

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
USUTEADUSKOND
KIRIKULOO ÕPPETOOL

RAUNO ALLIKSAAR

DE SIGNIS LOQUENDI:
BENEDIKTLASTE KLOOSTRIVIPEKEEDEST KOLME LEKSIKONI PÕHJAL

MAGISTRITÖÖ

Juhendaja *dr. theol.* Meelis Friedenthal

TARTU
2020

*Olles küll töotanud mitte kunagi
patustada püha lakoonilisuse vastu, jään
ma ikka sõnade leeri, ja kuigi mind
veetleb vaikus, ei julge ma sinna
siseneda, luusin vaid ta ümber.*

-- Emil Cioran, „Sündimise ebaõnnest”¹

*Mungad sõid kombekohaselt vaikides,
nad suhtlesid omavahel benediktlaste
tavalise sõrmede keele abil.*

-- Umberto Eco, „Roosi nimi”²

1 Emil **Cioran**, *Sündimise ebaõnnest*. Tlk. Tõnu Õnnepalu Tallinn: Varrak 2012, lk. 229.

2 Umberto **Eco**, *Roosi nimi*. Tlk. Merike Pau Tallinn: Eesti Raamat 1997, lk. 99.

Sisukord

Eessõna	4
Lühendid	5
Sissejuhatus	6
Teemast ja teemavalikust	6
Uurimisülesannetest ja -eesmärgist	8
Ülesehitusest ja lähenemisest	10
1. Sissejuhatus kloostri viipekeelde	12
2. Uurimisseisust	15
3. Võimalikke lähenemisi kloostri viipekeel(t)ele	21
3.1. Olulisematest mõistetest	21
3.2. Mõtteid interdistsiplinaarsuse möödapääsmatusest ja üks ettepanek lingvistilise lähenemise rakendamiseks	26
4. Cluny reform Prantsusmaa ja Inglismaa vahel	30
5. Cluny - Fleury - Canterbury	32
5.1. Leksikonide üldiseloostus	32
5.2. Tuumiksõnavara	33
5.2.1. Parameetrianalüüs	33
5.2.2. Järeldusi	49
6. Arutelu	52
Kokkuvõtteks	58
Summary. <i>De signis loquendi: the Benedictine Sign Language on the basis of three lexicons</i>	60
Bibliograafia	61
LISA 1 Cluny leksikoni tõlge ja ladinakeelne tekst	71
LISA 2 Fleury leksikoni tõlge ja ladinakeelne tekst	94
LISA 3 Canterbury leksikoni tõlge ja vanainglisekeelne tekst	118

Eessõna

Käesolevaga soovin tänada oma juhendajat Meelis Friedenthali, kelle nõu aitas taas fookust leida ning töö tükid säält, kuhu need olid jäänud, uuesti üles korjata ja kokku panna.

Tänaksin ka õppejõude-kolleege ning Tartu Ülikooli usuteaduskonda, kus keerulises olukorras sõandati mulle usaldada nii vastutust kui ka kabinetinurk töö tegemiseks.

Olgu tänatud mu armas abikaasa Marietta, kes uskus selle töö valmimisse ka siis, kui ma ise seda ei teinud.

Ja lõpuks meenutan Marju Lepajõed, kes juhatas mind vanade keelte ja munkluse maailma ning kelle jaoks polnud ükski teema liialt kummastav või marginaalne, et seda käsitleda. Olgu see töö tema mälestusele pühendatud.

Tartu - Kiviõli
29. juuli 2020

Lühendid

Keeled:

ingl	inglise keel
kr	kreeka keel
ld	ladina keel
pr	prantsuse keel
sks	saksa keel
vngl	vanainglise keel

Viipeleksikonid: (üksikutele märkidele viidatakse numbriga)

CL	Cluny leksikon
FL	Fleury leksikon
IM	<i>Indicia monasterialia</i> (Canterbury leksikon)

Muu:

RB	<i>Regula Benedicti</i>
PP	<i>Praecepta Pachomii</i>

Sissejuhatus

Teemast ja teemavalikust

Selles töös on jätkatud 2014. aastal kaitstud bakalaureusetöös („Benediktlaste kloostriviipekeelest anglosaksi *Indicia monasterialia* põhjal”³) alustatud benediktlaste kloostriviipekeele uurimist ning see paigutub üldplaanis kirikuloo valdkonda, ehkki kokkupuutepunktid teiste teadustega (esmajoones lingvistika ja semiootikaga) on märkimisväärsed. Ehkki teema võib esmapilgul tunduda marginaalsena ning on teaduskirjanduses leidnud vähe käsitlemist (vt täpsemalt ptk. 2), on kloostriviipekeelte fenomen lisaks usuteadlastele pakkunud huvi ka teiste valdkondade esindajaile, ennekõike ajaloolastele ja semiootikutele. Traditsiooniliselt on ajalugu (ja selle usuteadlasest vennana ka kirikulugu) mõtestatud ennekõike institutsioonide ning ideede kujunemisloona, suursündmuste ja oluliste isikute loona, ent jõudsalt on pead tõstnud ka n-ö väikeste asjade uurimine ning seda mitmel viisil. 1930ndail hakkasid Prantsusmaal tegutsenud annalistide koolkonna liikmed arendama n-ö inimesteta ajalugu, kus fookusse võeti protsesside kulgemine ning eelkõige majandus- ja sotsiajaloolised teemad. Vastukaaluks annalistidele, kes olid kaotanud üksikisiku, levis mitmel pool aga „väikese inimese” ja argiajaloo uurimine. Esirinnas olid seejuures Itaalia mikroajaloolased⁴, kes keskendusid väga spetsiifilistele teemadele ja sageli ka tundmatuile ning marginaalseile isikuile.⁵

3 Rauno **Alliksaar**, *Benediktlaste kloostriviipekeelest anglosaksi Indicia monasterialia näitel*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli usuteaduskond 2014.

4 Mikroajaloo heaks näiteks võib tuua eesti keeleski ilmunud Carlo **Ginzburg**, *Juust ja vaglad. Ühe 16. sajandi möldri maailm*. (Tallinn: Varrak 2000. Originaal *Il formaggio e i vermi*, 1976.) Teos käsitleb mölder Menocchio elu ja vaateid ning inkvisitsiooniprotsessi, mille lõpptulemusena ta 1599. aastal tuleriidal põletati. Mikroajaloolale omaselt ei püüta niivõrd luua suurt teooriat, kuivõrd dokumenteerida ja kirjeldada konkreetseid sündmusi ja isikuid, millel või kellel ei pruugi harjumuspärase „suure ajaloo” suunamises mingit märkimisväärtset rolli olla; küll aga saab nende kaudu illustreerida laiemad ajaloo protsesse.

5 Marek **Tamm**, *Hiiglaste õlgadel. Intellektuaalsed portreed*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus 2014, lk. 92–94.

Käesolev töö vaatab üht teemat – benediktlaste kloostriviipekeelt – mis iseeneest ongi olnud võrdlemisi marginaalne nähtus mitte ainult laiemas aja- ja kirikuloos, vaid ka monastitsismi ajaloos, olles küll olnud kloostrite argielus oluline ning jätnud maha kirjalikke allikaid, ent olemata teadaolevalt aktiivselt mõjutanud kloostrikultuuri suuri arenguid. Vaikimine oli kloostrikultuuris oluline juba enne süsteemsete (ja institutsiooniliste!) viipekeelte väljakujunemist ning jäi selleks ka pärast nende kasutuselt kadumist Kloostriviipekeeled olid keskajal aktiivses kasutuses vaid mõne sajandi vältel ning nende näol polnud tegemist mõjuka ja suunava nähtusega, vaid viisiga, kuidas kindlal ajal kindlates oludes toime tulla (*Regula Benedicti* nõuab munkadelt vaikimist,⁶ aga erinevatel aegadel on konkreetse peatüki nõudlikkust ning lubavuspiire tõlgendatud erinevalt).

Käesolev töö on seega peaaegu mikroajalooline, käsitledes fenomeni, mida ei saa pidada küll otseselt eba- või väheoluliseks, küll aga selgeks nišiteemaks, mida võib pidada küll institutsioonide ajaloo seisukohalt kõrvaliseks, ent mis on sellest hoolimata kultuurilooliselt relevantne. Õigupoolest on teemat veelgi kitsendatud ning võetud kloostriviipekeelte terviku (kui sellest saab üldse rääkida) asemel vaatluse alla benediktlaste viipekeel ning veelgi spetsiifilisemalt selle rakendamine kolmes kloostris 10.–11. sajandil. Seda kõike lootuses, et tehtav töö võimaldab illustreerida mõningaid Lääne- ja Loode-Euroopa kloostrikultuuri ja kirikuloosündmusi ning suundumusi, ennekõike aga viipekeelekultuuri uurimise alla võetud kloostris. Lisaks ajaloolisele perspektiivile on harva käsitletava teema lugejale veidi mõistetavamaks tegemiseks ning hädavajaliku konteksti loomiseks töös käsitletud ka kloostriviipekeelte uurimisega seotud probleematikat ning küsimusi.

6 Konkreetset vaikimisest käsitleb RB 6. peatükk, pealkirjaga „De taciturnitate”, mis ohtrate piiblisitaatide varal selgitab, et vaikimine on vajalik (ja mõistlik), sest *mors et vita in manibus linguae [sunt] – elu ja surm [on] keele kätes.* – Nursia **Benedictus**, *Die Benediktsregel. Eine Anleitung zu christlichem Leben. Der vollständige Text der Regel lateinisch–deutsch.* Düsseldorf–Zürich: Benziger 2000, lk. 104–105. Edaspidi on töös *Regula Benedicti*le viidates või seda tsiteerides lähtudes nimetatud väljaandest ning selle liigendusest.

Uurimisülesannetest ja eesmärgist

Tervikuna on töö eesmärgiks esmajoones benediktlaste kloostri viipekeele kolme erikuju (Cluny, Fleury, Canterbury) kirjeldamine läbi nende alliktekstide. Kloostri viipekeelte uurimise sujuvama ja mitmekülgsema tuleviku huvides püüab töö luua ka ühtlustatud (eestikeelset) mõisteaparatuuri ning positsioneerida interdistsiplinaarset teemat laiemal teadusväljal, tehes ettepaneku võimaliku lähenemise kohta ning viies läbi esimese selletüübilise analüüsi. Põrmugi vähem oluline ei ole siinkohal ka teemakohaste alliktekstide eestikeelsele lugejale kättesaadavaks tegemine.

Püstitatud on neli uurimisülesannet:

(1) **Tõlkida (ladina ja vanainglise⁷ keelest) eesti keelde ning kommenteerida** kolm keskaegset viipeleksikoni, mida kloostrites kasutati.

(2) **Anda eestikeelsele lugejale ülevaade kloostri viipekeelte praegusest uurimisseisust** (fookusega benediktlaste viipekeelel), sh olemasolevatest allikapublikatsioonidest, ilmunud tervikkäsitlustest ning teaduskirjandusest, süstematiseerides seeläbi edasise teadustöö tarbeks alusmaterjali ning sekundaarkirjandust.

(3) **Analüüsida kloostri viipekeelte uurimise võimalusi**, seejuures vaadelda viise, kuidas kõnealust teemat on käsitletud, luua (eestikeelset) terminoloogiat kloostri viipekeelttest kõnelemiseks-kirjutamiseks ning teha ettepanek edasise uurimise jaoks vajaliku interdistsiplinaarse lähenemise loomiseks.

⁷ Kuivõrd tegemist on jätkutööga, siis on vanainglisekeelse *Indicia monasterialia* põgusa kommentaariga tõlge saadaval ka **Alliksaar** 2014, lk. 42–52 ning käesolevas töös on tegu varasema tõlke värskendatud ning põhjalikumalt kommenteeritud versiooniga.

(4) **Tuvastada kolme käsitletava viipesüsteemi ühine sõnavara ning uurida, mil määral seda esindavad viipemärgid omavahel kattuvad**, heites seeläbi valgust benediktlaste viipekeelev leviku loole ning seda esindavate viipesüsteemide kujunemisele. Seejuures lähenetakse siinkohal viipekeelele ennekõike kui kommunikatsioonisüsteemile.

Seni on Cluny reformiliikumisega kaasnenud nähtusi mõistetud Cluny kloostrist lähtuvatena ja peetud loogiliseks nende levikut sealt, ent võttes arvesse viipeleksikone sisaldavate käsikirjade vanuseid, ei saa pidada võimatuks, et mõnes teises leksikonis on keele algkuju jäljed paremini säilinud. Scott G. Bruce on nentunud, et Fleury klooster võttis viipekeelev üle Cluny kloostrilt ning toimis seejärel vahendajana Cluny ja Canterbury vahel.⁸ Kirjapandud leksikonidest on vanim aga Canterbury oma, mille käsikiri pärineb 11. sajandi keskpaigast, sellal kui säilinud Cluny leksikon on fikseeritud 1078. aastast, Fleury oma 1087. aastast ning Hirsau leksikon (mis on oma eripära tõttu selles töös põhjalikuma vaatluse alt välja jäetud) 1091. aastast.⁹

Seega ei ole päris alusetu spekuloida näiteks võimaluse üle, et Canterbury leksikonis on säilinud elemente, mis on küll pärit Clunyst, kus viipekeel esimesena kasutusele võeti, ent on hiljem võrgustiku emakloostri viipekeelest kadunud.

Neljanda uurimisülesandega seoses on sestap püstitatud ka kaks teesi, millele käesolevas töös tuge otsitakse:

8 Scott G. **Bruce**, *Silence and Sign Language in Medieval Monasticism: the Cluniac Tradition c. 900–1200*. Cambridge: Cambridge University Press 2007; lk. 101, 108-109.

9 **Bruce** 2007, lk. 102.

(1) Benediktlaste kloostri viipekeele leviku vilju (st viipesüsteeme väljaspool Cluny kloostrit) ei saa käsitleda pelgalt olemasoleva süsteemi mugandunud variantidena, vaid neid peaks vaatlema samast algest tõukuvate iseseisvate (ehkki seotud) nähtustena.¹⁰

(2) Cluny leksikon ei esinda tingimata benediktlaste kloostri viipekeele originaalkuju, mida teistesse kloostritesse levitati, ehkki Cluny oli esimene klooster, kus süstematiseeritud viipekeel kasutusele võeti.

Üleshitusest ja lähenemisest

Sissejuhatavas peatükis antakse ülevaade teemavalikust ning selle põhjendus, esitatakse käesoleva töö uurimisülesanded ning kirjeldatakse töö ülesehitust ning valitud ülesannete lahendamiseks kasutatavat meetodit.

Esimeses peatükis (1.) antakse üldine ülevaade benediktlaste kloostri viipekeelest kui nähtusest, selle algetest, levikust ning erikujudest. Teises peatükis (2.) käsitletakse benediktlaste kloostri viipekeele senist uurimisseisu. Kolmandas peatükis (3.) ja selle alapeatükkides püütakse kirjeldada seniseid ja ka võimalikke lähenemisi kloostri viipekeeltele. Samuti esitatakse ettepanek teema edaspidiseks käsitlemiseks ning üks võimalik käsitlus kloostri viipekeelte kohta käivast põhiterminoloogiast. Neljandas peatükis (4.) käsitletakse kõnealuste viipesüsteemide üldist ajaloolist konteksti Cluny reformi taustal.

¹⁰ Nt Scott G. Bruce on oma raamatus pealkirjastanud Fleury, Canterbury ja Hirsau viipesüsteemidest rääkiva peatüki lihtsalt *Transmission and Adaption*. Sarnase käsitluse juurde on oma doktoritöös jäänud ka Radka Těšínská Lomičková (Radka **Těšínská Lomičková**, *Znaková řeč v cisterciáckých a benediktinských klášterech ve středověku* Doktoriväitekiri. Praha Karli Ülikool, katoliiklik usuteaduskond, kristliku kunsti ajaloo instituut 2014). Käesolevas töös soovin muuhulgas näidata, et eri kloostrite viipesüsteemid on enamasti, kui vaid Cluny viipesüsteemi mugandused.

Viiendas (5.) peatükis ja nende alapeatükkides vaadeldakse kolme kõnealuse viipesüsteemi põhisõnavara, samuti lahknevat sõnavara ja spekulatsioonide benediktilaste kloostri viipekeele erikujude sõnavara kujunemise üle. Kuues peatükk (6.) sisaldab üldist arutelu ning töö tulemuste analüüsi.

Sisupeatükkidele järgnevad kokkuvõte ja võõrkeelne resüme. Töö lisadena (Lisa 1, Lisa 2, Lisa 3) on esitatud kolme leksikoni kommenteeritud tõlked koos algtekstidega.

1.-4. peatükk on suuresti valminud varasema teaduskirjanduse põhjal ning seda analüüsid. 5. peatükis on käsitletud vaatlusaluseid leksikone ning rakendatud W. C. Stokoe Jr töö põhinevat viipekeele sõnade analüüsi, mida on kirjeldatud ja näitlikustatud peatükis 3.2.

1. Sissejuhatus kloostri viipekeelde

Regula Benedicti nõuab seda järgivatelt munkadelt vaikimist ning sätestab 6. ja 7. peatükis (*De taciturnitate*, „Vaikimisest” ja *De humilitate*, „Alandlikkusest”) kõnele karmid reeglid. Ometi ei maini *RB*, et kõnelemise aseainena võiks kasutada mingisugust muud suhtlusmeetodit. See on mõistetav, sest kuigi reeglite eesmärk on korraldada munkade ühiselu (vastandina esimestel kristlikel sajandel levinud erakmunklusele), ei võinud püha Benedictus näha ette, et tema koostatud reegleid hakatakse rakendada niivõrd suurtes kloostrimajapidamistes, kui hilisemal keskajal tekkisid. Seega tuleb nentida, et kloostri viipekeelte näol oli tegu ühega paljudest uuendustest, mille tingis ühiseluline monastitsism – anahoreedid võisid endale suhtlemisest loobumist lubada ja osalt oli see ka eesmärk, koinobiitide jaoks oli see oluliselt keerulisem.

Egiptuse munkluse koinobiitliku suuna raja püha Pachomios (u 292–346) juhtis elu lõpuks üheksast munga- ja kahest nunnakloostri koosnevat ühendust, milles oli kokku sadu – kui mitte tuhandeid – munki ja nunni.¹¹ Oluline pole siinkohal aga mitte Pachomiose organisatoorne haare, vaid ennekõike on mainimist väärt tema koostatud kloostrireeglid¹² säärase märkimisväärse elanike arvuga asutuste jaoks. Nimelt keelatakse Pachomiose reeglites mitmel puhul rääkimine, ent samuti mainitakse, et vajaduse korral tuleb kasutada muid märguandeid.¹³

11 William **Harmless**, *Desert Christians: An Introduction to the Literature of Early Monasticism*. Oxford: Oxford University Press 2004, lk. 115.

12 Edaspidi viidatakse Pachomiose reeglitele tähisega *PP* (*praecepta Pachomii*) ja numbriga vastavalt väljaandele *Pachomian koinonia. Volume II. Pachomian Chronicles and Rules*. Inglise keelde tõlkinud Armand Veilleux. Kalamazoo: Cistercian Publications 1981, lk. 145–167.

13 Pachomiose reeglites on mh. sätestatud nt järgnev: palve lõpetamiseks plaksutatakse käsi (*PP* 6), söögilauas ei tohi kõnelda, ent vajaduse korral tuleb endast häälega märku anda (*PP* 33), töö alustamiseks antakse märguanne (*PP* 58), leiba küpsetades ei tohi omavahel rääkida ning vajaduse korral tuleb märku anda koputades (*PP* 116). William Harmless lisab, et hommikupalvust liigendati plaksudega ning teenistus koosneski vaiksest palvest ning žestidest (**Harmless** 2004, lk. 128)

Loomulikult pole viipekeeled midagi kloostrikeskkonnale ainuomast Sekundaarsed viipekeeled tekivad väga erinevatel põhjustel ning nende ühendavaks lüliks on kuuljatest kasutajaskond (selle poolest erinevad nad loomlikest viipekeeltest). Küll aga lubab sama tüüpi¹⁴ käeliste kommunikatsioonisüsteemide ehk n-ö *home sign* süsteemide loomulik kujunemine kurtide puhul oletada, et käelised kommunikatsioonisüsteemid tekivad vajaduse korral loomulikult. Samuti on teada, et need süsteemid võivad olude sobivusel areneda täiemõdulisteks viipekeelteks.¹⁵

Benediktlaste viipekeel, mida mainitakse esimest korda 943. aastal,¹⁶ on (nagu kõik teisedki kloostrites kasutatud sõnatud suhtlussüsteemid) tõenäoliselt tekkinud just sellest vajadusest, ent Scott G. Bruce'i sõnul on Cluny puhul märkimisväärne vaikimisdistsipliini n-ö positiivne kehtestamine. Mittekõnelemine ei olnud Cluny kloostri enam mitte pelgalt pahe vältimise mehhanism, vaid täiuslikuma kloostrielu poole püüdlemise viis. Vaikides pidid mungad saama inglite sarnaseks.¹⁷ Seega võiks väita, et benediktlaste viipekeel oli osa kloostri *vaimsest elust*, mitte pelgalt kloostridistsipliini kehtestamise võte. Cluny reformide käigus (vt ptk. 4.) „eksporditi” see lähenemine ka teistesse kloostritesse.

Esimene klooster, kus Clunyst saadud viipekeel (või vähemasti viipekeele kontseptsioon) kasutusele võeti, oli Fleury klooster Saint-Benoît-sur-Loire'is, kus viipekeelt on esimest korda mainitud u 1015. aastal. Seejuures võis viipekeel sinna sattuda juba 938. aastal, kui Cluny Odo kloostri Cluny vaimus reformis. Inglismaale võidi komme viia 970. aastal, mil Fleury mungad osalesid Winchesteri sinodil, ent

14 St piiratud kontekstis ja kitsas ringkonnas kasutamiseks mõeldud, nt kurdi ja tema kuuljatest pereliikmete omavaheline viibete süsteem.

15 Roland **Pfau**, „Manual communication systems: evolution and variation” – *Sign Language: An International Handbook*. Berliin-Boston: De Gruyter Mouton 2012, lk. 513–551; lk. 517.

16 **Bruce** 2007, lk. 102. Tõenäoliselt on viipekeele tarkamist Clunys inspireerinud Baume'i kloostri käibel olnud praktika. (Walter **Jarecki**, *Signa loquendi: die cluniacensischen signa-listen*. Saecula spiritalia 4. Baden-Baden: V. Koerner 1981, lk. 11–12.)

17 **Bruce** 2007, lk. 14–15.

esmamainimine Inglismaalt on u aastast 1000.¹⁸ Radka Těšínská Lomičková sõnul on viipekeelee komme Inglismaale jõudnud küll Fleury kaudu, ent leksikonis ilmneva märkimisväärse sarnasuse tõttu arvatakse see Cluny gruppi.¹⁹ Ei saa aga jätta märkimata, et Canterbury leksikonis nimetatud sõnavara kattub Cluny sõnavaraga märkimisväärselt napis ulatuses,²⁰ mistap võib rääkida küll traditsiooni seotusest, ent mitte tingimata viipesüsteemide ulatuslikust sarnasusest.

1091. aastaks oli viipekeelee traditsioon jõudnud Saksamaale Hirsau kloostriisse ning järgnevatel sajanditel võeti see omaks veel nt Saint-Chinian' ning Liège'i kloostrites, samuti mõnel pool Suurbritannias.²¹ Neid hilisemaid viipesüsteeme ei arvata harilikult kokku ega kõrvutata Cluny, Fleury, Canterbury ja Hirsau viipesüsteemidega, mis näivad vahetu seose eeldamise tõttu teaduskirjanduses sagedasti neljakaupa käsitlemist leidvat.

Benediktlaste kloostri viipekeelee teatud mõttes edasiarenduseks saab pidada aga tsistertslaste viipekeelt, mis kujunes välja Clairvaux' Bernardi püüdlusest likvideerida benediktlaste seas levinud „kasutud“ viiped, mille mungad olid vajaduspõhiselt välja mõelnud, ning samas anda täpselt paras hulk „vajalikke“ viipeid (Bernard'i jaoks oli neid 305), millega mungad kloostri argielus hakkama saaks.²² Range observantsi tsistertslaste ehk trapistide viipekeel on elus veel tänapäevalgi.²³

18 Bruce 2007, lk. 102.

19 Těšínská Lomičková 2014, lk. 76.

20 Canterbury leksikoni sõnavara ühtib Cluny leksikoniga vähem kui viiendiku (täpsemalt 16,9%) ulatuses. (Alliksaar 2014, lk. 30–34)

21 Těšínská Lomičková 2014, lk. 77–81.

22 Tsistertslaste kloostri viipekeelest vt nt Robert A. Barakat, *The Cistercian Sign Language: A Study in Non-Verbal Communication*. Kalamazoo: Cistercian Publications 1975. Robert A. Barakat, „On Ambiguity in the Cistercian Sign Language.“ – *Sign Language Studies* 8, October 1975, lk. 275–289. Scott G. Bruce, „The Origins of the Cistercian Sign Language” – *Commentarii Cistercienses* 52, 2001, lk. 193–209.

23 Elavat trapistide viipekeelt on käsitletud ka Radka Těšínska Lomičková. (Těšínská Lomičková 2014, lk. 125)

2. Uurimisseisust

Siinkohal on (enamjaolt) keskendunud benediktlaste kloostriiipekeele uurimisele ega ole vaatluse alla võetud leksikonide juhuslikke äratrükke, mis aeg-ajalt ilmuvad, ent mida on esitatud kontekstita ja pelgalt n-ö huviväärtustena. Samuti on kõrvale jäetud osaliselt asjassepuutuvad tööd vaikimisest religioosse praktikana ning seda isegi juhul, kui need puudutavad kloostriiipekeelte küsimust, sest see teema nõuaks omaette käsitlust Ehkki käesolevaga nimetatud ning kirjeldatud materjalid ei esinda kaugeltki benediktlaste kloostriiipekeele kohta kirjutatud teadustööde täielikku pilti, on kõige olulisem ja asjakohasem sellega loodetavasti kokku võetud.

Allikapublikatsioonid. Erinevad allikapublikatsioonid moodustavad märkimisväärse osa uurijale kättesaadavast teemakohasest materjalist Mitmel puhul on need publikatsioonid aga märkimisväärselt vanad, mistap tuleb aluseks võetavat materjali hoolikalt valida. Aegunud editsioonid võivad küll olla võrratult kasulik materjal kloostriiipekeelte uurimise ajaloo seisukohalt, ent siinkohal on tehtud valik ka praeguste standardite järgi kasutuskõlblikest või möödapääsamatutest allikatest.

Marquard **Herrgotti** *Vetus disciplina monastica* (1726)²⁴ sisaldab – nagu pealkirjast võib aru saada – erinevaid benediktlaste ordu dokumente ja ürikuid, peasjalikult kombestikku puutuvaid. Muuhulgas sisalduvad teoses Cluny Bernardi *De notitia signorum* ja Hirsau Wilhelmi *De silentio*, mis kujutavad endast põgusate sissejuhatustega Cluny ja Hirsau leksikone.²⁵

24 *Vetus Disciplina Monastica seu collectio Auctorum Ordinis S. Benedicti maximam partem INEDITORUM, qui ante sexcentos fere annos per Italiam, Galliam atque Germaniam de Monastica disciplina tractarunt.* Toim. Marquard **Herrgott**. Pariis, 1726.

25 Leksikonide faksimiletrükiid leitavad Jean **Umiker-Sebeok** (toim.) & Thomas **Sebeok** (toim.), *Monastic Sign Languages. Approaches to Semiotics* 76. Amsterdam: Mouton de Gruyter 1987, lk. 345–369.

Herrgotti koostatud ja toimetatud teosele toetub osalt ka Walter **Jarecki**, kes on publitseerinud Cluny, Fleury ja Hirsau leksikonid on ning kirjutanud neile mahuka kommentaari (*Signa loquendi*, 1981).²⁶ Lisaks nimetatud kolmele leksikonile leiab samade kaante vahelt veel mõned hilisemad leksikonid. Jarecki on esitanud küll alusmaterjalid koos kommentaaride ning sissejuhatava eessõnaga, ent mingit põhjalikku analüüsi või kaugeleulatuvaid järeldusi ta kirjutanud pole. Jarecki editsioonid on allikana olulised aga ka seetõttu, et neid on kasutanud valdav osa hilisemaid uurijaid.²⁷

Teistest käsitletud leksikonidest on enim publitseeritud Canterbury *Indicia monasterialiat*, mille esimene, põgusa kommentaari ning saksakeelse tõlkega editsioon ilmus juba 1885. aastal Friedrich **Klüge** artiklis „Zur Geschichte der Zeichensprache. Angelsächsische *Indicia monasterialia*“.²⁸ Uuemal ajal on Canterbury leksikoni inglise keelde tõlkinud ning põhjalikumalt kommenteerinud David **Sherlock** (1989),²⁹ Debby **Banham** (*Monasteriales indicia*, 1991)³⁰ ja Nancy P. **Stork**.³¹

26 **Jarecki** 1981. Lisaks neile benediktlaste leksikonide editsioonidele on Jarecki omajagu kirjutanud ka tsisterlaste viipekeelest, vt Walter **Jarecki**, „Die „Ars signorum Cisterciensium“ im Rahmen der metrischen Signa-Listen“ – *Révue bénédictine* 98, 1988, lk. 329–399. Walter **Jarecki**, „Zwei Signa-Listen aus Loccum, SOCist Überlegungen zur Geschichte der Zeichensprache in Loccum“ – *SMGB* 101, 1990, lk. 213–230. Walter **Jarecki**, „Die zisterziensische Zeichensprache unter besonderer Berücksichtigung der Loccumer Quellen“ – *Jahrbuch der Gesellschaft für niedersächsische Kirchengeschichte* 88, 1990, lk. 27–40.

27 Neile toetuvad nt nii **Bruce** 2007 kui **Těšínska Lomičková** 2014.

28 Friedrich **Klüge**, „Zur Geschichte der Zeichensprache. Angelsächsische *Indicia monasterialia*“ – *Internationale Zeitschrift für Allgemeine Sprachwissenschaft* 2, lk. 116–140. 1885. Kordustrükk rmt: **Umiker-Sebeok & Sebeok** 1987, lk. 461–485.

29 David **Sherlock**, „Anglo-Saxon monastic sign language at Christ Church, Canterbury“ – *Archeologia Cantiana* 107, 1989, lk. 1–27. Sherlock on käsitletud ka Ely kloostri benediktlaste viipekeelt: David **Sherlock**, *Signs for silence: the sign language of the monks of Ely in the Middle Ages*. Cambridgeshire: Ely Cathedral Publications 1992.

30 Debby **Banham**, *Monasteriales Indicia: The Anglo-Saxon monastic sign language*. Pinner: Anglo-Saxon Books 1991.

31 Storki tõlge ja kommentaar on kättesaadavad ainult veebis ning sedagi praeguse seisuga vaid arhiveeritult aadressil <http://web.archive.org/web/20070206161047/http://www.sjsuedu/depts/english/Indicia.htm> (02.07.2020)

Monograafiad ja väitekirjad. Mahukamatest Cluny viipetraditsiooni käsitlustest tuleb esile tõsta Scott G. **Bruce**'i doktoritööl põhinevat köidet *Silence and Sign language in Medieval Monasticism* (2007),³² mis vaatleb esmajoones benediktlaste Cluny viipetraditsiooni kujunemist ning levikut, lahates sealjuures selle traditsiooni kujunemise teoloogilisi- ja kultuurilisi põhjuseid. Bruce jätkab oma raamatus aja- ja kultuurilookesket lähenemist ega pööra märkimisväärselt tähelepanu muudele võimalustele (semiootiline, lingvistiline jne) viipesüsteemide analüüsimiseks. Sellest hoolimata on tegu ilmselt põhjalikema seni ilmunud käsitlusega benediktlaste kloostri viipekeelest.

Teine sarnaselt mahukas töö on Radka **Těšínská Lomičková**³³ 2014. aastal kaitstud doktoritöö *Znaková řeč v cisterciáckých a benediktinských klášterech ve středověku* („Viipekeel keskajal tsistertslaste ja benediktlaste kloostrites“).³⁴ Těšínská Lomičková töö peamine fookus on siiski tsistertslaste viipekeelel ning nimelt ühel mitme teisendiga leksikonil (*Siquis*), mida kasutati Kesk-Euroopas 15. sajandil. Benediktlaste kloostri viipekeelest kõneldes toetub autor märkimisväärses ulatuses Walter Jarecki ja Scott G. Bruce'i tööle ega käsitle 10.–11. sajandi benediktlaste viipekeelt ülemäära põhjalikult,

32 Aluseks Scott G. **Bruce**, *Uttering No Human Sound: Silence and Sign Language in Western Medieval Monasticism*. Doktoriväitekirja. Princetoni Ülikool 2000. Doktoriväitekirja märkimisväärsim erinevus hiljem ilmunud raamatust on selle lisad, kuhu on koondatud leksikonide tõlked inglise keelde. Osad raamatust *Silence and Sign Language in Medieval Monasticism* on ilmunud ka eraldi, selle kohta vt **Bruce** 2007, lk. ix–x. Täiendavalt on Bruce käsitlenud ka tsistertslaste viipekeelt (**Bruce** 2001.)

33 Praegu kannab autor nime Radka Ranochová. Ta on lisaks avaldanud ka nimele Radka L. Těšínská Lomičková ja Radka Lomičková all.

34 **Těšínská Lomičková** 2014. Autori näol on tegu ilmselt praegu ühe viljakaima kloostri viipekeeleuurijaga, kelle sulest on ilmunud ka mitu tsistertslaste viipekeelt käsitlevat artiklit. vt Radka **Lomičková**, „Les signes du silence” – *Annales fribourgeoises* 70, 2008, lk. 9–20. Radka **Lomičková**, „Tichý svět středověkých cisterciáků” – *Sedlec. Historie, architektura a umělecká tvorba sedleckého kláštera ve střeoevropském kontextu kolem roku 1300 a 1700*, toim. Radka **Lomičková**. Opera Facultatis Theologiae Catholicae Universitatis Carolinae Pragensis, historia et historia artium 10, 2010, lk. 263–275. Radka **Těšínská Lomičková**, „Zeichensprache in der Klausur im Wandel der Zeit (von Mittelalter bis zur Gegenwart)” – *Analecta Cisterciensia* 61, 2011, lk. 100–121. Radka **Těšínská Lomičková**, „Heretik nebo Čech: udělej znak pro psa” – *Ve službách českých knížat a králů*, toim. Miroslav **Šmied**, František **Záruba**. Opera Facultatis Theologiae Catholicae Universitatis Carolinae Pragensis, Historia et historia artium 16, 2013, lk. 68–90.

esitades peaaajalikult üldist infot Cluny traditsiooni leviku kohta. Tööga koos valmis ka kloostri viipekeele andmebaas **Signa**,³⁵ kust on leitav valik 11.–18. sajandi leksikone ning nende sõnavara. Hoolimata tänuväärsest funktsionaalsusest leida kindla tähendusega viipe kohta käivad seletused eri leksikonides, on Signa üldplaanis üsnagi hekiline – mõne leksikoni puhul on antud originaaltekst koos tšehhi tõlkega, teisel on tõlgitud vaid sõnad, mida viibetega väljendatakse, või on esitatud ainult tšehhi tõlge.

Mainimist väärrib ka Gérard **van Rijnberki** töö *Le langage par signes chez les moines* (1953),³⁶ mille põhifookuses on samuti tsistertslaste viipekeel, ent mis annab muuhulgas nt väärt nimekirja olemasolevatest leksikonidest

Artiklid ja käsitlused. Artiklitest võiks esile tõsta Eric **Buysensi** artikli „Le langage par gestes chez les moines” (1954),³⁷ mis puudutab põgusalt ka benediktlaste viipekeelt, ehkki keskendub pigem trapistidele. Päriselt Cluny traditsiooni käsitlev, ent pigem teemat teoreetiliselt sissejuhatav kui viipeid endid analüüsiv on ka Louis **Gougaud** artikkel „Le langage des silencieux” (1929),³⁸ mida võiks tinglikult pidada Cluny viipekeeletraditsiooni uurimise algust märkivaks kirjatöök. Samas ei saa salata, et tänapäeva uurija jaoks on Gougaud tekst tõenäoliselt juba lootusetult aegunud.

Värskematest uurimustest peaks aga mainima Kateřina **Charvátová** artiklit „Hovory mlčky. Znaková řeč v benediktinských a cisterciáckých

35 **Signa**, databáze klášterních znaků. Koostanud Radka L. **Těšínská Lomičková**. <http://signa.kub.cz/>

36 Gérard **Rijnberk**, *Le langage par signes chez les moines*. Amsterdam: North-Holland Pub. Co. 1953. Katked rmt: **Umiker-Sebeok & Sebeok** 1987, lk. 13–25. Lisaks on van Rijnberk uurinud ka tsistertslaste viipekeelt, vt Gérard **van Rijnberk**, „De Gebarentaal in een Cisterciënserklooster der Nederland in de XVIe eeuw” – *Cîteaux in de Nederlanden* 2, 1951, lk. 55–68

37 Eric **Buysens**, „Le langage par gestes chez les moines” – *Revue de l'Institut de Sociologie* 291, 1954; lk. 537–545. Kordustruk rmt: **Umiker-Sebeok & Sebeok** 1987, lk. 29–37.

38 Louis **Gougaud**, „Le langage des silencieux” – *Revue Mabillon* 19, 1929, lk. 93–100. Kordustruk rmt: **Umiker-Sebeok & Sebeok** 1987, lk. 3–12.

klášterech” (2004),³⁹ mida siinkirjutajal pole küll õnnestunud lugeda.⁴⁰ Samuti leiab asjakohase ja hea ülevaate benediktlastest tänapäevani, ehkki põhirõhuga tsistertslaste viipekeelel, ka Agnes **Villwocki** artiklist „Monastische Gebärdensprachen und Gebärdensprachenwendung im Kloster” (2012).⁴¹ Üldise ülevaate keskaegsetest viipesüsteemidest, sealhulgas Cluny traditsiooni kuuluvaist, on esitanud ka Lois **Bragg**,⁴² kelle jaoks põhiküsimus on küll pigem sekundaarsete viipekeelte võimalik mõju kurtide viipekeelte väljakujunemisele, ent kes seejuures arutleb ka benediktlaste kloostriviipekeele võimaliku grammatika ja grammatilisuse üle.⁴³

Märkimisväärset huvi on uurijale pakkunud Canterbury leksikon, mille kohta on esimesed uurimused ilmunud juba 19. sajandil, ehkki siis peaaesjalikult keeleteadlaste sulest.⁴⁴ Hiljem on sellele tähelepanu pööranud ka semiootikud, iseäranis Nigel **Barley**, kelle artiklid „Two

39 Kateřina **Charvátová**, „Hovory mlčky. Znaková řeč v benediktinských a cisterciáckých klášterech” – *Dějiny a současnost* 26/1, 2004, lk. 41–44.

40 Teemat puudutavate (aga peaaesjalikult küll trapiste käsitleva), aga veel lugemata tööde hulka kuulub ka Renata **Kostilníková**, *Řád cisterciáků přísné observance se zaměřením na klášter v Novém Dvoře*. Diplomitöö. Plženi Lääne-Böömimaa Ülikool, filosoofiateaduskond 2018.

41 Agnes **Villwock**, „Monastische Gebärdensprachen und Gebärdensprachenwendung im Kloster”, *Das Zeichen* 91 (2012), lk. 266–282. Siinkirjutajal pole aga õnnestunud leida sama autori 2011. aastal Hamburgi ülikoolis kaitstud magistratööd *Klöster und ihr Beitrag zur Gebärdensprachenwendung und Gehörlosenbildung*, mis pealkirja ja autori uurimisvaldkonda arvesse võttes keskendub küll kurtide viipekeelte ning kloostrite seosele, ent võib siiski keskaegsetele kloostriviipekeelele mõningast valgust heita. Samal teemal vt veel ka Marilyn **Daniels**, *Benedictine Roots in the Development of Deaf Education: Listening with the Heart*. Westport: Praeger Publishers 1997.

42 Lois **Bragg**, „Visual-Kinetic Communication in Europe Before 1600: A Survey of Sign Lexicons and Finger Alphabets Prior to the Rise of Deaf Education” – *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 2, 1997, pp. 1–25

43 Kloostriviipekeelte grammatika on lõputu spekulatsioonide allikas, sest kirjapandud keskaegsed leksikonid ei kõnele sellest midagi. Parimaks võrdlusmaterjaliks on seni trapistide viipekeel. Robert Barakati varasemate uurimuste ning tänapäeva trapistidelt kogutud info põhjal on süntaksist kirjutanud ka Radka Těšínská Lomičková. (**Těšínská Lomičková** 2014, lk. 226–231)

44 Tänapäeva uurija jaoks on need uuema teaduskirjanduse valguses oma aktuaalsuse ilmselt minetanud, ent olgu siiski ära nimetatud: Wilhelm **Logemann**, „Zu den „Indicia monasterialia”” – *Englische Studien* 12, toim. Eugen **Kölbin**. Verlag von Gebr. Henninger 1889. Sama võiks kosta ka juba nimetatud **Klüge** 1885 artikli kohta, mille väärtuslikem osa on leksikoni tekst, ent milles sisalduv tõlge ja kommentaarid ei kannata sageli aga kriitikat.

Anglo-Saxons Sign Systems Compared” (1974)⁴⁵ ja „Two Emendations to the Indicia Monasterialia” (1977)⁴⁶ avavad *Indicia monasterialia* ajaloolist konteksti, sealhulgas seda mitusada aastat varasema Beda Venerabilise sõrmendsüsteemiga võrreldes. Juan C. **Conde-Silvestre** artikkel „The Code and Context of Monasteriales Indicia: A Semiotic Analysis of Late Anglo-Saxon Monastic Sign Language“ (2001)⁴⁷ heidab aga lisaks viipesüsteemi ajaloolisele kontekstile pilgu ka selle semiootilisele aspektile.⁴⁸ Fleury süsteemist on kirjutanud Anselme **Davril** („La langage par signes chez les moines: un catalog de signes de l’abbaye de Fleury”, 1982)⁴⁹ ning toidu märkidest Cluny leksikonis põgusalt ka Luigi **Romeo** („Medieval food signs in the monastery of Cluny, 1979)⁵⁰ ja Kirk **Ambrose** („A Medieval Food List from the Monastery of Cluny”, 2006).⁵¹ Põhjaliku käsitluse Cluny, Fleury ja Hirsau leksikonides nimetatud kaladest on kirjutanud Catherine **Jacquemard** ja Marie-Agnès **Lucas-Avenel** (2012)⁵², kelle uurimuse põhiohk on leksikonide ebavõrdse suuruse tõttu arusaadavalt nihkunud Hirsau leksikonile. Eesti keeles on kloostri viipekeelte teemat põgusalt käsitletud Liina **Paales** („Kas Jumal saab aru viipekeelsetest palvetest?”, 2018).⁵³

45 Nigel **Barley**, „Two Anglo-Saxon Sign Systems Compared” – *Semiotica* 12, 1974, lk. 227–237. Kordustrükk rmt: **Umiker-Sebeok & Sebeok** 1987, lk. 55–65.

46 Nigel **Barley**, „Two Emendations to the Indicia Monasterialia” – *Neophilologische Mitteilungen* 78, 1977.

47 Juan C. **Conde-Silvestre**, „The Code and Context of Monasteriales Indicia: A Semiotic Analysis of Late Anglo-Saxon Monastic Sign Language“ – *Studia Anglica Posnanensia* 36, 2001, lk. 145–169.

48 Väga üldise semiootilise käsitlusena võiks lisada ka nt Adam **Kendon**, „Signs in the cloister and elsewhere” – *Semiotica* 79, 1990, lk. 307–329. Samuti William C. **Stokoe Jr.**, „Sign Language and the Monastic Use of Lexical Gestures” – *Semiotica* 24, 1978, lk. 181–194. Kordustrükk rmt: **Umiker-Sebeok & Sebeok** 1987, lk. 41–52. William C. **Stokoe Jr.**, „Approaching Monastic Sign Language” – *Sign Language Studies* 58, 1988, lk. 37–47.

49 Anselme **Davril**, „La langage par signes chez les moines: un catalog de signes de l’abbaye de Fleury” – *Sous la règle de saint Benoît. Structures monastiques et sociétés en France du moyen âge a l’époque moderne*. Genf 1982, lk. 51–74.

50 Luigi **Romeo**, „Medieval food signs in the monastery of Cluny” – *Ars Semeiotica* 2/3, 1979, lk. 375–379.

51 Kirk **Ambrose**, „A Medieval Food List from the Monastery of Cluny” – *Gastronomica* vol 6, no 1, 2006, lk. 14–20.

52 Catherine **Jacquemard** & Marie-Agnès **Lucas-Avenel**, „Des poissons, des mots et des signes: les signes monastiques des noms de poissons au XIe siècle” – *Annales de Normandie* 62, 2012, lk. 139–174.

53 Liina **Paales**, „Kas Jumal saab aru viipekeelsetest palvetest?” – *Akadeemia* 7/2018, lk. 1232–1266.

3. Võimalikke lähenemisi kloostri viipekeel(t)ele

3.1. Olulisematest mõistetest

KLOOSTRIVIPEKEEL. Üldnimetus kloostreis (seejuures mitte ainult benediktlaste kloostreis) kasutatud kõnetuile, viibetel põhinevaile suhtlussüsteemidele. Ehkki sageli puudub neil süsteemidel osa loomuliku viipekeele tunnustest⁵⁴ ning on autoreid, kes eelistavad rõhutada nende „mittekeelsust”,⁵⁵ on mitmel põhjusel mõistlik jätkata nende nõnda nimetamist. Tegemist on erialases kirjanduses juurdunud tavaga – vrd ingl *monastic sign language*⁵⁶, sks *monastische Zeichensprache*⁵⁷ v *monastische Gebärdensprache*⁵⁸, pr *langue des signes monastique* v *langage par signes chez les moines*,⁵⁹ tš *znakova řeč v klášterech*⁶⁰. Kloostri viipekeeltest kõneldes tekib õigustatult ka küsimus, kas teadaolevate andmete põhjal on võimalik sääraseid viipesüsteeme üldse täieõiguslikeks keelteks nimetada (argikeeles on samas „viipekeeleks” nimetatud igasugust žestidel põhinevat kommunikatsiooni). Vastus sellele küsimusele oleneb aga fundamentaalselt sellest, mida lõppkokkuvõttes üleüldse „keelena” mõistetakse.

54 Viipekeelt võib määratleda kui igasugust kehalistel liigutustel põhinevat suhtlussüsteemi, mida kasutatakse olukorras, kus verbaalne kommunikatsioon on mingil põhjusel ebasoovitatav, raskendatud või võimatu. Loomulike viipekeelte all mõeldakse harilikult neid viipekeeli, mida kasutavad kuulmispuudega inimesed. Teisesteks viipekeelteks liigitatakse neid, mida kasutatakse erinevatel põhjustel – nt kõne- või keeletabu, soovimatus endast heli tekitamisega märku anda, mürarikas keskkond jne – kuuljate kogukondades, kus verbaalne kommunikatsioon on põhimõtteliselt võimalik. Esmaste ja teiseste viipekeelte kohta on ülevaatlikult ja võrdlevalt võimalik lugeda nt Adam **Kendon**, *Gesture: Visible Action as Utterance*. Cambridge: Cambridge University Press 2010; ptk. 14. „Gesture without speech: the emergence of kinesic codes”, lk. 284–306.

55 Roland Pfau eelistab neid Adam Kendonile toetudes nimetada „žestilisteks suhtlussüsteemideks” (*gestural communication system*). (Pfau 2012, lk. 528) Lois Bragg kasutab mõisteid „visuaal-kineetiline suhtlussüsteem” (*visual-kinetic communication system*) ning „käeline kodeerimissüsteem” (*manual encoding system*) (Bragg 1997, lk. 1–3). Ka Scott G. Bruce on viipekeele mõiste kohta nentunud, et ehkki see võib olla küsitav, on see keskaja kontekstis siiski asjakohane. (Bruce 2007, lk. 11)

56 nt Umiker-Sebeok & Sebeok 1987.

57 nt Paul Gerhard Schmidt, „Ars loquendi et ars tacendi: Zur monastischen Zeichensprache des Mittelalters”, *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte* 4 (1981), lk. 13–19.

58 nt Villwock 2012.

59 nt Rijnberk 1953.

60 nt Těšínská Lomičková 2014.

Oma artiklis „Kultuur ja keel” on Juri Lotman kirjutanud: „Kultuuri määratlemine struktuursetele reeglitele allutatud märgisüsteemina lubab meil teda vaadelda keelena selle mõiste üldsemiootilises tähenduses.”⁶¹ Säärase keele minimaaldefiniitsiooni (struktuursetele reeglitele allutatud märgisüsteem) omaksvõtmisel võib keelena käsitleda ka kloostri viipekeeli, ehkki tuleb küll nentida, et seda tõepoolest vaid üldsemiootilises tähenduses ning analoogselt võiks keelena käsitleda enam-vähem kõiki kultuurinähtusi (ja nagu Lotman kirjutab, ka kultuuri ennast). Olulisemaks võiks aga pidada Louis Hjelmslevi osundust, et keelevorm võib olla manifesteerunud ka muul viisil kui harjumuspärane häälikuline kõne.⁶² Žestid, mida inimesed suheldes kasutavad, ei ole universaalselt mõistetavad,⁶³ vaid omandavad kindla (ehkki teatav ambivalentsus on võimalik nagu ka verbaalse keele sõnade puhul) tähenduse alles konkreetses kontekstis, harilikult kogukonnas, kus neist on saanud kommunikatsioonisüsteemi osa. Suvaline *ad hoc* žestikuleerimine – isegi kui selle taga on kavatsus tähendust edastada – ei ole veel viipekeel, ehkki peab möönma, et see võib konkreetses situatsioonis osutada toimivaks kommunikatsioonivahendiks.

Kloostri viipekeeled ilmutavad oma struktureerituse, kommunikatiivsuse ning viibete kokkuleppelisuse kaudu selgelt keelelistele süsteemidele omaseid jooni, ehkki on tõepoolest mitmes aspektis piiratud ega saa pretendeerida n-ö totaalsele keelelikkusele. Sellest hoolimata võib kloostri viipekeelt pidada laiendatud tähenduses keeleks ehk pädevaks kommunikatsioonisüsteemiks, mis võimaldab teavet süsteemselt edasi anda. Keeltele omaste joonte olemasolu lubab ühtlasi kloostri viipekeelte uurimisel rakendada keeleteadusele omaseid töövõtteid, vähemasti nendes osades, kus ilmnevad noodsamad keeleomased tunnused.

61 Juri **Lotman**, „Kultuur ja keel” – *Kultuuritüpoloogiast*, lk. 30–36. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2010, lk. 31.

62 Louis **Hjelmslev**, *Sissejuhatus keeleteooria alustesse*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus 2012 [1943], lk. 185.

63 Seda mitte vaid viipekeelte osas, aga ka verbaalset keelt saatvate mitteverbaalsete nähtuste puhul – näiteks žest, mille puhul moodustatakse põidla ja nimetissõrmega ring ning tõstetakse teised sõrmed üles, kannab läänes valdavalt tähendust „okei”, ent mitmel pool maailmas, sh ka Lõuna-Euroopas ja Prantsusmaal, on sellel negatiivne või suisa obstsõonne tähendus.

VIIPESÜSTEEM. Lokaalne, (harilikult) ühele kloostri omase viibetel põhinev suhtlussüsteem, mis – vähemasti teadaolevalt – baseerub (on baseerunud) kirjapandud leksikonil. Kõneldud keeles võib viipesüsteemi vasteks pidada *dialekti*.⁶⁴ Viipesüsteem on üldjoontes sõltumatu, ehkki tal võib olla suurem või väiksem ühisosa teiste kloostrite viipesüsteemidega, seda nii genealoogilise seose kui ka omavahelise kontakti tõttu. Cluny, Fleury, Canterbury ja Hirsau leksikone peetakse üldiselt omavahel genealoogiliselt seotuks (ent on jätkuvalt lahtine, mis viisil nimelt), kontaktist võime rääkida aga nt nende nelja ning hilisemate sajandite benediktlaste kloostrite viipesüsteemide puhul.

Viipesüsteemi ja kloostri viipekeele mõisted on mõnevõrra kattuvad – selge eristamine on vajalik ennekõike siis, kui kõneldakse *kohalikest* viipesüsteemidest ning kloostri viipekeeltest *üldiselt*. Mõistete kohati segadusttekitav kattuvus tuleneb suuresti ühese terminoloogia puudumisest – erinevad autorid nimetavad nt Canterbury ja Cluny viipesüsteeme viipekeelteks, ehkki mõistlikum oleks, kui võrd nad on ühe traditsiooni osad, anda neile madalama taseme nimetaja, mis jätaks ruumi kogu traditsiooni hõlmavale üldnimetajale.

LEKSIKON. Viipesüsteemi kuuluvate märkide (keskajal paratamatult käsikirjaline) üleskirjutus. Kui võrd mitmed viipestikud on kirja pandud osana suuremast käsikirjast, siis on tarvis eristada leksikoni tervikkäsikirjast. Nii on nt Canterbury leksikon osa käsikirjast MS British Library Cotton Tiberius A.iii ja Fleury leksikon osa käsikirjast MS Orléans Bibliothèque Municipale 2293. Radka Těšínská Lomičková

64 Siinkohal on oluline märkida, et dialekti-analoogia kehtib täielikult hoolimata tõsiasjast, et ühte traditsiooni kuuluvad viipesüsteemid võivad leksikonide järgi üksteisest märkimisväärselt erineda. Seda võivad ka kõneldud keele dialektid, mida ometigi (harilikult poliitilistel põhjustel) üheks keeleks peetakse. Samas võib keel, mis lingvistilises mõttes on võrdlemisi ühtne, olla poliitilistel- või kultuurilistel põhjustel jagatud mitmeks. Juudi lingvistile ja jidiš-spetsialistile Max Weinreichile on omistatud tsitaat „Keel on dialekt, millel on armee ja laevastik” („שפראך איז אַ דיאַלעקט מיט אַן אַרמיי און פֿלאָט” – Adrian **Akmajian** et al. *Linguistics. An Introduction to Language and Communication*. 7. väljaanne. Cambridge: MIT Press 2017, lk. 291), mis viitab just sellele nähtusele. Käesolevas töös on erinevaid benediktlaste viipesüsteeme samal põhjusel käsitletud ühe (ehkki mitte ühtse) benediktlaste kloostri viipekeele osadena.

on oma doktoriväitekirjas võrrelnud leksikone ükskeelsete seletavate sõnaraamatutega.⁶⁵ Lühidalt – leksikon on viipesüsteemi normkuju üleskirjutus.

Leksikonid on kloostri viipekeelte uurimisel peamiseks infoallikaks. Uurimistöö on toetavate materjalidena abiks need allikad, kus viipekeelte kasutamisest juttu on, ent sääraseid allikaid on vähe.⁶⁶ See tingib paratamatult olukorra, kus keskaegsete viipesüsteemide uurimisel ei peegelda kirjalik informatsioon saajaprotsendilise täpsusega omaaegset kasutust. Tuleb nentida, et igasugune keskaegsete kloostri viipekeelte käsitus saab põhineda ennekõike nende sõnavaral, kuivõrd see on üldjuhul ainus, mis on dokumenteeritud ja säilinud, ning võimalike põhjapanevamate oletustega keelestruktuuride kohta peaks olema ettevaatlik, sest neid ei ole võimalik ei vahetult uurida ega tõenäoliselt ka paralleelide baasil rekonstrueerida. Jääb üle oletada, et sõrmede keelestruktuurides lähtuti kas ladina- või kohalikust rahvakeelest.

Leksikonide tekstikriitiline analüüs võimaldab teha oletusi (ehkki hapraid) nende kujunemise aja ning -järgnevuse kohta. Teadaolevate kirjalike leksikonide kirjapanekuajad on dokumenteeritud, ent seejuures tuleb arvestada, et tekstide ajaline järgnevus ei kajasta traditsiooni kujunemist ja levikut, küll aga võiks olla võimalik selle kohta tekstilistest nüanssidest infot leida. Paralleelid ei pruugi seejuures ilmnedavad vaid vahetuis tekstilistes kattuvustes vaid – kuivõrd leksikonid koosnevad harilikult üsnagi rangevormilistest tüüplausetest (Cantebury leksikonis nt „kui sa tahad [objekt], siis tee [viibe]”, „[objekt] märk on, et [viibe]” ja „siis kui sa [objekt] tahad, tee [viibe]”) – ka sama lausetüübi esinemisest samatähenduslike viibete selgitamisel, iseäranis eri keeltes kirja pandud leksikonides.

65 Těšínská Lomičková 2014, lk. 6.

66 Siinkohal on uurijale kättesaadav üks võimalik alternatiiv – range observantsi tsitertslased e. trapistid kasutavad mõnel pool (vähemalt rudimentaarsel kujul) siiani oma viipekeelt. Tegemist on ainsa elava kloostri viipekeeletraditsiooniga, ehkki selle kasutajaskond on kiirelt kahanemas.

Leksikon esindab viipesüsteemi n-õ ideaalkuju, määratledes ühtaegu miinimumprogrammi, mille kõik kasutajad (st mungad) peaksid omandama ning ühtlasi maksimaalset ulatust, mida kasutajad tohiks rakendada. Pierre Bourdieu terminit laenates on tegemist *autoriseeritud keelega*,⁶⁷ mis tähendab ametlikku, ortodoksset ja lubatud keelekuju, mille kasutaja opereerib võimu (kloostri viipekeelte puhul *Regula Benedicti* ja selle järgimise tavade ning kloostri elukorralduse) lubatud piires. Ei ole aga kahtlustki, et lisaks autoriseeritud keelekujus sisalduvale leksikale kasutati ka *home sign*⁶⁸ tüüpi viipemärke, mis ei kajastu ametlikes leksikonides.

VIIPEMÄRK. Üksik, konkreetset tähendust kandev (mõnel puhul küll ka rohkem kui üht) viibe või viibete kombinatsioon. Kõneldud keeles oleks viipemärgi vasteks *sõna*. Analoogselt kõneldud keelte sõnadele jagunevad ka viiped subleksikaalseteks üksusteks, mida nimetatakse *foneemideks*;⁶⁹ seejuures võib viibe koosneda ka vaid ühest foneemist. Ühefoneemilise viipe näiteks võiks pidada CL 001⁷⁰ (moodustada põialde ja järgnevate sõrmedega ring), mitmefoneemilise näiteks CL 003⁷¹ (moodustada põialde ja sõrmedega ring + teha peopessa ristimärk). Tervete foneemide muutumine mitmeosalistes viipemärkides ning üksikute parameetrite muutumine foneemides võimaldab jälgida keelelisi muutusi. Selle info põhjal saab analüüsida, mis laadi muutused traditsiooni ühest piirkonnast teise kandumisel ning uute viipemärkide kujunemisel tekkisid ning mil määral ja mis aspektides peegeldasid uues kohas kasutusele võetud viipesüsteemid oma n-õ vanemsüsteeme.

67 Siinkohal on Bourdieult laenatud ennekõike mõiste. Tema käsitlust autoriseeritud keelest kui võimuvahendist vt Pierre **Bourdieu**, „Le langage autorisé. Note sur les conditions sociales de l’efficacité du discours rituel” – *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol 1, no 5, 1975; lk. 183–190.

68 Lokaalne, tihtipeale spetsiifiline ning sageli voolava tähendusega viipemärk, mille kasutamast keskkonnaks on viipleja kitsas sisering, mitte laiem kogukond, keda takistab viibet rakendamast asjaolu, et avalikkus ei ole kursis selle tähendusega. Vt **Kendon** 2010, lk. 210.

69 Varemalt kasutati viipekeeltest rääkides üksuse nimetusena ka mõistet „kereem” (ka „kireem”; kr. χείρ – „käsi”), ent seoses viipekeelte tunnustamisena täisväärtuslike keeltena on sellest loobutud ning võetud üle kõneldud keeltele omane terminoloogia.

70 CL 001: „Leiva märgi jaoks moodusta ring mõlema põidlagaga ja nende kahe sõrmega, mis järgnevad, selle tõttu, et leib on ümmargune.”

71 CL 003: „*Panis sigalini*, mida rahvapärastelt *tortaks* nimetatakse, märgi jaoks lisa veelkord eelpool öeldud üldisele [leiva] märgile, et teed peopessa ristimärgi, sest seda tüüpi leiba jagatakse ruutudeks.”

3.2. Mõtteid interdistsiplinaarsuse möödapääsmatusest ja üks ettepanek lingvistilise lähenemise rakendamiseks

Seni on kloostri viipekeelte uurimises domineerinud ajaloolaste lähenemine, kus järeldusi on valdavas osas tehtud teadaoleva ajaloolise ja tekstilise materjali põhjal. Põhjalikumatest uurimustest lähenevad selle nurga alt nii Scott G. Bruce'i *Silence and Sign Language in Medieval Monasticism*⁷² kui ka Radka Těšínská Lomičková *Znaková řeč v cisterciáckých a benediktinských kláštorech ve středověku*⁷³. Mõlemad tööd kirjeldavad rohkele dokumentaalsele materjalile toetudes viipekeeletraditsiooni algeid ning levikut ja teevad seda harjumuspärase ajalookirjutuse vaimus.⁷⁴

Kloostri viipekeele levikut on siiani uuritud valdavalt vaid leksikonides sisalduvat sõnavara võrreldes.⁷⁵ See on märkimisväärselt hea viis tuvastada viipekeele traditsiooni levimist, ent jääb puudulikuks, kui on soov võrrelda viipesüsteeme *kui kommunikatsioonivahendeid*. Markantne näide võiks siinkohal olla psalterile viitava viipemärgi lugu. Viipemärk „psalter“ esineb kõigis kolmes käesolevas töös vaatluse alla võetud leksikonis (vastavalt CL 072, FL 083, IM 032), ent on kõigil kolmel juhul kirjeldatud erinevalt:

CL 072: Psaltri märgi jaoks lisa, et sead kokku oma kõik sõrmeotsad ja paned käe pea peale krooni sarnaselt, mida kuningas tavaliselt kannab, sest psalmide autor Taavet oli kuningas.

72 Scott G. Bruce'i töö põhimaterjaliks olnud allikate hulgast leiab ohtralt kloostrite kombestikuraamatuid (*customary*), abtide elulugusid ning muid primaarallikaid, ent pilguheit tööle endale ning kasutatud sekundaarkirjandusele näitab selgelt, et fookus on olnud Cluny viipekeeletraditsiooni ajaloolise ja kultuurilise konteksti avamine, ent mitte viipesüsteemide kui kommunikatsioonivahendi uurimine. Bibliograafia vt **Bruce** 2007, lk. 183–205.

73 Těšínská Lomičková uurimus on märgiline küll selle poolest, et lisaks ajaloolisele perspektiivile pakub see ka võrdluse tänapäeva trapistide viipekeelega.

74 Ei saa jätta mainimata, et lisaks ajaloolistele uurimustele on ilmunud ka mõned semiootilised käsitlused (vt ptk. 2), ent need käsitlevad üksikuid viipesüsteeme ning on benediktlaste kloostri viipekeele laiema traditsiooni seisukohalt pigem kõrvalised.

75 Esmased võrdlustabelid on olemas ka **Jarecki** 1981. Huviline leiab Jarecki teose põgusa ülevaate ja lühiarvustuse raamatust Giles **Constable**, *The Abbey of Cluny. A Collection of Essays to Mark the Eleven-Hundredth Anniversary of its Foundation*. Münster: LIT Verlag 2010, lk. 103–106.

FL 083: Psaltri märgi jaoks lisa, et jäljendad pöidla, nimetissõrme ja keskmise sõrmega põsel ühe sarnasust.

IM 032: Siis kui sul psaltrit vaja on, siis silta oma parema nimetissõrmega oma vasakul käel nagu sa palju ? tahaksid.

1960ndatel töötas Ameerika viipekeeles (ASL) uurija William C. Stokoe Jr viipekeeles esinevate sõnade kirjeldamiseks välja viibete kolmeparameetrilise süsteemi. Stokoe kirjeldas viipekeeli läbi parameetrite, millele andis nimeks *tab* (sõnast *tabula*), *dez* (sõnast *designator*) ja *sig* (sõnast *signation*). *Tab* on kohamarker, mis märgib käe paiknemist (harilikult) viipeleja keha suhtes, *dez* kirjeldab käe asetust, sh millist/milliseid sõrmi või kätt kasutatakse jne, *sig* aga markeerib liikumist.⁷⁶ Olgu siinkohal ülal nimetatud vihjed kirjeldatud ka kolmeparameetrilise süsteemi kaudu:⁷⁷ (mittetuvastatavad või puuduvad parameetrid on märgitud tühihulga märgiga [Ø])

76 William C. **Stokoe** Jr., *Semiotics and Human Sign Languages*. Approaches to Semiotics 21. Pariis–Haag: Mouton 1972; lk. 20-21.

Loomulike viipekeelte kirjeldamisel on Stokoe süsteemist tänapäevaks loobutud ning võetud kasutusele selle edasiarendused või alternatiivid, kuivõrd on ilmnenud, et see ei võimaldanud adekvaatselt loomulike viipekeelte edastamist, jättes kõrvale mh nt miimilise aspekti. Kloostrites kasutatud viipesüsteemide kirjeldamiseks sobib Stokoe kolmeparameetriline süsteem aga hästi, kuivõrd kolme kasutatava parameetri kaudu saab vajadusel süstematiseeritud kujul avada kogu leksikonides kirjapandud info iga üksikviipe kohta. Käesolevas töös ei ole kasutatud aga Stokoe notatsiooni, mille abil W. C. Stokoe viipekeelt kirja pani. Seda seetõttu, et piiratud sõnavaraga viipesüsteemide – mille leksikonid on kõigile loetavad – kirjeldamisel puudub selle järgi igasugune vajadus; piisab parameetrite lihtsast lahtikirjutamisest Samuti on Stokoe notatsioon tarbetult keeruline nii kirja panna kui lugeda. Tõsiasi on seegi, et kloostri viipekeeles leidub foneeme, mille jaoks nimetatud notatsioonis tähistajaid ei ole, nõudes seega, et laiendatataks süsteemi, mille kasutamisest erialaselt juba loobutud on. Seejuures on oluline tähele panna, et Stokoe notatsiooni on sekundaarsete viipekeelte kirjeldamisel ometigi kasutatud, vt Adam **Kendon**, *Sign Languages of Aboriginal Australia: Cultural, Semiotic and Communicative Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press 1988. Stokoe notatsiooni lühidat kirjeldust vt <http://www.signwriting.org/forums/linguistics/ling006.html> (02.07.2020).

77 Seejuures ei pruugi iga viipe puhul kõik parameetrid leksikonide baasil tuvastatavad olla. Leksikonide andmed on selles osas puudulikud ning lünki ei ole võimalik millegagi täita, kui just ei lähtuta põhimõtetest, mis on tõenäoliselt küll tõesed, ent mille puhul ei saa siiski eeldada sajaprotsendilist paikapidavust – täpsustamata käsi, millega viibata, on parem käsi, käe täpsustamata positsioon tähendab neutraalset positsiooni enda ees.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 072	psalter	Ø	kõik sõrmeotsad kokkupandult	asetada käsi pea peale
FL 083	psalter	põsk	pöial, nimetis- ja keskmine sõrm	jäljendada „ühe sarnasust“ ⁷⁸
IM 032	psalter	vasak käsi	parem nimetissõrm	silitada

Nagu näha ei ole kolmel psaltrit tähistaval viipemärgil isegi mitte osalist subleksikaalset sarnasust, mistap vähemasti selle viipemärgi puhul võib üsna kindlalt väita, et mingisugust geneoloogilist suhet neil omavahel ei ole. Seejuures olgu lisana öeldud, et näiteks Hirsau leksikonis esinev psaltri märk kattub aga sajabrotsendiliselt Cluny leksikoni vastava viipemärgiga ning lisaks kattuvad suures osas neid kirjeldavad tekstiosad leksikonides.⁷⁹ Olgu siinkohal esitatud veel üks näide, millega illustreerida viipemärkide tähenduse ja sisu märkimiväärset lahknemist:

CL 015: Hirsi märgi jaoks tee sõrmega ring seepärast, et hirssi potis lusikaga niimoodi segatakse.

FL 010: Hirsi märgi jaoks lisa eelpooleöeldud herneste märgile, et lükkad sõrmega piki kätt nagu tõstaksid midagi.

FL 009 Herneste märgi jaoks pööra nimetissõrme üle peopesa keskkoha nagu tahaks ringi teha.

IM 060. Pajaroa märk on, et sa liigutad oma rusikat nagu segaksid pajas.

⁷⁸ Vt kommentaari FL 083.

⁷⁹ Cluny: *Pro signo psalterii adde, summitates digitorum cava manu ponas in caput propter similitudinem corone, quam rex portare solet, quia et auctor psalmorum David rex erat.* (CL 072)

Hirsau: *Pro signo psalterii, generali premissio hoc adde, ut summitates digitorum dexteræ cava manu ponas in caput, propter similitudinem coronæ, quam rex portare solet; quia et auctor psalmorum David rex erat.* (Jarecki 1981, lk. 205)

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 015	hirss	∅	sõrm	teha segamist jäljendades ring
FL 010	hirss	peopesa keskkoht	nimetissõrm	teha midagi ringitaolist
		käsi	sõrm	libistada (mööda kätt)
IM 060	pajaroog	∅	rusikas	teha segamist jäljendades ring

Ehkki sõnavaraline paralleelsus (hirss) ilmneb Cluny ja Fleury viipesüsteemides, on subleksikaalselt tegemist täiesti erinevate viipemärkidega, mida eristab üksteisest nii foneemide arv kui nende sisu Isegi kui CL 015 ja FL 009 vahel võib näha osalist sarnasust, on CL 015 ja FL 010 teineteisest karjuvalt erinevad ning tähenduse kattuvusest hoolimata on neil sisuliselt vähe ühist. Seevastu CL 010 ja IM 060 on tähenduselt erinevad, ent ilmutavad sisulist kattuvust kolmest parameetrist kahe puhul.

Mis on säärase lähenemise sügavam mõte? Põhimõtteliselt on võimalik samade tulemusteni jõuda ka pelgalt tekste võrreldes, seega milleks säärane näiliselt kohmakas süsteem? Ennekõike võimaldab parameetiline süsteem teatavat selgust ning süsteemsust suure hulga viipemärkide võrdlemisel. Lisaks võiks selle, esmaste viipekeelte uurimisel juba kõrvale jäetud süsteemi, kasutuselevõtt meie praegusel digihumanitaaria ajastul aidata kloostri viipekeelte andmemassiivi ka arvutitele mõistetavamaks muuta. Pikkadest ja kohati üsna kohmakatest seletavatest lausetest selgete n-ö sõnade tegemine võimaldab kergemini rakendada ka võrdlev-ajaloolise keeleteaduse meetodeid (kasvõi muutuste seaduspärade leidmiseks),⁸⁰ mis võib aidata jõuda lähemale kloostri viipekeelte n-ö sugupuu loomisele ning toetada seeläbi ajaloolisi- või tekstiuuringuid, panustades nii Cluny võrgustiku kui laiema monastitsismi ajaloo uuringute edenemisse.

80 Nagu juba varem öeldud, on seni piiratud peajasjalikult analoogiate markeerimisega, ent lisaks analoogiatele tasub keeles (kommunikatsioonisüsteemis) vaadelda ka teisi elemente. Vt Pille **Eslon**, „Analoogiast keelte kõrvutamisel” – *Keel ja Kirjandus* 1/2006, lk. 15–24.

4. Cluny reform Prantsusmaa⁸¹ ja Inglismaa vahel

Kümnenda sajandi alguses oli Inglismaal erinevatest pisikestest anglosaksi kuningriikidest kujunemas ühtne Inglismaa kuningriik. 901. aastast on *Anglosaksi kroonikas* teade selle kohta, et surnud on Wessexi kuningas Alfred Suur, kes olevat kogu Inglismaa kuningas, v.a. selle osa, mis oli taanlaste (viikingite) võimu all (*Dena laguneme*, tänapäevases inglise keeles *Danelaw*).⁸² Alfred Suure järglaseks Wessexi troonil oli tema poeg Edward (Eadweard) Vanem (899–924), kelle peamiseks väljakutseks sai võitlus taanlaste vastu, kes okupeerisid suurt osa Inglismaa põhja- ja lääneosast. Viikingite invasioonid olid mõjunud laastavalt ning puutumata ei olnud jäänud ka kloostrid, millest paljud olid rüüstatud või rüüstamishirmus maha jäetud.⁸³ 959. aastal sai kuningaks Edgar (Eadgar), kelle ajaks oli tüüpiline, et väheste allesjäänud kloostrite juures elasid preestrid oma perekondadega.⁸⁴

Gallias oli aga juba frangi keisri Louis Vaga (troonil 814–833 ja 834–840) ajal *Regula Benedicti* kloostritele kohustuslikuks tehtud. Kloostrid maa põhjaosas olid aga samuti hädas viikingitega ning ehkki üldine olukord oli mõnevõrra parem kui Inglismaal, oli tavaline, et mungad tervete kloostrite kaupa sisemaale kolisid. Kloostrite eest olid sageli vastutavad kohalikud ülikud.⁸⁵

81 Olgu öeldud, et harilikult räägitakse „Prantsusmaast” alles pärast Hugues Capet kuningaks valimist 987. aastal. Poliitgeograafiliselt korrektne varasem nimetus oleks Lääne-Frangimaa, piirkonda nimetatakse harjumuspäraselt aga Galliaks.

82 *The Anglo-Saxon Chronicle*. Toim. J. A. Giles. London: G. Bell and Sons LTD, 1914, lk. 64.

83 Õigupoolest tabas invasioon rannikupiirkondades kloostrid isegi ebaproportsionaalselt tugevalt. Kuivõrd kloostreisse oli kogunenud erinevaid rikkusi, olid need rüüstamisobjektidena eriti hinnas. Kloostrite rüüstamisest ning selle mõtestamisest vt nt Julia Barrow, „Danish Ferocity and Abandoned Monasteries” – *The Long Twelfth-Century View of the Anglo-Saxon Past*, toim. Martin Brett, David A. Woodman. Farnham: Ashgate 2015, lk. 77–93.

84 John Blair, „The Anglo-Saxon Period (c.440–1066)” – *The Oxford History of Britain*. Toim. Kenneth O. Morgan. Oxford: Oxford University Press 2001, lk. 60–119; lk. 103. Abielus preestrid oli niivõrd tavalised, et Canterbury leksikonis on nende kohta isegi eraldi viipemärk (IM 123).

85 Edward James, *The Origins of France. From Clovis to the Capetians 500–1000*. Basingstoke: MacMillan Press 1982, lk. 114–118.

910. aastal asutatud Cluny klooster muutus tõsiseltvõetavaks ning kogu Lääne-Euroopa monastitsismi suunavaks jõuks oma teise abti, Odo ametiajal (927–942), mil abti eestvedamisel võeti selge suund kooostrielu vaimse poole reformimisele.⁸⁶ Tegevusvabadusele aitas kaasa tõsiasi, et Cluny klooster oli 926. aastast alluv otse paavstile ning ühtlasi paavsti kaitse all.⁸⁷ Cluny kloostri kiirgav reformiliikumine mõjutas otseselt tervet hulka muid kloostreid ning 930ndatel reformis Odo ka Fleury kloostri.⁸⁸

10. sajandi teisel poolel toimunud Inglise kloostrireformis on üks kesksemaid isikuid kahtlemata Canterbury Dunstan. Olles olnud Edgari üks lähikondlasi, sai ta pärast tolle võimuletulekut üsnagi vabad käed. Pärast abtina Glastonbury kloostri *Regula Benedicti* juurutamist levis tema veetud reform sealt ka mujale.⁸⁹ Oma õpilaste Oswaldi ja Ethelwoldiga (Æthelwold) juurutas Dunstan *RB* järgimise mitmel pool, seejuures mõjutasid seda tihedad kontaktid Mandri-Euroopaga.⁹⁰ Suhted Fleury kloostriiga olid väga aktiivsed ning on teada, et 970. aasta paiku osalesid sealsed mungad Inglismaal Winchesteri sinodil,⁹¹ kus võeti muuhulgas vastu *Regularis Concordia*, millega sätestati Inglismaa kloostrite elukorraldus.

Kloostriiipekeele traditsioongi jõudis Inglismaale osana Cluny reformidega kaasnenud uuest vaimulaadist ning kooostrielu praktikast ning üsna kindlasti just Fleury kloostri kaudu.

86 Rafaello **Morghen**, „Monastic Reform and Cluniac Spirituality” – *Cluniac Monasticism in the Central Middle Ages*. Toim Noreen Hunt London-Basingstoke: Palgrave Macmillan 1971; lk. 11–28; lk. 18.

87 Adriaan H. **Bredero**, „Cluny et le monachisme carolingien: continuité et discontinuité” – *Benedictine Culture 750–1050*. Toim. W. **Lourdaux** & D. **Verhelst** Leuven: Leuven University Press 1983, lk. 50–75; lk. 52.

88 Odo Fleury-reformide täpne aeg on tegelikult ebaselge. Mitmed dokumendid osutavad 930ndate esimesele poolele, teised aga 938. aastale. Vt küsimusest täpsemalt Isabelle **Rosé**, „Odon de Cluny, précurseur d’Abbon? La réforme de Fleury et l’ecclésiologie monastique d’Odon de Cluny (†942)” – *Abbon, un abbé de l’an mil*. Toim. Annie **Dufour** & Gillette **Labory**. Turnhout: Brepols 2008, lk. 241–272.

89 Riho **Saard**, *Euroopa üldine kiriku ajalugu selle algusest kuni tänapäevani*. Tallinn: Argo 2005, lk. 118.

90 Dunstan ise oli mõned aastad elanud Genti kloostri, Oswald aga Fleurys, millega Inglismaa kloostriid hiljem aktiivselt suhtlesid. Üldplaanis on märkimisväärne, et ajavahemikus 940–1066 taastati Inglismaal u 60 mittefunktsioneerivat kloostrikogukonda. – Christopher **Brooke**, *From Alfred to Henry III 871–1272*. London: Cardinal 1974, lk. 67–69.

91 **Bruce** 2007, lk. 102.

5. Cluny - Fleury - Canterbury

5.1. Leksikonide üldiseloostus

Käesolevas alapeatükis esitatakse kolme käsitletava leksikoni üldine iseloostus vastavalt Walter Jarecki 1981. aasta (Cluny, Fleury)⁹² ning Friedrich Klüge 1885. aasta (Canterbury)⁹³ editsioonidele.

Cluny leksikon. Cluny leksikon on algselt osa käsikirjast MS Paris BNF Latin 13875, ent käsikirja vihik, mis leksikoni sisaldab, on kaotsi läinud.⁹⁴ Leksikoni ladinakeelne tekst on kirja pandud 1078. aastal.⁹⁵ Leksikonis sisalduvad 118 viipemärgi tegemise juhised, mis on lakooniliste vahetekstidega neljaks liigendatud – toit ja toidunõud (1–35), rõivad (36–57), jumalateenistus (58–79), inimesed ja muu (80 – 118). Lisaks põhilistele viipemärkidele on tekstist võimalik välja lugeda veel 13 viipemärki, mille seletused sisalduvad teiste kirjeldustes.

Fleury leksikon. Fleury leksikon on osa käsikirjast MS Orléans Bibliotheque Municipale 2293.⁹⁶ Leksikoni ladinakeelne tekst on kuupäevaliselt dateeritud ning pärineb 7. detsembrist 1087.⁹⁷ Leksikon sisaldab 154 viipemärgi juhiseid. Leksikon küll algab kommentaariga „esalt [neist märkidest], mis toitu puutuvad”, ning 47. märgi järel teatab tekst, et algavad riiete kohta käivad märgid, ent

92 Jarecki 1981, lk. 121–142.

93 Umiker-Sebeok & Sebeok 1987, lk. 463–474. Ehkki Debby Banhami ja Nancy P. Storki editsioonid on värskemad, põhineb Storki esitatud tekst Klüge artiklil ning Banhami versioon ei erine põhiteksti osas Klüge omast

94 Leksikonile viitav *De signis* on säilinud käsikirja esimestel olevas sisukorras, ent teksti ennast ei ole. Ülejäänud käsikirjaga on võimalik tutvuda veebis aadressil <https://manuscrits-france-angleterre.org/view3if/pl/ark:/12148/btv1b105432432> (01.07.2020). Vastava vihiku kaotsiminekut kinnitab ka Isabelle Cochelin, „Évolution des coutumiers monastiques dessinée à partir de l'étude de Bernard” – *From Dead of Night to End of Day: The Medieval Customs of Cluny. Du cœur de la nuit à la fin du jour: Les coutus clunisiennes au moyen âge*. Toim. Susan Boynton & Isabelle Cochelin. Turnhout: Brepols 2005, lk. 29–66; lk. 36. Editsioonid on koostatud suuresti Herrgot 1726 põhjal.

95 Bruce 2007, lk. 102.

96 Siinkirjutaja püüdis töö kirjutamise käigus saada ühendust ka Orléans'i raamatukoguga, et uurida käsikirja huvipakkuva osa digiteerimise võimalikkuse kohta, ent jäi vastusetu.

97 Bruce 2007, lk. 102.

sealt edasi on viipemärgid vahetekstidega liigendamata. Lisaks 154 põhimärgile on tekstist võimalik välja lugeda kaheksa viipemärki, mille seletused sisalduvad teiste kirjeldustes.

Canterbury leksikon. Canterbury leksikon on osa käsikirjast MS British Library Cotton Tiberius A.iii (ff. 97r-101v).⁹⁸ Leksikoni vanaingliskeelne tekst pärineb 11. sajandi keskpaigast, olles seega kolmest leksikonist varaseim.⁹⁹ Leksikon sisaldab 127 viipemärgi juhiseid, täiendavaid märke välja lugeda võimalik pole. Teksti on Klüge editsioonist saati liigendatud üheksateistkümneks enam-vähem temaatiliseks osaks, ent ainult mõnel neist on sissejuhatavad vahetekstid.

5.2. Tuumiksõnavara

5.2.1. Parameetrianalüüs

Kolme viipesüsteemi ühine sõnavara koosneb 38 märgist:

Toit (13): *leib, oad, munad, kala, angerjas, juust, piim, mesi, pirn / õun,*¹⁰⁰ *kirsid, lauk,*¹⁰¹ *vesi, vein*

Isikud (8): *munk, preester,*¹⁰² *prior,*¹⁰³ *abt, ilmik, poiste õpetaja, varahoidja,*¹⁰⁴ *kirikuteener / diakon*¹⁰⁵

98 Käsikiri on digiteeritult leitav veebis aadressil http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=cotton_ms_tiberius_a_iii_f002r (01.07.2020).

99 Bruce 2007, lk. 102.

100 Cluny leksikon ei erista õuna pirnist ega õigupoolest muudest puuviljadest (CL 22), sellal kui Fleury ja Canterbury leksikonis on nende jaoks eraldi viiped (FL 029, 030 & IM 073, 074).

101 Laukudest esineb Canterbury leksikonis porrulauk (IM 059), Cluny ja Fleury leksikonides aga „toores lauk” (CL 024, FL 034).

102 Cluny ja Fleury leksikonis esineb vaid „preester” (CL 081, FL 100), Canterbury leksikonis on eristatud aga „preester, kes ei ole munk” (IM 123) ja „abielutu preester” (IM 125).

103 Canterbury leksikonis on nimetatud „kloostriülem” (IM 003), kelle all on tõenäoliselt mõeldud priorit. Cluny leksikonis on juttu priorist ja suulpriorist (CL 085, 086), Fleury leksikonis aga koguni suulpriorist, alampriorist, kolmandast ja neljandast priorist (FL 104, 105, 106, 107).

104 „Varahoidja” nimetuse alla on koondatud Fleury *thauserarius* (FL 123), Canterbury *hordēr* (IM 004) ning Cluny ja Fleury leksikonides esinev *camerarius* (CL 088, FL 109). Siia võiks lisada ka keldrivahi (CL 089, FL 110).

105 Kirikuteener ja diakon (IM 002, CL 087, FL 108) on ühte koondatud osaliselt kattuvate ülesannete ning viibete sarnasuse alusel.

Raamatud (5): missaraamat, evangeeliumiraamat,¹⁰⁶ epistlite raamat, antifonaarium, psalter

Tarbeesemed (4): nõu igapäevase veinijao tarvis,¹⁰⁷ nõel, nuga, kamm

Rõivad (4): mungarüü, kingad, ööjalatsid / sussid, vöö¹⁰⁸

Kirjutustarbed (2): kirjutustahvel,¹⁰⁹ kirjutusvahend (stiilus, krihvel)

Magamisvarustus (1): padi

Varia (1): reeglid

Järgnevatele lehekülgedel on esitatud selle ühissõnavara analüüs läbi ptk. 3.2. kirjeldatud William C. Stokoe Jr viipekeele parameetrilise kirjeldamise süsteemi. Ülalpool nimekirjas kursiivis esitatud viipemärgid kattuvad täielikult kõigis kolmes viipesüsteemis ning neid eraldi analüüsitud ei ole.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 006	munad	sõrm	sõrm	jäljendada koorimist
FL 007	munad	pöidlaküüs	nimetissõrm	pöörata
IM 067	munad	vasak põial	sõrm	kraapida

Mune tähistavates viipemärgides ei lange küll viiped täielikult kokku, ent ilmutavad märkimisväärset sarnasust Cluny ja Canterbury märgid viitavad mõlemad muna koorimise jäljendamisele (*sig*), ehkki seda tekstis üheselt välja öeldud pole. Canterbury ja Fleury märkidel on aga põhimõtteline kattuvus *tab* ja *dez* parameetris. Võib eeldada nõrka geneoloogilist seost, mille lähtepunktiks on Cluny viipesüsteem, ent mis on sealt Fleury kaudu Canterburyni vahendatud.

106 Cluny leksikon räägib „evangeeliumist” (CL 066), Fleury leksikon „raamatust, millest evangeeliumi loetakse” (FL 080) ning Canterbury leksikon „mingist teisest raamatust, milles on evangeeliumitekst” (IM 031).

107 Munkadele igapäevase veinimõõdu jagamiseks mõeldud jooginõu esineb Cluny ja Fleury leksikonides eraldi viipena (CL 033, FL 045), Canterbury leksikonis on aga liidetud üldise tassi märgiga (IM 079).

108 Cluny ja Fleury leksikonides on eristatud rõivavöö ja pükstevöö (vastavalt CL 049, 050 ja FL 063, 064), Canterbury leksikonis jäetakse vöö funktsioon täpsustamata (IM 015).

109 Cluny ja Fleury leksikonides on kirjutustahvli kohta üks märk (CL 056, FL 070), Canterbury leksikon eristab aga suurt- ja väikest kirjutustahvlit (IM 113 & 114).

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 010	angerjas	∅	mõlemad käed	sulgeda ja jäljendada hoidmist
FL 015	angerjas	∅	üks käsi	sulgeda ja jäljendada hoidmist
IM 071	angerjas	vasak käsivars	parem käsi	asetada üks üle teise
		vasak käsivars	parem käsi	jäljendada löikamist

Cluny ja Fleury märkides on peaaegu täielik kattuvus, mida *dez* parameetri minimaalne erinevus ei väära. Canterbury viibe erineb CL ja FL viibetest aga märkimisväärselt. Cluny ja Fleury märgid on omavahel geneoloogiliselt seotud,¹¹⁰ Canterbury oma nendega aga mitte.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 020	piim	huuled	väike sõrm	asetada
FL 026	piim	huuled	väike sõrm	asetada
IM 066	piim	vasaku käe sõrm	parem käsi	jäljendada lüpsmist

Cluny ja Fleury märgid on kõigi kolme parameetri poolest identsed, ning seega võib väita, et Fleury märk on muutmata kujul Cluny süsteemist üle võetud. Canterbury viipemärk on CL ja FL omadest aga kõigi parameetrite poolest erinev ning sestap saab järeldada geneoloogilise seose puudumist.

110 Niivõrd märkimisväärne kattuvus tähendab Cluny ja Fleury leksikonide puhul Cluny viipemärgi ülevõtmist Fleurys. Vastupidine liikumine on äärmiselt ebatõenäoline, kui võrdluseks võtta Fleury leksikoni, mis on Cluny omast hilisem, koostajaile on Cluny leksikoni tekst või hüpoteetiline ühine algtekst päris kindlasti käepärast olnud.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 022	õun või pirn	peopesa	pöial	sulgeda pöial peopessa
FL 029	õun	∅	sõrmed	teha rusikas ja osutada sellega ülespoole
FL 030	pirn	∅	sõrmed	teha rusikas ja osutada sellega allapoole
IM 073	õun	peopesa	pöial	sulgeda pöial peopessa ja osutada sellega ülespoole
IM 074	pirn	∅	rusikas	osutada ülespoole
		∅	sõrmed	panna pikkupidi kokku

Kui eeldada, et FL 029 ja 030 juhised sõrmed kokku (st rusikasse) panna ei eelda pöidla sulgemist peopessa, mida CL 022 selgesõnaliselt sätestab, siis jääb CL 022 ja FL 029 ning 030 vahel alles vaid pealiskaudne seos, mis võib siiski olla genealoogiline, sest ei saa välistada, et Fleury leksikonis antud kirjeldus viitab samale tegevusele, ent on lihtsustatud. IM 073 on Cluny viipemärgiga märkimisväärselt sarnane, ent IM 074 puhul seda sarnasust enam pole. IM 073 ja FL 029 vahel on samuti mainimisväärne osaline kattuvus. Hoolimata selle viibeterühma märkide veidi „logisevast“ sarnasusest (erandiks vaid IM 074, mille teine foneem näib olevat täiesti uuenduslik), võib siinkohal eeldada genealoogilist seost Clunyst Canterburyni.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 024	toores lauk	∅	pöial ja nimetissõrm	sirutada välja
FL 034	toores lauk	∅	pöial ja nimetissõrm	sirutada välja
IM 059	porrulauk	käsi	sõrm	jäljendada puurimist
		nina	käsi	jäljendada nuusutamist

Cluny ja Fleury viipemärgid on identsed, Canterbury märk ei kattu nendega isegi mitte osaliselt ega ole sestap ka genealoogiiselt seotud.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 023	kirsid	peopesa	pöial	sulgeda pöial peopessa
		silma-alune	sõrm	asetada
FL 032	kirsid	suualune	pöialde ja nimetissõrmede otsad	asetada
		silma-alune	sõrm	asetada
IM 076	kirsid	väikese sõrme lüli	vasak pöial	asetada
		väikese sõrme lüli?	parem käsi	pigistada

FL 032 esimene foneem on tegelikult märk FL 031 („pähklid”), CL 023 esimene foneem aga CL 022 („puuviljad”). Esimese foneemi erinevusest hoolimata on teine foneem siiski identne, mis osutab kindlale genealoogilisele seosele. Canterbury viipemärk koosneb küll samuti kahest foneemist, ent need erinevad täielikult CL ja FL märkidest, mistap puudub sugulussuhe nende süsteemidega.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 027	vein	∅	sõrm	kõverdada
		huuled	sõrm	puudutada
FL 037	vein	∅	nimetissõrm	kõverdada
		∅	pea	tõsta
		huuled	nimetissõrm	puudutada
IM 022	vein	∅	kaks sõrme	jäljendada tünnilt punni tõmbamist

FL 037 esimene ja kolmas foneem kattuvad enam-vähem täielikult CL 027 esimese ja teise foneemiga. FL 037 teine foneem näib aga olevat kohapealne uuendus. IM 022 erineb FL ja CL märkidest aga täielikult, mistap sugulussuhe puudub.¹¹¹

¹¹¹ Siinkohal ei saa jätta aga mainimata, et Canterbury viipesüsteemis esineb mitu joomisega seotud märki, mille üks osa on sõrme huultele tõstmine: IM 081, 082, 086, iseäranis aga joomist tähistav IM 083.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 026	vesi	∅	sõrmed	liigutada horisontaalselt
FL 036	vesi	∅	sõrmed	liigutada horisontaalselt
IM 097	vesi	∅	käed	jäljendada pesemist

Cluny ja Fleury viipemärgid on jällegi täielikult kattuvad, Canterbury oma viitab aga veele täiesti teistsuguses kontekstis, mistap geneoloogilist seost ei ole.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 081	preester	üumber kõrva	sõrm	teha ring
FL 100	preester	üumber kõrva	sõrm	teha ring
IM 123	preester, kes pole munk	∅	nimetissõrm	teha ring
		∅	väljasirutatud käsi	jäljendada õnnistamist
IM 125	abielutu preester	põsk	nimetissõrm	silitada

Cluny ja Fleury viipemärgid on jällegi identsed, kumbki preestrit tähistav märk Canterbury viipesüsteemist nendega aga ei sarnane. IM 123 esimese foneemi *dez* parameetri põhimõtteline ning *sig* parameetri täielik kattuvus CL ja FL märkidega ei anna alust geneoloogilise seose üle spekuloida. Iseäranis arvestades, et Inglismaal pidi olema teada, et mandril kloostrites mittemunkadest preestrid harilikult ei tegutse, mistap võiks mingit seost (kui üldse) otsida pigem IM 125 märgist.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 085	prior	∅	kaks sõrme	jäljendada kellukese hoidmist ja helistamist
CL 086	suurprior	∅	kaks sõrme	jäljendada kellukese hoidmist ja helistamist
		∅	käsi	sirutada välja
FL 104	suurprior	FL 099 - „munk”		
		silmade ees	nimetissõrm	tõsta
FL 105	alamprior	FL 099 - „munk”		
		silmade ees	nimetissõrm ja keskmine sõrm	tõsta
FL 106	kolmas prior	FL 099 - „munk”		
		silmade ees	nimetissõrm, keskmine sõrm ja neljas sõrm	tõsta
FL 107	neljas prior	FL 099 - „munk”		
		silmade ees	neli sõrme	tõsta
IM 003	kloostriülem	pea kohal	nimetissõrm	tõsta

Siin priorite puntras on selgelt näha, et mõlemad Cluny viipemärgid erinevad täielikult ülejäänud käsitletuist Kõigi FL märkide esimene foneem tähistab munka, kuid FL 104 teise foneemi ja IM 003 vahel võib näha teatavat sarnasust - erinevus seisneb sisuliselt selles, kui kõrgele nimetissõrm tõstetakse. Selle märgi ulatuses võib oletada geneoloogilist seost Fleury ja Canterbury vahel.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 084	abt	∅	käsi	välja sirutada
		∅	käsi	jäljendada raamatulehe pööramist
		kõrva kohal	kaks sõrme	võtta juustest
FL 095	abt	kõrva kohal	nimetissõrm ja keskmine sõrm	võtta juustest
IM 001	abt	pea juures	kaks sõrme	puudutada juukseid

Cluny viipemärgi esimesed kaks foneemi on tegelikult CL 070 („reeglid“). Kolmas foneem on aga märkimisväärselt sarnane nii FL kui IM märgile. Võib eeldada genealoogilist seost Clunyst Canterburyni.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 097	poiste õpetaja	suu juures	väike sõrm	tõsta
		silma all	nimetissõrm	asetada
FL 119	poiste õpetaja	FL 099 - „munk“		
		suu juures	väike sõrm	tõsta
		silma all	nimetissõrm	asetada
IM 005	õpetaja	silmad	kaks sõrme	asetada
		∅	väike sõrm	tõsta

FL 119 teine ja kolmas foneem kattuvad täielikult CL märgiga. Ehkki silmade mainimine *tab* parameetris ning väikese sõrme mainimine *dez* parameetris ühendavad näiliselt ka IM märgi ülejäänud kahega, tasub genealoogilise seose kinnitamisel siinkohal jääda pigem kahtlevaks.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 088	<i>camerarius</i>	∅	∅	jäljendada müntide loendamist
CL 089	keldrivaht	∅	käsi	jäljendada võtme hoidmist
		∅	∅	jäljendada luku avamist
FL 123	varahoidja	vasaku käe väliskülg	parema käe sisekülg	asetada
		suu juures	sõrm	asetada
		sõrm	∅	puhuda
FL 109	<i>camerarius</i>	∅	∅	jäljendada müntide loendamist
FL 110	keldrivaht	∅	käsi	jäljendada võtmete hoidmist
IM 004	varahoidja	∅	käsi	jäljendada luku avamist

Canterbury viipesüsteemi varahoidjat tähistav viipemärk on küll ühefoneemiline, ent kui võtta arvesse CL 089 esimese foneemi *dez* parameetrit ja teise *sig* parameetrit (sealhulgas unustamata, et lukku ei saa võtmeaga avada ilma võtit hoidmata), võib nentida kattuvust CL 089 ja FL 110 on samuti ühe foneemi ulatuses kattuvad. FL 109 ja CL 088 ehk *camerariust* tähistavad viiped on identsed. Laias joones võib öelda, et CL 089, FL 110 ja IM 004 on omavahel geneoloogiliselt seotud. FL 123 ei ole seotud teiste samatähenduslike viibetega.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 072	psalter	∅	kõik sõrmed kokkupandult	asetada käsi pea peale
FL 083	psalter	põsk	pöial, nimetis- ja keskmine sõrm	jäljendada „ühe sarnasust“
IM 032	psalter	vasak käsi	parem nimetissõrm	silitada

Psaltri küsimust on käsitletud juba lk. 28. Vähimagi subleksikaalse sarnasuse puudumisel on geneoloogiline seos võimatu.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 069	antifonaarium	CL 064 - „raamat”		
		∅	pöial	kõverdada
FL 082	antifonaarium	FL 077 - „raamat”		
		∅	pöial	kõverdada
IM 008	antifonaarium	∅	parem käsi	liigutada
		∅	pöial	kõverdada

CL 069 ja FL 082 esimesed kaks foneemi on vastavate viipesüsteemide üldine raamatu märk. Võimalik, et Canterbury viipemärgi puhul on käe liigutamist pöidla kõverdamiseks ka lihtsalt eeldatud, ent igaks juhuks on see siinkohal eraldi foneemina välja kirjutatud. IM 008 teine foneem ja CL 069 ning FL 082 kolmandad foneemid on identsed, seega on geneoloogiline seos Clunyst Canterburyni kindel.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 067	epistlite raamat	CL 064 - „raamat”		
		rinnaesine	∅ (käsi)	teha ristimärk
FL 079	epistlite raamat	FL 077 - „raamat”		
		∅	parem rusikas	jäljendada peotäie tõmbamist
IM 010	epistlite raamat	laup	käsi	teha ristimärk

CL 066 ja FL 080 esimesed kaks foneemi on vastavate viipesüsteemide üldine raamatu märk. Canterbury viipemärgi *sig* parameeter klapi Cluny märgi kolmanda foneemi omaga ning tervikuna on ainus erinevus ristimärgi tegemise koht. Seejuures kattub IM 010 täielikult viipemärkides CL 066 ja FL 080 sisalduvaga. Cluny ja Fleury märkide kolmas foneem on aga täiesti erinev. Võib oletada Canterbury märgi geneoloogilist seost Cluny omaga, ent mitte Fleury märgi sugulust teistega.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 065	missaraamat	CL 064 - „raamat”		
		∅	∅ (käsi)	teha ristimärk
FL 078	missaraamat	FL 077 - „raamat”		
		∅	∅ (käsi)	teha ristimärk
IM 009	missaraamat	∅	käsi	jäljendada õnnistamist

CL 065 ja FL 078 on identsed ning IM 009 kattub nende kolmanda foneemiga. CL ja FL märkide esimesed kaks foneemi on vastavate viipesüsteemide üldine raamatu märk. Võib eeldada genealoogilist seost Clunyst Canterburyni.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 066	evangeelium	CL 064 - „raamat”		
		otsaesine	∅ (käsi)	teha ristimärk
FL 080	raamat, millest evangeeliumi loetakse	FL 077 - „raamat”		
		otsaesine	∅ (käsi)	teha ristimärk
		vasakult küljelt paremale küljele	parem käsi	liigutada
IM 031	raamat, milles on evangeeliumitekst	põsealune	parem käsi	asetada
		pea ees	∅ (käsi)	teha ristimärk

CL 066 ja FL 080 esimesed kaks foneemi on vastavate viipesüsteemide üldine raamatu märk. Nimetatud märkide kolmas foneem on samuti identne, ent Fleury viipesüsteemis on lisatud ka neljas, millele pole paralleeli ei Cluny ega Canterbury süsteemis. Canterbury viipemärgi teine foneem kattub CL ja FL kolmandaga. Võib eeldada genealoogilist seost Clunyst Canterburyni, ehkki nii Fleurys kui Canterbury on esialgsele viipemärgile lisatud täiendavaid osi.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 033	igapäevane veinannus	∅	käsi	langetada
		∅	sõrmed	kõverdada
FL 045	igapäevane veiniannus	∅	käsi	langetada
		∅	sõrmed	kõverdada
IM 079	igapäevane veiniannus	∅	käsi	langetada
		∅	sõrmed	harali ajada

CL 033 ja FL 045 on identsed ning IM 079 nendega suuremalt jaolt identne, erinedes vaid teise foneemi *sig* parameetri poolest. Genealoogilist seost võib pidada üsna kindlaks, ehkki Canterbury märgi puhul jääb õhku mõningane kahtlus, kas teise foneemi *sig* parameeter on siiski CL ja FL märkide vastava parameetriga piisavalt sarnane.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 006	nõel	rusikas	rusikas	lüüa kokku
		∅	käed	imiteerida niidi ajamist läbi nõelasilma
FL 007	nõel	rusikas	rusikas	lüüa kokku
		∅	käed	imiteerida niidi ajamist läbi nõelasilma
IM 067	nõel	vasaku varruka serv	parem käsi	voltida üle vasaku nimetissõrme
		vasak nimetissõrm	kolm sõrme	jäljendada õmblemist

CL 006 ja FL 007 on identsed, Canterbury viipemärk aga erineb neist täielikult. Genealoogilist seost IM 067 ja CL ning FL märkide vahel ei ole.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 053	nuga	peopesa	käsi	imiteerida löikamist
FL 067	nuga	peopesa	käsi	imiteerida löikamist
IM 055	nuga	sõrm	sõrm	imiteerida löikamist

CL 053 ja FL 067 on identsed, IM 055 erineb neist küll nii *tab* kui *dez* parameetrite poolest, ent kuna mõlemal puhul jäädakse siiski käte osade juurde, võib eeldada geneoloogilist seost, ent tuleks jääda mõnevõrra kõhklevaks.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 038	mungarüü	varrukas	Ø (käsi)	hoida
FL 050	mungarüü	varrukas	Ø (käsi)	hoida
IM 106	mungakuub	varrukas	Ø (käsi)	liigutada
		kapuuts	Ø (käsi)	võtta kinni

CL 038 ja FL 050 on identsed, Canterbury viipemärgis on aga lisatud täiendus kapuutsile osutamise näol, mis tõenäoliselt viitab märgile IM 121 - „munk”. Võib eeldada geneoloogilist seost Clunyst Canterburyni.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 042	kingad	sõrm	sõrm	teha ring
FL 055	kingad	sõrm	sõrm	teha ring
IM 093	kingad	jalg	nimetissõrm	asetada

CL 042 ja FL 055 on identsed, Canterbury viipemärgis võib näha osalist kattuvust *dez* parameetris, ent kuivõrd nimetissõrm on kõikvõimalike osutuste jaoks kõige loomulikum valik, ei maksa seda üle tähtsustada. Geneoloogilist seost IM 093 ja teiste märkide vahel ei saa eeldada.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 043	ööjalatsid	CL 042 - „kingad”		
		lõug	käsi	asetada
FL 056	ööjalatsid	FL 055 - „kingad”		
		lõug	käsi	asetada
IM 091	sussid	jalg	nimetisõrm	asetada
		jala küljed	Ø (nimetissõrm?)	silitada

CL 043 ja FL 056 on identsed, Canterbury viipemärk erineb aga foneemide arvu ning kõigi parameetrite poolest Genealoogilist seost ei ole.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 049	rõivavöö	sõrme ümber	sõrm	teha ring
		küljed	mõlema käe sõrmed	tuua kokku
CL 050	pükstevöö	CL 049 - „rõivavöö”		
		jalg	käsi	libistada ülespoole
FL 063	rõivavöö	sõrme ümber	sõrm	teha ring
		küljed	mõlema käe sõrmed	tuua kokku
FL 064	pükstevöö	FL 063 - „rõivavöö”		
		jalg	käsi	libistada allapoole
IM 015	vöö	nabast allpool	käed	puudutada puusi

CL 049 ja FL 063 on identsed ning CL 050 ja FL 064 ainus erinevus on *sig* parameetris nimetatud liigutuse suund. Canterbury leksikoni vöömärk on aga teistsugune, kätkedes endas küll sama piirkonna tähistamist, ent evimata seejuures kineetilist elementi, mistap ei saa genealoogilist seost eeldada.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 048	padi	∅	sõrmeotsad	kõverdada
		∅	sõrmeotsad	imiteerida lendamist
		lõug	käsi	asetada
FL 060	padi	∅	sõrmeotsad	kõverdada
		∅	sõrmeotsad	imiteerida lendamist
		lõug	käsi	asetada
IM 090	padi	vasak käsi	nimetissõrm	teha märk IM 117 („sulg”)
		kõrv	vasak käsi	asetada

Taaskord on selge Cluny ja Fleury viipemärkide samasus, ent Canterbury märgi puhul on käe pea juurde asetamise liigutus küll sarnane, et *tab* parameetri poolest siiski piisavalt erinev, et geneoloogilist seost mitte eeldada.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 056	tahvlid	∅	mõlemad käed	panna kokku ja seejärel avada
FL 070	tahvlid	∅	mõlemad käed	panna kokku ja seejärel avada
IM 113	väike vahatahvel	∅	mõlemad käed	sirutada välja
		∅	mõlemad käed	panna kokku ja seejärel avada
IM 114	suur vahatahvel	rinnaesine	kaks sõrme	silitada
		käsivars	∅ (käsi?)	silitada
		vasak küünarnukk	parem käsi	asetada

Cluny ja Fleury märgid on taaskord identsed, ent sel korral kattub nendega täielikult ka Canterbury esimene viipemärk (IM 113). Geneoloogiline seos on siinkohal loogiline. IM 114 seevastu ei ühti teistega mitte kuidagi ning seda tuleb pidada Canterbury süsteemist pärinevaks uuenduseks.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 057	krihvel	CL 051b - „metall”		
		∅	pöial ja sõrm	panna kokku ja jäljendada kirjutamist
FL 071	stiilus või krihvel	FL 065b - „metall”		
		∅	pöial ja nimetissõrm	panna kokku ja jäljendada kirjutamist
IM 112	krihvel	∅	kolm sõrme	panna kokku ja jäljendada kirjutamist
		∅	nimetissõrm	osutada

CL 057 ja FL 071 on peaaegu identsed ning nende teine, kirjutamist jäljendav foneem kattub suuresti ka Canterbury viipemärgi esimese foneemiga (väike erinevus vaid *dez* parameetris), mistap on siinkohal eeldatav ka genealoogiline seos. IM 112 teine foneem on eeldatavasti aga hilisem lisandus.

VIIBE	TÄHENDUS	TAB	DEZ	SIG
CL 070	reeglid	CL 064 - „raamat”		
		kõrva kohal	kaks sõrme	võtta juustest
FL 088	reeglid	FL 077 - „raamat”		
		kõrva kohal	nimetissõrm ja keskmine sõrm	võtta juustest
IM 046	reeglid	vasak käsi	nimetissõrm	jäljendada joonimist

Cluny ja Fleury viipemärgid on sellelgi puhul identsed, Canterbury viibe erineb neist aga täielikult. Genealoogilist seost mandril ja Canterbury kasutatud märkide vahel pole.

Kui eeldada, et Canterbury leksikonis nimetatud *burhrest* (IM 086) asemel tuleks siiski lugeda *wyrtdrenc* nagu pakub välja Debby Banham,¹¹² siis kattuks ka see täielikult Cluny ja Fleury märkidega.

¹¹² vt pikemat kommentaari IM 086.

5.2.2. Järeldusi

Olgu enne järelduste juurde asumist põhisõnavara genealoogilised seosed ka visuaalselt esitatud. Roheline tähistab kindlat genealoogilist seost, kollane võimalikku seost ning punane seose puudumist.

VIIPEMÄRK	CLUNY	FLEURY	CANTERBURY
munad			
angerjas			
piim			
õun / pirn			
kirsid			
lauk			
vesi			
vein			
preester			
prior			
abt			
poiste õpetaja			
varahoidja	keldrivaht	keldrivaht	varahoidja
	camerarius	camerarius	
missaraamat			
evangeeliumiraamat			
epistlite raamat			
antifonaarium			
psalter			
veininõu			
nõel			
nuga			
mungarüü			
kingad			
ööjalatsid / sussid			
vöö			
kirjutustahvel			väike tahvel
			suur tahvel

VIIPEMÄRK	CLUNY	FLEURY	CANTERBURY
kirjutusvahend	krihvel	stiilus/krihvel	
padi			
reeglid			

Parameetrianalüüs näitab, et lisaks eelmise alapeatüki alguses nimetatud üheksale viipemärgile on kolme viipesüsteemi ühissõnavarra kuuluvatest märkidest omavahel genealoogiliselt seotud veel vaid kaheksa. Neljal juhul on genealoogiline seos võimalik, ent ebakindel. Seega on Cluny, Fleury ja Canterbury leksikonide ühissõnavara märkidest paremal juhul vaid 21 märki¹¹³ ühise päritoluga. Võttes arvesse leksikonides kirjeldatud märkide arvu, on see vaid 17,8% Cluny, 16,5% Canterbury ning 13,6% Fleury viipesüsteemist. Ehkki kogu ülejäänud ulatust ei saa pidada kohapealseks uuenduseks, ütleb see nii mõndagi süsteemide üldise seotuse astme kohta. Cluny ja Fleury leksikonid on ilmselgelt tekstiliselt seotud ning viipesüsteemide sisuline kattuvus on seetõttu samuti märkimisväärne – tähenduselt ühised märgid moodustavad vastavalt 68,2% Fleury ja 89% Cluny süsteemidest.¹¹⁴

Cluny ja Canterbury ainus ühine märk, mida Fleury leksikonist ei leia, on epistlite raamatu kohta.

113 Ilma *burhrest/wyrt drenc* märki arvestamata.

114 Cluny ja Fleury leksikonid kattuvad 105 viipemärgi ulatuses, ehkki kõiki samatähenduslikke märke ei viibata identselt. Tähistatavad, mille märke kirjeldatakse mõlemas leksikonis on järgnevad: leib, vees keedetud leib, *panis sigalini*, lisaleib, oad, munad, kala, angerjas, silmukala, lõhe, haug, forell, hirss, pannkook, juust, juustukook, *rufeolae*, piim, mesi, pirn või õun, kirsid, toores lauk, küüslauk, vesi, vein, maitsestatud jook, mee ja koirohuga jook, sinep, äädikas, nõu igapäevase veinimõõdu tarvis, klaasist jooginõu, villane rõivas, püksid, mungarüü, kapuuts, varrukad, karusnahkne rõivas, kingad, ööjalatsid, tekk, mantel, padi, rõivavöö, pükstevöö, nõel, niit, nuga, noatupp, kamm, tahvlid, kirjutusvahend (stiilus või krihvel), lugemine, responsoorium, *alleluia*, sekvents, *tractus*, raamat, missaraamat, evangeeliumiraamat, epistlite raamat, raamat nokturnidel lugemiseks, antifonaarium, hümnarium, psalter, reeglid, ingel, apostel, märter, pihilevõtja, püha neitsi, püha, munk, kloostriis kasvanud munk, preester, abt, ilmik, suurpripri, kirikuvahet, *camerarius*, keldrihaht, aidavaht, aednik, rikaste külalistemaja pidaja, vaestemaja pidaja, põetaja, refektuumiülem, raamatukoguhoidja ja eestlaulja, poiste õpetaja, noviitsideülem, eeslitalitaja, teist keelt kõnelev inimene, kõnelemine, kuulmine, mitteamadmine, valetamine, suudlemine, riitumine, lahti riitumine, jalgade pesemine, hea, halb, tehtud asi/tegevus, keeldumine, kiirus, aeglus.

Olgu siia lisatud ka kolm tähelepanekut Fleury ja Canterbury viipesüsteemide ühisosa¹¹⁵ kohta:

1. Mõlemas viipesüsteemis esineb märk viirukipanni/viirukihoidja kohta, ent sisuliselt ei kattu need viiped isegi mitte osaliselt.
2. Fleury leksikonis on kirjeldatud soolikate tühjendamist tähistavat märki, Canterbury leksikonis aga käimlale viitavat, ent needki ei kattu
3. Fleury ja Canterbury leksikonides kirjeldatud priorid on sarnased ning seejuures Cluny märgist erinevad.

Prantsusmaa kloostrite ning Canterbury viipesüsteemide märkimisväärselt väike sarnasus lubab spekuloida võimaluse üle, et Canterbury viipesüsteem on kujunenud küll Cluny-Fleury (mille sarnasus võrreldes Canterbury süsteemiga lubab neid siinkohal koos vaadelda) süsteemi mõju all, ent mitte sellest tuletatult. Scott G. Bruce'i sedastus, et Canterbury viipesüsteem laenas Cluny omast „suure osa oma sõnavarast”,¹¹⁶ on ilmnunud info valguses raskesti põhjendatav. Laenamise (st allikast tuletamise) korral oleks loogiline lisaks tähendusele laenata ka viipemärk ise. Praegune olukord, kus viipesüsteemide sõnavara küll vähesel määral kattub, ent sellest kattuvast osast omakorda vaid veidi enam kui pool ka geneoloogiliselt seotud on, ei luba märkimisväärset laenamist oletada. Aktiivne suhtlus Inglismaa ja mandri vahel tingis kindlasti Cluny *traditsiooni* jõudmise Canterbury kloostrisse ning ka Cluny viipekeele üksikute märkide leviku sinna, ent aktiivsest laenamisest ei saa paraku juttu olla. Viipesüsteemide sugulussuhte eeldamine samatähenduslike, ent sisuliselt erinevate viipemärkide esinemise alusel oleks sama, mis loomulike keelte uurimisel väita kahe suvalise keele kohta, et tegu on sugulaskeeltega, kuna neis mõlemas esineb sama tähistatavat märkiv sõna.

115 Saint-Benoît-sur-Loire ja sealne Fleury klooster oli Inglismaalt pärit munkade üks põhilisi sihtkohti Mandri-Euroopas. Samuti osalesid Fleury mungad Inglismaa kirikuelus. -- **Bruce** 2007, lk. 112.

116 *The Canterbury sign lexicon, like that of Fleury, borrowed much of its vocabulary from the silent language of the Cluniacs.* -- **Bruce** 2007, lk. 114.

6. Arutelu

Võrreldes Canterbury viipesüsteemi Cluny ja Fleury süsteemidega, on alustuseks silmatorkav, et Canterbury leksikon kirjeldab viipemärke, mis on kloostrielu seisukohalt n-ö möödapääsmatud, ent mida teistes kahes leksikons ei mainita. Nimelt puuduvad Cluny ja Fleury süsteemides nt mitmed märgid jumalateenistusel kasutatavate esemete jaoks (nt IM 013 - „humeraal“, IM 016 - „stoola“, IM 018 - „manippel“, IM 109 - „armulauaannid“, IM 020 - „karikas ja taldrik“, IM 029 - „Piibel“, IM 033 - „lauluraamat“). Kui toitu ja vähemal määral ka rõivaid puudutavate märkide erinevus erinevates looduslikes oludes asuvais kloostreis on mõistetav ega tekita küsimusi, siis kloostrielu lahutamatu osadest rääkides ei saa ootamatutest erinevustest mööda vaadata.

Scott G. Bruce esitab ühe võimaliku seletuse nende viipemärkide puudumisele Cluny leksikonis. Bruce väidab Cluny Bernard'i *Consuetudines cluniacenses*le toetudes, et Cluny 118-märgiline leksikon oli mõeldud vaid noviitside õpetamiseks ega esindanud Cluny viipekeelt selle täiuses, sest noviitsid ei osalenud Cluny liturgilises elus sel määral, mil mujal. Bruce'i väitel pole kahtlustki, et kõnealused märgid olid Clunys sama relevantssed kui Canteburys ning spekulereib sestap hoopis võimaluse üle, et Cluny viipesüsteemi tegelik ulatus ilmneb hoopis Cluny kloostri aktiivselt suhelnud Hirsau kloostri leksikonis, mille maht on 359 märki ning kus mitu eelpool nimetatud märki siiski olemas on. Bruce nendib, et Canterbury leksikon on Cluny omast vanem, ent väidab seejuures siiski, et Christ Churchi viipesüsteemi näol on tegemist Cluny süsteemi mugandusega, mida on mõjutanud Cluny kloostri kasutatud viipekeele kuju.¹¹⁷

117 **Bruce** 2007, lk. 114–115. Hirsau on tõesti olemas humeraal, stoola, karikas, oblaat. Lisaks viirukipanni ja lambi kohta käivad märgid, mis esinevad ka Canterbury viipesüsteemis. Bruce väidab ka, et Hirsau leksikonis esineb märk Piibli jaoks, ent tegelikult seda pole. Võimalik, et Bruce on Piiblit tähendavaks tõlgendanud Hirsau leksikoni 215. märki (*bibliotheca*). Kui nõnda, siis sellel viipel sisulist sarnasust Canterbury vastava viipemärgiga (IM 029) aga ei ole. (Hirsau leksikonis kirjeldatud märkide nimistu **Bruce** 2007, lk. 132–142.)

Kahtlemata võib see küsimusele, miks neid märke Cluny leksikonis ei kajastata, osaliselt vastata, ent lisaks neile on veel hulk märke, mis Canterbury viipesüsteemis esinevad, ent Cluny omas mitte. Olgu siinkohal temaatiliselt sorteeritult ning Canterbury viipesüsteemi numbritega varustatult esile tõstetud ja kommenteeritud nt järgnevad:

Paigad: kirik (007), kapiitlihoone (044), pagarikoda (111), dormitoorium (087), käimla (094), vannimaja (095).

Arvestades, et noviitse valmistati ette edasiseks kloostrieluks, siis isegi eeldades, et nad mingitest tegevustest kõrvale jäetud olid, on äärmiselt vähetõenäoline, et nende harimise seisukohalt võiks täiesti kõrvaliseks pidada viipemärke kloostri erinevate osade kohta. Tõsi, kapiitlisaaliga puutusid noviitsid tõenäoliselt harva kokku¹¹⁸ ning pagarikoda ja eraldi hoonet enda pesemiseks ei pruukinud igas kloostris tingimata olla.¹¹⁹ Dormitooriumi väljajätmist võib küll mõista, kuivõrd mitmel pool oli tavaline, et noviitsid ei maganud munkadega samas ruumis, vaid neil oli omaette dormitoorium.¹²⁰ Probleemaatiline on aga märkide puudumine kiriku ja käimla kohta, kuivõrd loogiliselt lähenedes olid mõlemad kohad noviitside jaoks ligipääsetavad ning vajalikud.

Hügieen: pea pesemine (096), seep (098), küünenuga (099).

Piirkondlikud hügieenistandardid võisid märkimisväärselt erineda ning seepi ja pea pesemist tähistavad viipemärgid võivad tõepoolest

118 C.H. Lawrence'i sõnul kogunesid mungad ning veel pühitsemata kloostriasukad eraldi, esimesed kapiitlisaalis, teised aga omette ruumis. (C.H. **Lawrence**, *Medieval Monasticism. Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*. London-New York: Routledge 2015 [1984], lk. 104.)

119 Jeffrey L. Singmani sõnul oli Clunys siiski olemas eraldi vannimaja, kus oli suisa kaksteist vanni ning jooksev vesi. -- Jeffrey L. **Singman**, *Daily Life in Medieval Europe*. Westport-London: Greenwood Press 1999, lk. 154.

120 Julie Kerri sõnul toimus säärane elukorraldus ka Clunys. (Julie **Kerr**, *Life in the Medieval Cloister*. London-New York: Continuum 2009, lk. 30.) Paratamatult tekib küll küsimus, miks sellisel juhul viipemärk siiski välja on jäetud. Magamistarvete märke on Cluny leksikonis kirjeldatud, miks mitte magamisruumi?

olla kõrvalised ning seda mitte pelgalt noviitsidele mõeldes. Noviitsidelt ei pruugitud habeme ajamist (millele IM 099 tegelikult viitab, hoolimata leksikonis esitatud tähendusest) eeldada ning ühtlasi polnud nad tingimata piisavalt vanad, et neil märkimisväärset habemekasvu üldse esineks. Seda arvesse võttes oleks nende kolme viipemärgi puudumine Cluny leksikonis mõistetav.

Kirjutustarbed: joonlaud (115), tindisarv (116), kirjutussulg (117).

On teada, et benediktlaste kloostrites õpetati ka noviitse kirjutama,¹²¹ mistap oleks kirjutustarvete märkide tundmine neile vajalik. Cluny skriptorium asus kloostri lõunapoolses küljes, kus oli rohkem valgust.¹²² On vähetõenäoline, et noviitsidele oleks niigi keerulist kunsti õpetatud kusagil kloostri pimedamates osades, kus polnud selleks mõeldud keskkonda. Isegi kui seda algul tehti, oleks varem või hiljem skriptoriumis töötamine möödapääsmatuks muutunud. Seal tegutsemine eeldanuks vähemalt osalist vaikimist ning vastavate viipemärkide tundmist ja kasutamist.

Küünaldega seonduvad esemed: küünlajalg (026), väike küünal (027), küünlaalus (028), väike küünlajalg (037).

Küünlad ja nende hoidjad olid kloostrites vältimatud tarbeesemed, mille tähistajad peaks loogiliselt võttes kuuluma põhisõnavara hulka.

Usuline sümbolika: suur rist (035), väike rist (036).

Neid esemeid ei ole Canterbury leksikonis mainitud jumalateenistusel pruugitavate asjade jaotuses ning maksab eeldada, et mõeldud ei ole nende kasutamist liturgilisel eesmärgil. Sestap ei pruugi kehtida eeldus, et noviits ei pea teadma liturgia jaoks olulisi esemeid.

121 James G. Clark, *The Benedictines in the Middle Ages*. Woodbridge: The Boydell Press 2011, lk. 87.

122 Singman 1999, lk. 152.

Refektooriumiga seonduv: toolikate (050), lauakate (052), klapptool ettelugejale (051).

Cluny noviitsid sõid munkadest eraldi lauas,¹²³ mistap ei pruukinud neil olla tarvis teada refektooriumis tehtavaid märke. Samas nõuab *Regula Benedicti* vaikuses söömist,¹²⁴ mistap oleks käemärgid siiski olnud ainus võimalik suhtlemisviis.

Nimetatud märkidest esinevad Hirsau leksikonis kirik (296), kapiitlisaal (297), dormitoorium (299), käimla (300), raseerimisnuga (325, küünenoa alternatiiv), kirjutussulg (321), küünlajalg (163), rist (154).¹²⁵ Märkimisväärt on aga, et ainsatena neist on Canterbury viipemärkidele sarnased käimlat, kirjutussulge ja risti tähistavad märgid ning neilgi puhkudel kattub täielikult vaid risti märk. Seejuures tuleb meeles pidada, et risti jäljendamine sõrmede ristamise teel ei nõua ülemäära fantaasiat, samuti kirjutussule tähistamine sõrmedega selle hoidmist ja kirjutamist imiteerides. Võib järeldada, et isegi juhul, kui Hirsau leksikon esindab Cluny viipesüsteemi tegelikku kasutust, ei ole sellel *ikkagi* Canterbury viipesüsteemiga märkimisväärtset ühisosa.

Lühidalt - isegi kui Cluny 118-märgilise leksikoni eesmärk oli noviitside harimine, ei ole teatavate kloostrielu seisukohalt elementaarsete viipemärkide esinemine Canterbury leksikonis

123 **Kerr** 2009, lk. 30.

124 *RB* 38:3–5.

125 Üldine hoone märk 295: *Pro signo aedificii cuiusvis summitatibus digitorum inter se compositis et erectis, manus inferius disiungas, ac si tecti similitudinem exprimere velis.* 296: *Pro signo ecclesiae, premissis generalis, signum crucis adde.* 297: *Pro signo Capitolii, premissis generalis, signum, quod pro venia facis adiunge.* 300: *Pro signo necessarium, premissis generalis, indicem ventri appositum deorsum trahe.* (**Jarecki** 1981, lk. 220)

325: *Pro signo rasorii, sive novaculae, premissis cultelli signo, indicem inflexum per maxillam deorsum trahe.* (**Jarecki** 1981, lk. 225)

321: *Pro signo pennae, signo volandi premissis, item scribendi signum adde.* (**Jarecki** 1981, lk. 224)

163: *Pro signo candelabri, item premissis metalli signo, hoc adde, ut tribus digitis ab invicem disiunctis, ac deorsum versis, pedem ipsius simules.* (**Jarecki** 1981, lk. 194)

154: *Pro signo crucis, indice super indicemposito, ipsam crucem simulabis.* (**Jarecki** 1981, lk. 192)

tõenäoliselt siiski Cluny laiema viipesüsteemi kajastus, vaid kohapealne uuendus.

See ei tähenda, et Canterbury viipesüsteem oleks tekkinud mandri omadest täiesti sõltumatult või poleks mandril kunagi viibatud neid märke, mida Canterburyys. Juba eelmises peatükis märgitud ühissõnavara osutab selgelt tõsiasjale, et Cluny viipesüsteemist pärinevatel märkidel oli Canterburyys kindel koht. Ometi võib olemasoleva materjali ning analüüsi käigus selgunud info põhjal nentida järgnevat:

(1) Canterbury viipesüsteem kujunes välja küll mandrilt imporditud traditsiooni tulemusena, ent selles sisalduvad viipemärgid on valdavas osas kas loodud koha peal või pärinevad (vähemalt osaliselt) benediktlaste kloostri viipekeeletraditsiooni hüpoteetilisest algallikast, mis on meile teadmata.

(2) Cluny leksikon ei kajasta seal kujunenud kloostri viipekeele kõige algsemat kuju, kuivõrd sellest on puudu märkimisväärne hulk kloostri argieluga seotud viipemärke, mida ei esine ka tekstiliselt seotud Fleury ja Hirsau leksikonides. Võimalik, et need on algselt kasutuses olnud, ent mingil põhjusel hilisemast „ametlikust“ leksikonist välja jäetud.

(2b) Ei ole võimatu, et meile tuttavale Cluny fikseeritud leksikonile eelnes tekstiline allikas (või allikad), mis võis ühtlasi olla aluseks Canterburyys kujunenud viipesüsteemile. See oleks võimalik seletus nii Mandri-Euroopa kui Canterbury (kirjapanduist varaseim) leksikonide paralleelidele kui ka kloostri elu elementaarsõnavara säilimisele Canterbury viipesüsteemis.

(2c) Välistada ei saa varianti, et mandrilt Clunyst pärinevat viipekeeletraditsiooni anti Fleury kloostri kaudu Inglismaale edasi vaid suuliselt, ent seda tuleks pidada pigem vähetõenäoliseks, kuivõrd leksikonide piisavalt väikese vanusevahe (mõnikümmend aastat) tõttu ei ole usutav, et kaugemale anti edasi sõnavara, mida oma leksikonis säilitamisväärses ei peetud – iseäranis alussõnavara.

Edaspidise uurimise käigus võiks tähelepanu pöörata järgnevale:

(1) Nelja viipesüsteemi leksikonide täissõnavara käsitlemine võib anda täiendavat infot sarnaste viipemärkide ning tekstiliste paralleelide näol. Samuti võiks viipemärkide käsitlemine võrdlev-ajaloolise keeleteaduse meetoditega tuua nähtavale seaduspärasid ühest süsteemist teise ülevõetud viipemärkide mugandamisel, mis omakorda aitaks ehk veidike valgustada kombe ühest kloostrist teise levimist.

(2) 11. sajandil kirja pandud benediktlaste leksikonide ja viipesüsteemide võrdlemine hilisemate benediktlaste ja tsistertslaste leksikonidega võiks kloostri viipekeelte üldise ajaloo uurimise seisukohalt olla viljakas tegevus ning anda infot viipemärkide püsivuse ning viiplemise traditsiooni mugandamise kohta.

(3) Christ Churchi kloostris kasutatud viipesüsteemi tasuks kõrvutada teiste Inglismaal (nt Ely klooster¹²⁶, Syoni birgitiinide klooster¹²⁷) kasutatud viipesüsteemidega. Võimalik, et mingite nähtuste näol on tegemist piirkondliku traditsiooniga (ehkki välistada ei saa loomulikult ka genealoogilist seost).

126 vt **Sherlock** 1992.

127 vt **Klüge** 1885.

Kokkuvõtteks

Käesolevas töös on uuritud benediktlaste kloostri viipekeelt selle kolme erikuju (Cluny, Fleury kloostri Saint-Benoît-sur-Loire'is ja Canterbury Christ Churchi kloostri viipesüsteemid) kaudu. Töö alusmaterjaliks on kloostri viipekeele leksikonid ning nende kommenteeritud tõlked, mis võimaldavad lugejal neile tekstidele ligi pääseda ning kommentaariumi abil neid loodetavasti ka paremini mõista.

Kloostri viipekeelte uurimisseisu kirjeldamise kaudu on lugejale ja võimalikele edasistele uurijatele kirjeldatud praegust olukorda ning osutatud ehk sellele, kustkohast tööga jätkata võiks. Senini on uurijad keskendunud suuresti tsitertslaste viipekeelele ning samuti on ainesele lähenetud ennekõike ajaloolisest perspektiivist, jättes kasutamata võimalused kasutada kloostri viipekeelte uurimisel teiste teadusharude meetodeid.

Märkimisväärne osa tööst moodustab nimetatud kolme viipesüsteemi ühissõnavara analüüs läbi William. C. Stokoe Jr töö põhineva parameetrianalüüsi rakendamise. Analüüsi käigus ilmnes, et isegi ühissõnavara ulatuses on selgelt tegemist kahte erinevasse kategooriasse (Mandri-Euroopa ja Inglismaa) kuuluvate viipesüsteemidega, mille omavaheline genealoogiline seos on paremal juhul vaid väga nõrk. Selle tulemusena võib järeldada, et kuigi Canterbury viipesüsteem kuulub *traditsiooni* poolest Cluny benediktlaste viipekeele hulka, sest selle kasutuselevõtt on olnud Cluny ja Fleury kloostrite mõju otsene tulemus, ei saa väita, et Canterbury viipesüsteemil oleks *kommunikatsioonisüsteemina* mingi eriline seos Prantsusmaa kloostrites pruugitud viipekeelele. Varasemate uurijate (iseäranis Scott G. Bruce'i) käsitus nagu oleks Canterbury viipesüsteem märkimisväärse ulatuses Cluny viipesüsteemist tuletatud, on seega osutunud kaheldavaks.

Sõnavaraanalüüsi tulemusena võib väita, et kinnitust on leidnud ka sissejuhatuses püstitatud teesid. Töö tulemused näitavad selgelt, et kõik benediktlaste kloostri viipekeele erikujud ei ole kindlasti Cluny viipesüsteemi mugandatud versioonid, vaid eraldi kujunenud, ehkki Clunyst mõjutatud kommunikatsioonisüsteemid. Ka väide, et Cluny leksikon ei pruugi esindada benediktlaste kloostri viipekeele n-ö eksporditud vormi, on leidnud vähemalt osalist kinnitust.

Teema edaspidisel käsitlemisel on aga potentsiaali panustada Lääne- ja Loode-Euroopa monastitsismi ajaloo uurimisse ning aidata avastada killukeksi Euroopa mõtteloost.

Summary. *De signis loquendi: the Benedictine Sign Language on the basis of three lexicons*

This master's thesis examines the Benedictine Sign Language (BSL) of the 10th and 11th century in its three distinct forms (those of Cluny Abbey, Fleury Abbey in Saint-Benoît-sur-Loire and Christ Church Priory in Canterbury). The main source material for this thesis are the sign lexicons from the respective monasteries, presented in original Latin and Old English as well as in Estonian translation with comments.

The main aim of this thesis is to a) elucidate the current situation in the research of monastic sign languages with a focus on the BSL; b) formulate a possible approach to the terminology used to talk about monastic sign language and suggest a new way of analysing monastic signs through an analysis based on the work of William C. Stokoe Jr; c) analyse the common vocabulary of the aforementioned benedictine sign systems with the aim of shedding some light on the genealogical relations between the systems.

As a result of that analysis the author has reached a conclusion that whereas the sign system of monks in Canterbury is related to that of Cluny through *tradition* (by being inspired), it is only minimally *derived* from it. Thus some claims earlier authors have made of derivation, transmission and adaption being the main factors in developing new monastic sign systems have been refuted, as has been the idea that the lexicon of Cluny represents the original form of BSL.

Some additional suggestions have been made regarding further study of Benedictine Sign Language and monastic sign languages in general.

BIBLIOGRAAFIA

ALLIKAD JA EDITSIOONID

MS British Library Cotton Tiberius A.iii. Digiteeritud versioon aadressil http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=cotton_ms_tiberius_a_iii_f002r (01.07.2020)

MS Paris BnF Latin 13875. Digiteeritud versioon aadressil https://manuscrits-france-angleterre.org/view3if/pl/ark:/12148/btv_1b105432432 (01.07.2020)

Pachomian koinonia. Volume II. Pachomian Chronicles and Rules. Inglise keelde tõlkinud Armand Veilleux. Kalamazoo: Cistercian Publications 1981, lk. 145-167.

Vetus Disciplina Monastica seu collectio Auctorum Ordinis S. Benedicti maximam partem INEDITORUM, qui ante sexcentos fere annos per Italiam, Galliam atque Germaniam de Monastica disciplina tractarunt Toim., lk. Marquard **Herrgott**. Pariis, 1726. Osade faksimiletrükid rmt: **Umiker-Sebeok & Sebeok** 1987, lk. 343-369.

The Anglo-Saxon Chronicle. Toim. J. A. Giles. London: G. Bell and Sons LTD, 1914.

Nursia **Benedictus**, *Die Benediktsregel. Eine Anleitung zu christlichem Leben. Der vollständige Text der Regel lateinisch-deutsch.* toim. Georg **Holzherr**. Düsseldorf-Zürich: Benziger 2000.

Walter **Jarecki**, *Signa loquendi: die cluniacensischen Signa-Listen.* Saecula spiritalia 4. Baden-Baden: V. Koerner 1981.

Friedrich **Klüge**, „Zur Geschichte der Zeichensprache. Angelsächsische Indicia monasterialia” - *Internationale Zeitschrift für Allgemeine Sprachwissenschaft* 2, lk. 116-140. 1885. Kordustrükk rmt: **Umiker-Sebeok & Sebeok** 1987, lk. 461-485.

KIRJANDUS

- Adrian Akmajian** et al. *Linguistics. An Introduction to Language and Communication*. 7. väljaanne. Cambridge: MIT Press 2017.
- Rauno **Alliksaar**, *Benediktlaste kloostri viipekeelest anglosaksi Indicia monasterialia näitel*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli usuteaduskond 2014.
- Kirk **Ambrose**, „A Medieval Food List from the Monastery of Cluny” – *Gastronomica* vol 6, no 1, 2006, lk. 14–20.
- Cécile **Auliard**, „Les maréchaux à l'époque médiévale: forgerons ou vétérinaires?” – *Médiévales* 33, 1997, lk. 161–173.
- Gabriele **Archetti**, „Vas optimo lacte plenum. Latte e formaggio nel mondo monastico” – *La civiltà del latte. Fonti, simboli e prodotti dal Tardoantico al Novecento*. Atti dell'incontro nazionale di studio (Brescia, 29-31.05.2008). Fondazione civiltà bresciana 2011, lk. 249–278.
- Debby **Banham**, *Monasteriales Indicia: The Anglo-Saxon monastic sign language*. Pinner: Anglo-Saxon Books 1991.
- Debby **Banham**, „Food and Drink” – *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Anglo-Saxon England*. Toim. Michael **Lapidge**, John **Blair**, Simon **Keynes**, Donald **Scragg**. Chichester: John Wiley & Sons Ltd 2014, lk. 195–196.
- Debby **Banham** & Rosamond **Faith**, *Anglo-Saxon Farms and Farming*. Oxford: Oxford University Press 2014.
- Robert A. **Barakat**, *The Cistercian Sign Language: A Study in Non-Verbal Communication*. Kalamazoo: Cistercian Publications 1975.
- Robert A. **Barakat**, „On Ambiguity in the Cistercian Sign Language.” – *Sign Language Studies* 8, October 1975, lk. 275–289.
- Nigel **Barley**, „Two Anglo-Saxon Sign Systems Compared” – *Semiotica* 12, 1974, lk. 227–237. Kordustrükk rmt: **Umiker-Sebeok** & **Sebeok** 1987, lk. 55–65.

- Nigel **Barley**, „Two Emendations to the Indicia Monasterialia” - *Neophilologische Mitteilungen* 78, 1977.
- Julia **Barrow**, „Danish Ferocity and Abandoned Monasteries” - *The Long Twelfth-Century View of the Anglo-Saxon Past*, toim. Martin **Brett**, David A. **Woodman**. Farnham: Ashgate 2015, lk. 77-93.
- John **Blair**, „The Anglo-Saxon Period (c.440-1066)” - *The Oxford History of Britain*. Toim. Kenneth O. Morgan. Oxford: Oxford University Press 2001, lk. 60-119.
- Pierre **Bourdieu**, „Le langage autorisé. Note sur les conditions sociales de l'efficacité du discours rituel” - *Actes de la recherche en sciences sociales*, vol 1, no 5, 1975; lk. 183-190.
- Susan **Boynton**, „Boy Singers in Medieval Monasteries and Cathedrals” - *Young Choristers 650-1700*. Toim. Susan **Boynton** & Eric **Rice**. Woodbridge: The Boydell Press 2008.
- Lorenzo **Braca**, *Visioni paradisiache e terrori infernali. Crisi istituzionale e trasmissione d'identità nelle collezioni di miracoli cistercensi (seconda metà sec. XII - primo quarto sec. XIII)*. Doktoriväitekiri. Padova Ülikool, ajalooteaduskond 2012.
- Lois **Bragg**, „Visual-Kinetic Communication in Europe Before 1600: A Survey of Sign Lexicons and Finger Alphabets Prior to the Rise of Deaf Education” - *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 2, 1997, lk. 1-25.
- Adriaan H. **Bredero**, „Cluny et le monachisme carolingien: continuité et discontinuité” - *Benedictine Culture 750-1050*. Toim. W. **Lourdaux** & D. **Verhelst** Leuven: Leuven University Press 1983, lk. 50-75.
- C.N.L. **Brooke**, „Gregorian Reform in Action: Clerical Marriage in England, 1050-1200” - *The Cambridge Historical Journal*, Vol. 12, No. 1 (1956), lk. 1-21.
- Christopher **Brooke**, *From Alfred to Henry III 871-1272*. London: Cardinal 1974.

- Scott G. **Bruce**, *Uttering No Human Sound: Silence and Sign Language in Western Medieval Monasticism*. Doktoriväitekiri. Princetoni ülikool 2000.
- Scott G. **Bruce**, „The Origins of the Cistercian Sign Language” - *Commentarii Cistercienses* 52, 2001, lk. 193-209.
- Scott G. **Bruce**, *Silence and Sign Language in Medieval Monasticism: the Cluniac Tradition c. 900-1200*. Cambridge: Cambridge University Press 2007.
- Eric **Buysens**, „Le langage par gestes chez les moines” - *Revue de l'Institut de Sociologie* 291, 1954; lk. 537-545. Kordustruk rmt: **Umiker-Sebeok & Sebeok** 1987, lk. 29-37.
- Marian **Campbell**, „Medieval Founders' Relics: Royal and Episcopal Patronage at Oxford and Cambridge Colleges” - *Heraldry, Pageantry and Social Display in Medieval England*. Toim Peter **Coss** & Maurice **Keen**. Woodbridge: The Boydell Press 2002, lk. 125-142.
- Kateřina **Charvátová**, „Hovory mlčky. Znaková řeč v benediktinských a cisterciáckých klášterech” - *Dějiny a současnost* 26/1, 2004, lk. 41-44.
- Emil **Cioran**, *Sündimise ebaõnnest*. Tlk. Tõnu Õnnepalu Tallinn: Varrak 2012.
- James G. **Clark**, *The Benedictines in the Middle Ages*. Woodbridge: The Boydell Press 2011.
- Isabelle **Cochelin**, „Èvolution des coutumiers monastiques dessinée à partir de l'étude de Bernard” - *From Dead of Night to End of Day: The Medieval Customs of Cluny. Du cœur de la nuit à la fin du jour: Les coutus clunisiennes au moyen âge*. Toim. Susan **Boynton** & Isabelle **Cochelin**. Turnhout: Brepols 2005, lk. 29-66.
- Juan C. **Conde-Silvestre**, „The Code and Context of Monasteriales Indicia: A Semiotic Analysis of Late Anglo-Saxon Monastic Sign Language” - *Studia Anglica Posnanensia* 36 2001, lk. 145-169.

- Giles **Constable**, *The Abbey of Cluny. A Collection of Essays to Mark the Eleven-Hundreth Anniversary of its Foundation*. Münster: LIT Verlag 2010.
- Marilyn **Daniels**, *Benedictine Roots in the Development of Deaf Education: Listening with the Heart*. Westport: Praeger Publishers 1997
- Anselme **Davril**, „Le Langage par Signes chez les Moines. un catalogue de signes de l'abbaye de Fleury” – *Sous la règle de saint Benoît. Structures monastiques et sociétés en France du Moyen âge l'époque moderne*. Geuf-Paris 1982, lk. 51-74.
- Anselme **Davril**, „Le cadre de vie à Fleury au tournant des X^e – XI^e siècles” – *Abbon, un abbé de l'an mil*. Toim. Annie **Dufour** & Gillette **Labory**. Turnhout: Brepols 2008, lk. 15-23.
- Umberto **Eco**, *Roosi nimi*. Tlk. Merike Pau Tallinn: Eesti Raamat 1997.
- Pille **Eslon**, „Analoogiast keelte kõrvutamisel” – *Keel ja Kirjandus* 1/2006, lk. 15-24.
- Alban **Gautier**, „Cooking and cuisine in late Anglo-Saxon England” – *Anglo-Saxon England*, Vol. 41 (2013), lk. 373-406.
- Carlo **Ginzburg**, *Juust ja vaglad. Ühe 16. sajandi möldri maailm*. Tallinn: Varrak 2000. [*Il formaggio e i vermi*, 1976.]
- William **Harmless**, *Desert Christians: An Introduction to the Literature of Early Monasticism*. Oxford: Oxford University Press 2004.
- Constance B. **Hieatt**, „Bread” – *Medieval France. An Encyclopedia*. Toim. William W. **Kibler**, Grover A. **Zinn**, Lawrence **Earp**, John Bell **Hennemann** Jr. New York & London: Garland Publishing Inc 1995, lk. 275.
- Constance B. **Hieatt**, „Cooking” – *Medieval France. An Encyclopedia*. Toim. William W. **Kibler**, Grover A. **Zinn**, Lawrence **Earp**, John Bell **Hennemann** Jr. New York & London: Garland Publishing Inc 1995, lk. 497.

- Louis **Hjeltslev**, *Sissejuhatus keeleteooria alustesse*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus 2012 [1943].
- Jacques **Hourlier**, „St Odilo’s Monastery” – *Cluniac Monasticism in the Central Middle Ages*. Toim Noreen **Hunt** London-Basingstoke: Palgrave Macmillan 1971; lk. 56-76.
- Tony **Hunt**, *Anglo-Norman Medicine. Volume II: Shorter Treatises*. Cambridge: D. S. Brewer 1997.
- Catherine **Jacquemard** & Marie-Agnès **Lucas-Avenel**, „Des poissons, des mots et des signes : les signes monastiques des noms de poissons au XIe siècle” – *Annales de Normandie* 62, 2012, lk. 139-174.
- Edward **James**, *The Origins of France. From Clovis to the Capetians 500-1000*. Basingstoke: MacMillan Press 1982.
- Walter **Jarecki**, „Die „Ars signorum Cisterciensium” im Rahmen der metrischen Signa-Listen” – *Révue bénédictine* 98, 1988, lk. 329-399.
- Walter **Jarecki**, „Zwei Signa-Listen aus Loccum, SOCist Überlegungen zur Geschichte der Zeichensprache in Loccum” – *SMGB* 101, 1990, lk. 213-230.
- Walter **Jarecki**, „Die zisterziensische Zeichensprache unter besonderer Berücksichtigung der Loccumer Quellen” – *Jahrbuch der Gesellschaft für niedersächsische Kirchengeschichte* 88, 1990, lk. 27-40.
- Andrew **Jotischky**, *A Hermit’s Cookbook. Monks, Food and Fasting in the Middle Ages*. London-New York: Continuum 2011.
- Adam **Kendon**, *Sign Languages of Aboriginal Australia: Cultural, Semiotic and Communicative Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press 1988.
- Adam **Kendon**, „Signs in the cloister and elsewhere” – *Semiotica* 79, 1990, lk. 307-329.
- Adam **Kendon**, *Gesture: Visible Action as Utterance*. Cambridge: Cambridge University Press 2010.

- Julie **Kerr**, *Life in the Medieval Cloister*. London-New York: Continuum 2009.
- Renata **Kostilníková**, *Řád cisterciáků přísné observance se zaměřením na klášter v Novém Dvoře*. Diplomitöö. Plženi Lääne-Böömimaa Ülikool, filosoofiateaduskond 2018.
- C.H. **Lawrence**, *Medieval Monasticism. Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*. London-New York: Routledge 2015 [1984].co
- Jacques **Le Goff**, *La civilisation de l'Occident médiéval*. Pariis: Flammarion 2008 [1982].
- Wilhelm **Logemann**, „Zu den „Indicia monasterialia““ - *Englische Studien* 12, toim. Eugen Kölbin. Verlag von Gebr. Henninger 1889.
- Radka **Lomičková**, „Les signes du silence“ - *Annales fribourgeoises* 70, 2008, lk. 9-20.
- Radka **Lomičková**, „Tichý svět středověkých cisterciáků“ - *Sedlec. Historie, architektura a umělecká tvorba sedleckého kláštera ve střeoevropském kontextu kolem roku 1300 a 1700*, toim. Radka **Lomičková**. Opera Facultatis Theologiae Catholicae Universitatis Carolinae Pragensis, historia et historia artium 10, 2010, lk. 263-275.
- Juri **Lotman**, *Kultuuritüpoloogiast*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2010.
- Rafaello **Morghen**, „Monastic Reform and Cluniac Spirituality“ - *Cluniac Monasticism in the Central Middle Ages*. Toim Noreen Hunt London-Basingstoke: Palgrave Macmillan 1971; lk. 11-28
- Sherri **Olson**, *Daily Life in a Medieval Monastery*. Santa Barbara: Greenwood 2013.
- Liina **Paales**, „Kas Jumal saab aru viipekeelsetest palvetest?“ - *Akadeemia* 7/2018, lk. 1232-1266.
- Adrian **Papahagi**, „‘Wið his wyrd’ in the Old English Monasteriales Indicia“ - *Notes and queries* Ser. NS, vol. 62 (2015) lk. 511-513.

- Roland **Pfau**, „Manual communication systems: evolution and variation” - *Sign Language: An International Handbook*. Berlin-Boston: De Gruyter Mouton 2012, lk. 513-551.
- Gérard **van Rijnberk**, „De Gebarentaal in een Cisterciënserklooster der Nederland in de XV^e eeuw” - *Cîteaux in de Nederlanden 2*, 1951, lk. 55-68.
- Gérard **van Rijnberk**, *Le langage par signes chez les moines*. Amsterdam 1953. Katked rmt: **Umiker-Sebeok & Sebeok** 1987, lk. 13-25.
- Luigi **Romeo**, „Medieval food signs in the monastery of Cluny” - *Ars Semeiotica* 2/3, 1979, lk. 375-379.
- Isabelle **Rosé**, „Odon de Cluny, précurseur d’Abbon? La réforme de Fleury et l’ecclésiologie monastique d’Odon de Cluny (†942)” - *Abbon, un abbé de l’an mil*. Toim. Annie **Dufour** & Gillette **Labory**. Turnhout: Brepols 2008, lk. 241-272.
- Marie-Pierre **Ruas**, „Les plantes consommées au Moyen Âge en France méridionale d'après les semences archéologiques” - *Archéologie du Midi Médiéval*, 15-16/1997, lk. 179-204.
- Riho **Saard**, *Euroopa üldine kiriku ajalugu selle algusest kuni tänapäevani*. Tallinn: Argo 2005.
- Paul Gerhard **Schmidt**, „Ars loquendi et ars tacendi: Zur monastischen Zeichensprache des Mittelalters”, *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte* 4 (1981), lk. 13-19.
- David **Sherlock**, „Anglo-Saxon monastic sign language at Christ Church, Canterbury” - *Archeologia Cantiana* 107, 1989, lk. 1-27.
- David **Sherlock**, *Signs for silence: the sign language of the monks of Ely in the Middle Ages*. Cambridgeshire: Ely Cathedral Publications 1992.
- Jeffrey L. **Singman**, *Daily Life in Medieval Europe*. Westport-London: Greenwood Press 1999.

- William C. **Stokoe** Jr., „Sign Language and the Monastic Use of Lexical Gestures” - *Semiotica* 24, 1978, lk. 181-194. Kordustrükk rmt: **Umiker-Sebeok & Sebeok** 1987, lk. 41-52.
- William C. **Stokoe** Jr., „Approaching Monastic Sign Language” - *Sign Language Studies* 58, 1988, lk. 37-47.
- William C. **Stokoe** Jr., *Semiotics and Human Sign Languages*. Approaches to Semiotics 21. Pariis-Haag: Mouton 1972.
- Nancy P. **Stork**, *Monasteriales Indicia*. San Jose State University. <http://web.archive.org/web/20070206161047/http://www.sjsuedu/depts/english/Indicia.htm> (02.07.2020)
- D. Eleanor **Sully** & Terence **Sully**, *Early French Cookery. Sources, History, Original Recipes and Modern Adaptions*. Ann Arbor: University of Michigan Press 2002 [1995].
- Marek **Tamm**, *Hiiglaste õlgadel. Intellektuaalsed portreed*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus 2014.
- Radka **Těšínská Lomičková**, „Zeichensprache in der Klausur im Wandel der Zeit (von Mittelalter bis zur Gegenwart)” - *Analecta Cisterciensia* 61, 2011, lk. 100-121.
- Radka **Těšínská Lomičková**, „Heretik nebo Čech: udělej znak pro psa” - *Ve službách českých knížat a králů*, toim. Miroslav **Šmied**, František **Záruba**. Opera Facultatis Theologiae Catholicae Universitatis Carolinae Pragensis, *Historia et historia artium* 16, 2013, lk. 68-90.
- Radka **Těšínská Lomičková**, *Znaková řeč v cisterciáckých a benediktinských klášterech ve středověku* Doktoriväitekiri. Praha Karli ülikool, katoliiklik usuteaduskond, kristliku kunsti ajaloo instituut 2014.
- Herbert **Thurston**, „Beard” - *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 2. New York: Robert Appleton Company, 1907. (<http://www.newadventorg/cathen/02362a.htm>) (20.06.2020)
- Helena **Uleksin**, *Varajase muusika terminoloogia*. Magistritöö. Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, eesti ja üldkeeleteaduse instituut 2006.

Jean **Umiker-Sebeok** (toim.) & Thomas **Sebeok** (toim.), *Monastic Sign Languages. Approaches to Semiotics 76*. Amsterdam: Mouton de Gruyter 1987.

Agnes **Villwock**, „Monastische Gebärdensprachen und Gebärdensprachenwendung im Kloster“, *Das Zeichen* 91 (2012), lk. 266–282.

VEEBIANDMEBAASID

Signa, databáze klášterních znaků. Koostanud Radka L. **Těšínská Lomičková**. <http://signa.kub.cz/>

Lisa 1. Cluny leksikoni tõlge ja ladinakeelne tekst

Käesoleva tõlke aluseks on Walter Jarecki 1981. aastal ilmunud raamatus *Signa loquendi: die cluniacensischen Signa-Listen* ilmunud editsioon.¹²⁸ Tekstilisi parandusi on Jarecki editsioonile tehtud *Vetus disciplina monastica*¹²⁹ põhjal ning küsitavusi on vajadusel käsitletud tõlke kommentaarides. Nurksulgudes on esitatud lugemist hõlbustavad lisad, ümarsulgudes võimalikud tõlkevariandid ja seletused.

Cluny leksikon

Tal (noviitsil) on ka ülesanne õppida hoolikalt ära märgid, millega teatud viisil vaikides kõnelda, sest kui ta tehakse konvendiga üheks (võetakse konventi), on tal lubatud vaid väga harva kõnelda. Ja kloostri ja *officinas*¹³⁰ on nõnda meie isadelt meile antud ja paika pandud, et alalist vaikust tuleb pidada, see tähendab kirikus, dormitooriumis, refektooriumis ja tavapärases köögis. Kui üheski neist kuuleb keegi päeval või öösel üht sõnagi räägitavat, ei saa ta kerget karistust väärima. Ja kui mõnd antifooni või responsooriumit või [midagi] muud, millist ilma raamatuta (raamatus olemata) nimetatud on ja mida sõna välja ütlemise ajal raamatus ei nähta, [siis] sellest ei mõelda muud, kui lihtsalt vaikust.

Nendest märkidest, mis näiteks seatud ja esmalt [neist], mis toitu puutavad.

001. Leiva märgi jaoks tee ring mõlema pöidlaga ja nende kahe sõrmega, mis järgnevad, sest leib on harilikult ümmargune.

128 Jarecki 1981, lk. 121–142.

129 Herrgot 1726.

130 *Officina* oli ruum, kus tegeleti rohusegamisega ning hoiti vastavaid materjale ja tarbeid.

002. Leiva, mida vees keedetud ja mis harilikult parem on kui igapäevane, märgi jaoks lisa, olles teinud üldise leiva märgi, et paned [ühe] käe sisekülje teise käe välisküljele ja liigutad pealmist kätt nagu määriks või niisutaks [midagi].

003. *Panis sigalini*¹³¹, mida rahvapäraselt *tortaks* nimetatakse, märgi jaoks lisa, olles teinud üldise [leiva] märgi, veel kord, et teed peopessa ristimärgi, sest seda tüüpi leiba jagatakse ruutudeks.

004. Väikese pätsi, mida lisaks tavapärasele mõõdule viiel peamiselt pühal antakse,¹³² märgi jaoks sea kaks pöidlale järgnevat sõrme pisut harali aetult põiki üle teise käe samade sõrmede, mis samuti harali.

005. Ubade¹³³ märgi jaoks sea nimetissõrme ots pöidla esimesele lülile ja tee, et pöial välja ulatuks.

006. Munade märgi jaoks jäljenda ühe sõrmega teisel muna koorimist

007. Kõogiviljatoidu märgi jaoks vea [üht] sõrme üle teise sõrme nagu see, kes süüa valmistab, maitsetaimi lõikab.

008. Üldise kala märgi jaoks jäljenda käega seda, kuidas kala saba vees liigub.

131 Originaalis seisab siinkohal *panis sigalini*. Scott G. Bruce eelistab tõlkida *wheat bread* (**Bruce** 2007, lk. 177), Radka Těšínská Lomičková aga *chléb žitný* ehk „rukkileib” (**Signa** Clun 3). Ehkki rukkileib ei olnud keskaegsel Prantsusmaal kaugelgi tundmatu ning talurahvas sõi nii seda kui nisu ja rukki segust valmistatud leiba, on siinkohal keeruline üht varianti teisele eelistada. -- Constance B. **Hieatt**, „Bread” – *Medieval France. An Encyclopedia*. Toim. William W. **Kibler**, Grover A. **Zinn**, Lawrence **Earp**, John Bell **Hennemann** Jr. New York & London: Garland Publishing Inc, 1995, lk. 275.

132 See pühadeks antav lisatoit ei pruukinud sugugi kõigis kloostrites olla leib, ent Clunys nähtavasti oli. Teatud tingimustel võidi suurte pühade puhul munkadele anda ka nt kala või mune. Harilikult oli tegu siiski tavapärase toidu lisaportsjoniga. Siinkohal vaid lisaleiva nimetamine on osalt ootuspärane, teisalt aga osutab selgelt leksikoni n-ö ametlikule iseloomule (kajastatakse vaid seda, mis on ette nähtud, aga mitte seda, millega reeglitest kõrvale kaldutakse). Nimelt on Cluny munkade söömisharjumusi juba keskajal kritiseeritud. Clairvaux' püha Bernard on väitnud, et Cluny mungad sõid ühe söögikorra ajal mitu käiku ning tarvitasid seejuures ohtralt harvaesinevaid toiduaineid. Iseäranis häiriv oli Bernardi jaoks aga erinevate munatoitude rohkus. Vt täpsemalt Andrew **Jotischky**, *A Hermit's Cookbook. Monks, Food and Fasting in the Middle Ages*. London-New York: Continuum, 2011; lk. 68–70.

133 Kui anglosaksi Inglismaal on ubade laialdane kasutamine küsitav, siis Prantsusmaal olid need laialt levinud. vt Constance B. **Hieatt**, „Cooking” – *Medieval France. An Encyclopedia*. Toim. William W. **Kibler**, Grover A. **Zinn**, Lawrence **Earp**, John Bell **Hennemann** Jr. New York & London: Garland Publishing Inc, 1995, lk. 497.

- 009.** Tindikalade märgi jaoks aja üksteisest harali kõik sõrmed ja liiguta neid koos, sest ka tindikalas on näha mitut [osa].¹³⁴
- 010.** Angerja märgi jaoks sulge käed nagu [see, kes] hoiab ja pigistab angerjat.
- 011.** Silmukala märgi jaoks jäljenda sõrmega lõual kolme või nelja punkti nende punktide pärast, mis silmul silmade all on.
- 012.** Lõhe või tuura märgi jaoks lisa, olles teinud üldise kalade märgi, et sead püstise pöidlaga rusika lõua alla, mis tähistab uhkust, sest väga uhked ja rikkad on säärase kaladega harjunud.
- 013.** Haugi¹³⁵ märgi jaoks lisa, olles teinud üldise kalade märgi, jälle, et teed käega kiiruse märgi, sest haug ujub teistest kaladest kiiremini.
- 014.** Forelli märgi jaoks lisa [kalade märgile], et vead sõrmega kulmust kulmuni nende paelte pärast, mis naistel selle koha peal on, ja seepärast, et forellist kõneldakse naissoos.¹³⁶
- 015.** Hirsi¹³⁷ märgi jaoks tee sõrmega ring seepärast, et hirssi potis lusikaga niimoodi segatakse.
- 016.** Pannkookide, mida teisiti ka *frigdolae* nimetatakse, märgi jaoks võta rusikaga juustest just nagu tahaksid neid lokki keerata.¹³⁸
- 017.** Juustu märgi jaoks pane käed lapiti kokku nagu siis, kui juustu pressid.
- 018.** Juustukoogi märgi jaoks lisa, olles teinud üldise leiva [märgi] ja juustu märgi, [et] kõverdada kõik ühe käe kõik sõrmed ja paned selle käe lahtiselt teise käe peale.

134 Tindikala all on siin mõeldud seepia perekonda. Harilik euroopa seepia (*Sepia officinalis*) on Atlandi ookeanis ja Vahemeres levinud, aga ei ela magevees (Euroopa vetes ei ela teadaolevalt üldse seepialiike, kes seda teeks), seega on märkimisväärne, et sisemaal asuvas Cluny kloostriks on nende kohta viibe kasutusel olnud. Kuigi sisemaa ja ranniku kaubavahetus ei ole mingit pidi üllatav, on siiski üllatav, et merekala on olnud piisavalt tavaline, et teda säärasesse piiratud leksikoni kanda.

135 Sõna *lucius* tähendus ei ole päriselt selge. Tõenäoliselt on mõeldud haugi, ehkki võimalik, et mõnd muud kala. Haugi eelistavad nii Scott G. Bruce (**Bruce** 2007, lk. 177) kui ka Radka Těšínská Lomičková (**Signa** Clun 13).

136 Tegemist on grammatilise nüansiga – *truta* on naissoost sõna.

137 Harjumuspäraste teraviljade (nisu, rukkis, oder) järel oli hirss arheoloogiliste leidude järgi keskajal vähemalt Lõuna-Prantsusmaal üks olulisemaid. (Marie-Pierre **Ruas**, „Les plantes consommées au Moyen Âge en France méridionale d'après les semences archéologiques” – *Archéologie du Midi Médiéval*, 15-16/1997, lk. 179-204).

138 *Crispellae* on õhukesed krepitüüpi pannkoogid. Scott G. Bruce annab *frigdolae* tõlkeks *beignets* (**Bruce** 2007, lk. 178), ent viimased on pigem paksust taignast pätsid või pallid. Viipes sisaldub ka keelemäng – *crispellae* ning *crispus*, „lokkispäine”.

- 019.** *Rufeola*¹³⁹ või mida sakslased ka *craphoium*iks nimetavad, märgi jaoks lisa, olles teinud üldise leiva märgi, et jäljendada kahe sõrmega neid väikseid volte, mida neisse neisse tehakse [ja] mis kokku rullitakse ning mis justkui ümarad on.
- 020.** Piima märgi jaoks sea väike sõrm huultele seetõttu, et nõnda imeb laps.
- 021.** Mee märgi jaoks aja keel pisut suust välja ja puuduta sõrmi nagu tahaksid [neid] lakkuda.
- 022.** Puuviljade – eriti pirni või õuna – märgi jaoks sulge põial teiste sõrmede sisse.
- 023.** Kirsside märgi jaoks lisa sellele,¹⁴⁰ et asetad sõrme silma alla.
- 024.** Toore laugu¹⁴¹ märgi jaoks pane kokku põial ja järgmine sõrm ning siruta need välja.
- 025.** Küüslaugu või rõika märgi jaoks sea sõrm pisut vastu põske ilma seda katmata selle lõhna pärast, mis küüslaugust tuleb.
- 026.** Vee märgi jaoks sea kokku kõik sõrmed ja liiguta [neid] horisontaalselt.
- 027.** Veini märgi jaoks kõverda sõrm ja puuduta sellega oma huuli.
- 028.** Vürtsitatud joogi¹⁴² märgi jaoks sulge käsi ja tee nagu jahvataksid.

139 *Rufeola* on siiani kloostri viipekeeleuurijate jaoks pooleldi seletamatuks jäänud. Scott G. Bruce ei tõlgi ning nendib, et tegu on kindlasti mingit sorti leivaga ning *craphoium* on tuletatud saksa sõnast *Grapfen*, mis on kook, mida küpsetatakse jahust ja võist (Bruce 2007, lk. 95) Radka Těšínská Lomičková jääb veelgi ähmasemaks ning ütleb lihtsalt *chléb jakéhosi druhu* ehk „mingi muu leib” (Signa Clun 19) ja seletuse osas toetub Anselme Davrili tööle „Le Langage par Signes chez les Moines. un catalogue de signes de l’abbaye de Fleury” (Anselme Davril, „Le Langage par Signes chez les Moines. un catalogue de signes de l’abbaye de Fleury” – *Sous la règle de saint Benoît. Structures monastiques et sociétés en France du Moyen âge l’époque moderne*. Geuf–Paris 1982, 51–74), kus on arvatud, et tegu on pigem millegi võileivataolisega. (Těšínská Lomičková 2014, lk. 198n). Itaalia ajaloolane Gabriele Archetti on aga väitnud, et tegemist on krepiga, mis on valmistatud jahust, munast ja piimast (Gabriele Archetti, „Vas optimo lacte plenum. Latte e formaggio nel mondo monastico” – *La civiltà del latte. Fonti, simboli e prodotti dal Tardoantico al Novecento*. Atti dell’incontro nazionale di studio (Brescia, 29-31.05.2008). Fondazione civiltà bresciana 2011, lk. 249–278; lk. 268.)

140 St puuviljade märgile.

141 Scott G. Bruce tõlgib mingil seletamatul põhjusel „tooreste läätsede” (Bruce 2007, lk. 178), mida on *porrum crudum* tõlkena aga raske põhjendada.

142 *Potio pigmentata* võiks sõna-sõnalt tõlkida ka „värvitud joogiks”, ent tõlge „vürtsitatud jook” on ka viipe sisu seisukohalt loogiline. Seda toetab ka Scott G. Bruce’i tõlge (*spiced drink*, Bruce 2007, lk. 176). Radka Těšínská Lomičková eelistab diplomaatilisemat „maitsestatud jooki” (*nápoj ochucený*, Signa Clun 28).

029. Mee ja koirohuga maitsestatud joogi¹⁴³ märgi jaoks eralda kaks sõrme – nimetissõrm ja keskmine sõrm – teistest ja [siis] lahuta nad teineteisest ja liiguta neid kordamööda, sest koirohu lehed on nõnda eraldatud.

030. Sinepi märgi jaoks sea põial väikese sõrme esimesele lülile.

031. Äädika märgi jaoks hõõru sõrmega kõri, sest seda (äädikat) kurgus teravana tuntakse.

032. Taldriku märgi jaoks siruta välja lahtine käsi.

033. Tassi, milles igapäevast mõõtu veini hoitakse,¹⁴⁴ märgi jaoks pööra kätt allapoole ja siis hoia seda nõgusalt, sõrmed pisut kõverdatud.

034. Kausi, millest juuakse, märgi jaoks kõverda pisut kolm sõrme ja hoia [neid] ülal.

035. Klaasist jooginõu märgi jaoks lisa eelnevale, et sead kaks sõrme ümber silmade, nii et silmade sära tähistab klaasi sära.

Neist [märkidest], mis rõivaid puudutavad.

036. Villase rõiva¹⁴⁵ märgi jaoks hoia selle varrukast kolme sõrmega, see on väikse [sõrme] ja kahe järgnevaga.

037. Pükste märgi jaoks lisa sellele, et käega reiel ülespoole vead nagu see, kes pükse jalga paneb.

038. Mungarüü märgi jaoks hoia varrukast sel viisil nagu villase rõiva varrukast hoiad.¹⁴⁶

143 Andrew Jotischky sõnul on tegemist maitsestatud veiniga, mida anti erilistel puhkudel. (Jotischky 2011, lk. 124)

144 RB järgi oli munkadele ette nähtud üks hemina veini päevas (*eminan vini per singulos sufficere per diem*). Üks rooma hemina võrdub umbes veerandi liitriga. -- RB 40:3.

145 Nii Radka Tešinska-Lomičková kui Scott G. Bruce eelistavad *stamina* vasteks tõlget „villane tuunika” (*wool tunic* – Bruce 2007, lk. 178; *tunika viněná* – Signa Clun 36). *Staminiat* on aga tõlgitud ka „linaseks särgiks”. (Lorenzo Braca, *Visioni paradisiache e terrori infernali. Crisi istituzionale e trasmissione d'identità nelle collezioni di miracoli cistercensi (seconda metà sec. XII – primo quarto sec. XIII)*). Doktoriväitekiri. Padova Ülikool, ajalooteaduskond 2012, lk. 258n)

146 Tuleb nentida, et viipemärgid CL 036 ja 038 on puhttehniliselt üksteisest eristamatud ning jääb üle vaid spekuloida, kuidas neil praktikas vahet tehti.

- 039.** Kapuutsiga rüü märgi jaoks lisa sellele¹⁴⁷, et puudutad kahe sõrmega oma kapuutsi tagakülge.
- 040.** Varrukate märgi jaoks hoia rüü varrukast ja tee lisaks märk nagu on pükste jaoks.
- 041.** Karusnahkse rõiva märgi jaoks siruta välja ühe käe kõik sõrmed, asetage see [käsi] siis rinnale ja too sõrmed kokku nagu keegi, kes villa kogub.
- 042.** Kingade märgi jaoks tee sõrmega [teise] sõrme ümber ring nagu see, kes (kinga)rihmu seob.
- 043.** Ööjalatsite märgi jaoks lisa sellele, et asetad käe lõuale nagu magajad on harjunud [tegema].
- 044.** Jalarättide¹⁴⁸ märgi jaoks tee sama märk, mis ööjalatsite jaoks ja lisa sellele, et hoiad sõrmedega rüü varrukast.
- 045.** Teki (katte) märgi jaoks tee sama märk, mis karusnahkse rõiva jaoks ja lisa sellele, et vead kätt mööda käsivart üles nagu keegi, kes tahab endale tekki peale tõmmata.
- 046.** Mantli¹⁴⁹ märgi jaoks vea käega samal viisil mööda käsivart nagu teki märgi jaoks ja lisa sellele, et hoiad sõrmedega rüü varrukast, sest nii rüü kui mantel on villast.
- 047.** Lina, mida alla laotatakse ja mida püha Benedictus *lenaks*¹⁵⁰ nimetatakse, märgi jaoks asetage mõlema käe sõrmed üle üksteise ja siis tõmba nad tagasi üks ja teine kord ja seades ühe käe rinnale, siruta see välja nagu keegi, kes midagi kokku volditud laiailaotab.

147 Tõenäoliselt on „selle” all mõeldud eelnevat mungarüü märki. Tekib paratamatu küsimus, kuidas viidati kapuutsiga rõivale, kui seda ise parasjagu mingil põhjusel ei kantud. *Cuculla* on pikk kapuutsi ja laiade varrukatega rõivaese.

148 *Pedulis* on tegelikult abstraktne omadussõna, mis viitab millelegi, mis on jalgade jaoks mõeldud. Scott G. Bruce eelistab tõlget *ankle straps*, (Bruce 2007, lk. 179), Radka Tešinska-Lomičková aga *kamaše* ehk „säärised” (Signa Clun 44).

149 Radka Tešinska-Lomičková tõlgib *přikrývka*, mis on teine sõna teki jaoks. Teki ja rüü märkide kokku liitmine annab aga alust eelistada tõlget „mantel”, ehkki loomulikult ei ole keskkaegne ladina *cottus* (esineb ka kujul *cotta*) otseselt meie aja mantli moodi. Pigem on tegi kergemat sorti ülerõivaga.

150 *Lena* on üks neljast esemest, mida RB magamisvarustusena ette näeb (*matta, sagum et lena et capitale*). -- RB 55:15.

048. Padja, mida rahvapäraselt ka *cussinumiks* nimetatakse, märgi jaoks liiguta kätt ja kõverda sõrmeotsad ning liiguta neid nagu lendaksid,¹⁵¹ pärast seda sea käsi lõuale nagu magaja on harjunud tegema.

049. Rõivavöö¹⁵² märgi jaoks tee sõrmega [teise] sõrme ümber ring ja [siis] too külgedelt mõlema käe sõrmed kokku nagu see, kes kinnitab oma vööd.

050. Pükstevöö märgi jaoks tee seesama märk ja lisa sellele, et vead käega mööda jalga ülespoole pükste ja jalatsite pärast, mille sisse see vöö pannakse.

051. Nõela märgi jaoks löö rusikaga [vastu teist] rusikat, mis tähistab metalli;¹⁵³ pärast seda tee nagu hoiaksid ühes käes niiti ja teises nõela ning püüaksid niiti läbi nõelasilma ajada.¹⁵⁴

052. Niidi märgi jaoks tee sõrmega ring ümber [teise] sõrme ja lisa sellele nagu ajaksid niiti läbi nõelasilma.

053. Noa märgi jaoks tõmba käega üle teise [käte] peopesa keskpaiga, nagu see, kes noaga midagi lõikab.

054. Noatupe märgi jaoks tõmba ühe käe otsaga mööda teise käe serva nagu see, kes noa tuppe paneb.

055. Kammi märgi jaoks tõmba kolm sõrme läbi juuste nagu see, kes kammib.

056. Tahvlite märgi jaoks aseta kokku mõlemad käed ja siis, [kui on] kokku asetatud, kohe ava [need].¹⁵⁵

057. Krihvli märgi jaoks löö rusikaga vastu [teist] rusikat ja siruta välja kokkupandud põial ja sõrm ning siis tee nendega nagu kirjutaks.¹⁵⁶

151 Tõenäoliselt on siin lendamise kaudu viidatud padjatäitematerjaliks kasutatud sulgedele.

152 Siinkohal viidatakse tagasi CL 036, *stamina*.

153 Metalli märki leksikonis ei esine ning metallist otseselt üheski teises kohas ei räägita. Tähistagem seda märki edaspidi tähisega CL 051b.

154 Nõel kuulus *RB* järgi iga munga n-õ põhivarustusse nagu ka *cuculla* (CL 039), rüü (CL 038), säärised (CL 044), kingad (CL 042), vöö (CL 049 ja CL 050), nuga (CL 053), krihvel (CL 057), kirjutustahvel (CL 056). -- RB 55:19.

155 Mõeldud on ajutise info üles märkimiseks mõeldud kirjutustahvleid, harilikult vahaga kaetuid.

156 Selles viipemärgis sisaldub ka CL 051b, „metall”.

Neist [märkidest], mis iseäranis jumalateenimisse puutuvad.

058. Lugemise¹⁵⁷ märgi jaoks suru sõrm vastu kätt või rinda ja tõmba seda pisut tagasi ning siis tõmba tagasi¹⁵⁸ nagu see, kes raamatulehte pöörab.

059. Responsooriumi¹⁵⁹ märgi jaoks sea põial sõrme alla ning tee sellega nagu nipsutaksid.

060. Antifooni¹⁶⁰ või responsooriumi värsi märgi jaoks sea põial väikese sõrme alla ja lisa sellele eelpool öeldud nipsutamine.

061. *Alleluia*¹⁶¹ märgi jaoks tõsta käsi ja kõverda sõrmeotsi nagu lennates liigutatakse, [seda] inglite pärast, sest usutakse, et inglid laulavad taevas.

062. Proosa¹⁶² või selle, mida sakslased sekventsiks nimetavad, märgi jaoks, tõsta käsi kallutatuna ja liiguta [seda] rinnast eemale ning pööra nii, et mis esmalt oli üleval, on [nüüd] all.

063. *Tractuse* märgi jaoks tõmba käega altpoolt kõhu juurest üles, mis tähistab alati midagi pikka, ja sea käsi vastu suud, mis tähistab laulu.¹⁶³

064. Üldise raamatu märgi jaoks siruta käsi välja ja liiguta [seda] nagu raamatuleht liikuda tavatseb.

065. Missaraamatu märgi jaoks lisa, olles teinud üldise raamatu märgi, et teed ristimärgi.

066. Evangeeliumi märgi jaoks lisa, et teed otsaesisel ristimärgi.

157 Tõenäoliselt pole siin mõeldud mitte pelgalt lugemist tegevusena, vaid ka *lectiot* jumalateenistuse osana.

158 Ilmselt on viidatud näpuga lehitsemisele.

159 Responsoorium on „gregooriuse laulu liik, kus sooloosad vahelduvad koori(koguduse)laulu osadega”. -- Helena **Uleksin**, *Varajase muusika terminoloogia*. Magistritöö. Tartu Ülikool, Filosoofiateaduskond, eesti ja üldkeeleteaduse instituut 2006, lk. 94.

160 Antifoon on „peamiselt refrääniliselt korduv vastulaul psalmi retsiteerimisele”. (**Uleksin** 2006, lk. 45)

161 *Alleluia*-laul on „missal pühakirja lugemise taustaks kasutatav rikkalikult kaunistatud meloodiaga responsoorium”. (**Uleksin** 2006, lk. 44)

162 Proosaks nimetatakse ka ilma kindla meetrumita hümnid. Sekvents on aga „enam-vähem ühtlase värsipikkuse ja aeg-ajalt ka kindla värsimõõdu ning rütmiga vaimulik laul”. (**Uleksin** 2006, lk. 100).

163 *Tractus* on „rikkalikult kaunistatud psalmilaul, mille juurde ei kuulu ei antifooni ega responsooriumi; saadab missal pühakirja lugemist ja kasutatakse *alleluia* asemel aegadel, kui hõiskav laad missase ei sobi.” (**Uleksin** 2006, lk. 108) Selles viipemärgis sisalduvad ka CL 063b – „pikk” ja CL 063c – „laul”.

- 067.** Epistlite raamatu märgi jaoks lisa, et teed rinnaesisel ristimärgi.
- 068.** Raamatu, mida nokturnidel loetakse,¹⁶⁴ märgi jaoks tee, olles teinud üldise raamatu ja lugemise märgi, et lisad, et sead käe lõuale.
- 069.** Antifonaariumi märgi jaoks lisa, olles teinud üldise raamatu märgi, et kõverdad põialt noodimärkide (neumade) pärast, mis nõnda on kõverdatud.
- 070.** Reeglite märgi jaoks lisa [raamatu märgile], et võtad kahe sõrmega kõrva kohal rippuvaist juustest [nende] kahe nime pärast, millega abti nimetatakse: *abba* ja *dominus* (isa ja isand), sest reeglite autor püha Benedictus oli ka [selles] ametis.
- 071.** Hümnaariumi märgi jaoks lisa, et paned kokku pöidla ja sellele lähima sõrme otsad, mis praegust aega või seda, mis esimene on, tähistab:¹⁶⁵ ja see märk on hümnaariumile oluline selle sõna pärast, millega hümnaarium algab: *primo dierum*.
- 072.** Psaltri märgi jaoks lisa, et sead kokku oma kõik sõrmeotsad ja paned käe pea peale krooni sarnaselt, mida kuningas tavaliselt kannab, sest psalmide autor Taavet oli kuningas.
- 073.** Ilmaliku raamatu, mille mõni pagan on koostanud, märgi jaoks lisa, olles teinud üldise raamatu märgi, et puudutad sõrmega kõrva, nagu koer jalaga sügades tavaliselt teeb, sest uskmatu väärib võrdlust säärase loomaga.¹⁶⁶
- 074.** Ingli märgi jaoks tee see sama, mille teed *alleluia* märgi jaoks.
- 075.** Apostli märgi jaoks tõmba parema käega paremalt küljelt alla vasakule ja siis jälle vasakult paremale sarnasuse pärast mantliga mida peapiiskopid tarvitavad. Ja piiskopi jaoks pole teist märki.¹⁶⁷

164 *RB* 9. ja 10. peatükk käsitlevad öiseid teenistusi, ent ei täpsusta loomulikult kindlat teost, vaid ainult psalmide hulga. Raamat, millest nokturnidel loetakse, on suure tõenäosusega konkreetses kloostri kokku pandud.

165 Selles viipemärgis sisaldub ka CL 071b – „aeg” või „esimene”.

166 Seda viibet mainib oma suurteoses *La civilisation de l'Occident médiéval* (eesti k. *Keskaja Euroopa kultuur*. Kupar 2001) ka Jacques Le Goff, ehkki asetab selle täiesti teistsugusesse konteksti, väites, et kõrva kratsimine oli patukahetsuslik tegu pagana kirjutatud raamatu lugemise eest -- Jacques **Le Goff**, *La civilisation de l'Occident médiéval*. Pariis: Flammarion 2008 [1982], lk. 93.

167 Selles viipemärgis sisaldub ka CL 075b – „piiskop”.

076. Märtri märgi jaoks sea parem [käsi] kaelale nagu lõikaks noaga midagi.

077. Pihilevõtja märgi jaoks tee sama märk, mille teed apostli jaoks, juhul kui ta on piiskop; kui [ta on] abt, tee [märk], nagu teed püha Benedictuse reegli jaoks, juustest võttes.

078. Mingi püha neitsi märgi jaoks tõmba sõrmega otsaesisel kulmust kulmuni, sest see on naise märk.¹⁶⁸

079. Kirikupüha märgi jaoks tee kõigepealt lugemise märk¹⁶⁹ ja [siis] too ette mõlema käe kõik sõrmed.

Nüüd segamini [märgid] inimestest ja teistest asjadest ning olukordadest.

080. Munga märgi jaoks hoia käega oma kapuutsist.

081. Preestri märgi jaoks tee sõrmega ring ümber kõrva sarnasuse pärast, mis sellel ringil on tonsuuriga, mis preestri peas on.

082. Ilmiku märgi jaoks hoia parema käega lõuast habeme pärast, mida seda laadi mehed vanasti ära ei ajanud.¹⁷⁰

083. Munga, kes kloostri üles kasvanud on, märgi jaoks lisa, olles teinud üldise märgi, et tõstad väikese sõrme huultele, sest nii imeb imik; kui [ta] on hästi haritud, aseta sõrm vastu rinda, sest see on teadmise märk.¹⁷¹

084. Isand abti märgi jaoks tee samamoodi, kui reeglite märgi jaoks on öeldud.¹⁷²

085. Priori märgi jaoks jäljenda kahe sõrmega kellukese hoidmist ning selle helistamist.

168 Selles viipemärgib sisaldub ka CL 078b – „naine”.

169 Vt CL 058.

170 Keskajal keelas kanooniline õigus vaimulikel ja munkadel habeme kandmist. -- Herbert **Thurston**, „Beard” – *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 2. New York: Robert Appleton Company, 1907. <<http://www.newadventorg/cathen/02362a.htm>> (20. 06.2020)

171 Selles viipemärgib sisaldub ka CL 083b – „teadmine”.

172 Vt CL 070.

- 086.** Suurpiori märgi jaoks lisa, et sirutad käe välja, mis tähendab alati midagi suurt just nagu, vastupidiselt, tähistatakse väikese sõrmega midagi, mis on väike.¹⁷³
- 087.** Kirikuteenri märgi jaoks jäljenda käega kella helistamist.¹⁷⁴
- 088.** *Camerariuse*¹⁷⁵ märgi jaoks jäljenda müntide loendamist.
- 089.** Keldrivahi¹⁷⁶ märgi jaoks jäljenda võtme käes hoidmist ning [tee] nagu pööraksid seda lukus.
- 090.** Aidavahi, kes iga-aastase viljasaagi vastu võtab ja alal hoiab, märgi jaoks jäljenda mõlema kokkupandud käega mingisse nõusse vilja valamist nagu mõõdaks seda.
- 091.** Aedniku märgi jaoks kõverda sõrm ja tõmba seda enda poole nagu kõplaga maad rehitsetakse.
- 092.** Külalistemaja, kus võetakse vastu külalisi, kes rikkad on,¹⁷⁷ pidaja märgi jaoks jäljenda mõõga tupest tõmbamist.
- 093.** Vaestemaja pidaja, kes kerjuseid vastu võtab,¹⁷⁸ märgi jaoks tõmba käega paremalt õlalt alla vasakule, nagu [on] selle koti, mida kerjused tavaliselt kannavad, rihm.
- 094.** Põetaja, kes haigeid valvab, märgi jaoks aseta käsi rinnale, mis tähistab haigust, kuigi mitte alati, sest tähendab ka pihti.¹⁷⁹

173 Väiksemates kloostrites oli harilikult üks prior, kes tegutses abti parema käena. Andrew Jotischky andmetel oli 12. sajandi alguseks Clunys umbes 300 munku, mistap on arusaadav, miks selles kloostri mitu erineva staatusega priorit oli. (**Jotischky** 2011, lk. 152). Selles viipemärgib sisalduvad ka CL 086b – „suur” ja CL 086c – „väike”.

174 Kirikuteenri all on siinkohal mõeldud ilmselt teenistustel abiks olnud munku, kelle roll oli osalt võrreldav diakoni omaga.

175 *Camerarius* oli kloostri majapidamise ülevaataja ning tema esmane ülesanne oli tegeleda munkade riietega (jälgida, et vajalik on olemas, vajadusel lasta korrastada, pesta jne). Seejuures oli tema vastutada ka kloostri rahamajandus. Mõnikord viidatakse talle tekstides ka sõnaga *camerlengo*.

176 Keldrivahile seab *RB* 31. ptk. üsna karmid nõuded – ta peab olema arukas ja küps, ta ei tohiks palju juua ega olla ihne, impulsiivne, ebaaus, laisk või pillav.

177 Külaliste võõrustamist käsitleb *RB* 53. peatükk, mis algab nõudega võtta kõiki külalisi vastu nagu Kristust ennast (*tamquam Christus*). Clunyst on teada, et külalistemaja oli üks suuremaid hooneid kloostrikompleksis. -- Jacques **Hourlier**, „St Odilo's Monastery” – *Cluniac Monasticism in the Central Middle Ages*. Toim Noreen **Hunt** London-Basingstoke: Palgrave Macmillan 1971; lk. 72–73.

178 Clunys polnud *elemosinariuse* ülesandeks mitte ainult kloostri vaestemaja pidamine ning kerjustele almuste jagamine, vaid vajadusel ka linna vaestele ja haigetele nende almuste kätte viimine – Sherri **Olson**, *Daily Life in a Medieval Monastery*. Santa Barbara: Greenwood 2013; lk. 166.

179 On teada, et 11. sajandi alguses oli Cluny haigemajas ruumi kolmekümne kahele haigele. (**Hourlier** 1971, lk. 71) Selles viipemärgib sisaldub ka CL 094b – „haigus” või „piht”.

- 095.** Refektooriumiülema märgi jaoks tee sama märk, mis refektooriumi jaoks ehk tõsta suu vastu kokkupandud põial ja sõrm.¹⁸⁰
- 096.** Raamatukoguhoidja ja eeslaulja¹⁸¹ märgi jaoks tõsta käe sisekülj ja liiguta [seda] nagu see, kes juhatab koori, et kõik koos võrdselt laulaksid.
- 097.** Poiste õpetaja märgi jaoks tõsta suu juurde väike sõrm ja aseta põidlale lähim sõrm silma alla, mis on ühtlasi nägemise märk.¹⁸²
- 098.** Noviitsideülema märgi jaoks tõmba käega otsaesisel läbi juuste, mis on ühtlasi noviitsi märk, ja lisa eelnimetatud nägemise¹⁸³ märk.¹⁸⁴
- 099.** Vana mehe märgi jaoks tõmba käega läbi kõrva puudutavate juuste.
- 100.** Tallimehe¹⁸⁵ märgi jaoks võta kahe sõrmega eesmistest juustest laka pärast, mis hobustel on.
- 101.** Eeslitalitaja märgi jaoks tõsta käsi kõrva juurde ja liiguta seda nagu eesel kõrvu [liigutab].
- 102.** Kaasmaalase või veresugulase märgi jaoks hoia kätt näo vastas ja aseta keskmine sõrm ninale vere pärast, mis sellest aeg-ajalt jookseb.
- 103.** Inimese, kes kõneleb teist keelt, märgi jaoks puuduta sõrmega huuli kõnelemise pärast.
- 104.** Kõnelemise märgi jaoks hoia kätt suu vastas ja siis liiguta seda.

180 Cluny refektooriumi kohta on teada, et see mahutas sada munka ning seal olid lauad, mille pikkus oli umbes 25 meetrit ning laius veidi üle meetri. (Hourlier 1971, lk. 71) Selles viipemärgib sisaldub ka CL 095b – „refektoorium”.

181 Cluny leksikoni koostamise ajal ei olnud ebatavaline, et eestlaulja (*praecantor*) ja raamatukoguhoidja (*armarius*) ülesande ühendatud olid, sest sageli oli üks ja sama munk vastutav nii oblaatide (kloostriks kasvatada antud laps) lugema kui laulma õpetamise eest ning raamatukoguhoidjana ka nende üldise hariduse korraldamise eest -- Susan Boynton, „Boy Singers in Medieval Monasteries and Cathedrals” – *Young Choristers 650–1700*. Toim. Susan Boynton & Eric Rice. Woodbridge: The Boydell Press 2008; lk. 42.

182 Selles viipemärgib sisaldub ka CL 097b – „nägemine”.

183 Originaaltekstis *signum vivendi* e. „elamise märk”. Samas pole elusust tähistavast märgist kusagil sõnagi. Ilmselt tuleks lugeda *signum videndi*.

184 Selles viipemärgib sisaldub ka CL 098b – „noviits”.

185 *Marscalchus* võib tähendada ka marssalit ning ka Scott G. Bruce eelistab tõlget *marshal*, Radka Těšínská Lomičková aga mingil põhjusel tõlget *ceremoniář* („tseremooniameister”). Vanaprantsuse sõna *marhschalk*, mille sarnasus Cluny leksikonis esineva ladina sõnaga on ilmselge, tähistas aga hobustega töötavat inimest, kelle ülesandeks oli nii hobuste rautamine, ravimine kui üleüldine nende eest hoolitsemine. (Vt pikemat käsitlust *maréchalide* rollist keskajal Cécile Auliard, „Les maréchaux à l'époque médiévale: forgerons ou vétérinaires?” – *Médiévales* 33, 1997, lk. 161–173.)

- 105.** Kuulmise märgi jaoks hoia sõrme kõrva vastas.
- 106.** Mitteteadmise märgi jaoks pühi tõstetud sõrmega üle huulte (huuli).
- 107.** Valetamise märgi jaoks tõmba välja huulte vahele asetatud sõrm.
- 108.** Suudlemise märgi jaoks aseta kaks sõrme – need on keskmine ja nimetissõrm – huultele.
- 109.** Riietumise – iseäranis albasse – märgi jaoks tõmba käega mööda rinda alla.
- 110.** Lahtiriietumise märgi jaoks tõmba albat pöidla ja järgmise sõrmega rinnast eemale.¹⁸⁶
- 111.** Jalgade pesemise märgi jaoks pööra mõlema käe siseküljed üksteise poole ja siis liiguta pisut pealmist kätt.
- 112.** Hea märgi jaoks, mis see ka poleks, mida heaks nimetad, tee, et asetad pöidla lõuale [ühele poole] ja teised sõrmed teisele [poole] ja siis paned need (sõrmed) lõua otsas õrnalt kokku
- 113.** Halva märgi jaoks aseta harali sõrmed [oma] näole ja tee nagu [need oleks] linnu küünised, mis rebides kisuvad.
- 114.** Mingi asja, mis on juba tehtud, märgi jaoks hoia kätt rõhtsalt vastu rinda ja pööra ülespoole käe seesmine osa, ja siis liiguta see rinnalt ülespoole.
- 115.** Nõustumise märgi jaoks liiguta pisut kätt, aga ära pööra seda, vaid liiguta seda nii, et väliskülg on pööratud ülespoole.
- 116.** Keeldumise märgi jaoks jaoks pane keskmise sõrme ots pöidla alla ja siis tõmba see tagasi.
- 117.** Kiiruse märgi jaoks pane [üks] käsi sae moodi teise peale ja siis liiguta seda kiiresti nagu see, kes saeb.
- 118.** Aegluse märgi jaoks tõmba kätt naba juurest üle kõhu veidike ülespoole.

186 *RB* näeb ette, et mungad peaksid rietatud olema isegi magades ning üksteise alastuse nägemist ei peetud kohaseks. (*RB* 22:5) Tõenäoliselt viitavad ka riietumise ja lahtiriietumise märgid mitte *eeskätt* albasse riietumisele, vaid *ainult* albasse riietumisele. Liati, et lahtiriietumise märki oleks ilma albat kandmata võimatu teha.

Cluny leksikoni ladinakeelne tekst

Opus quoque habet ut signa diligenter addiscat, quibus tacens quodam modo loquatur, quia, postquam adunatus fuerit ad conventum, licet ei rarissime loqui. Et tales in claustro officinæ sunt in quibus traditum est a patribus nostris et præfixum ut perpetuum silentium teneatur, id est ecclesia, dormitorium, refectorium et coquina regularis: in his singulis tam in die quam in nocte, si vel unum verbum quoquam audiente loquitur, non facile veniam absque iudicio meretur; et si vel unam antiphonam vel responsorium vel aliud quid tale absque libro nominaverit et in libro simul cum emissionem verbi non viderit, de hoc non aliud quam plane silentium censetur infregisse.

De ipsis autem signis ut aliqua ponam verbi gratia et primum, que ad victum pertinent

001. Pro signo panis fac unum circulum cum utroque pollice et his duobus digitis, qui secuntur, pro eo, quod et panis solet esse rotundus.

002. Pro signo panis, qui coquitur in aqua et melior solet esse quam cotidianus, generali signo panis premissa hoc adde, ut interiora manus super alterius manus exteriora ponas et ita superiorem manum quasi unguendo vel imbuendo circumferas.

003. Pro signo panis sigalini et, qui torta vulgariter appellatur, iterum generali signo premissa hoc adde, ut crucem per medium palme facias pro eo, quod id genus panis dividi solet per quadrum.

004. Pro signo torule, que preter solitam libram datur in quinque principalibus festis, duos digitos, qui pollicem sequuntur, paululum divisos pone oblique super duos alteros digitos eorum similes de altera manu similiter divisos.

005. Pro signo fabarum primo pollicis articulo sequentis digiti summitatem subpone et ita fac ipsum pollicem eminere.

- 006.** Pro signo ovorum cum digito in altero digito simula testam ovi vellicantem.
- 007.** Pro signo pulmenti oleribus confecti trahe digitum super alterum digitum, quasi qui coquendas inciderit herbas.
- 008.** Pro signo generali piscium cum manu simula caude piscis in aqua commotionem.
- 009.** Pro signo sepiarum divide omnes digitos ab invicem et ita eos conmove, quia et sepie ita multiplices esse videntur.
- 010.** Pro signo anguille cumclude manum, quasi qui ita tenet et premit anguillam.
- 011.** Pro signo lamprede in maxilla cum digito simula punctos tres vel quatuor propter ipsos punctos, quos lampreda subtus oculos habet.
- 012.** Pro signo salmonis vel sturionis premissio generali signo piscium hoc adde, ut pugnum erecto pollice subponas mento, quo superbia significatur, quia superbia maxime et divites tales pisces solent habere.
- 013.** Pro signo lucii iterum generali signo premissio piscium hoc adde, ut com manu signum facias celeritas, quia lucius celerius quam alius piscis natat.
- 014.** Pro signo trute hoc adde, ut digitum de supercilio ad supercilium trahas propter ligaturas, que hoc in loco habentur a feminis, et quia truta femineo genere pronuntiatur.
- 015.** Pro signo milii fac girum cum digito pro eo, quod et ipsum milium ita vertitur in olla cum cocleari.
- 016.** Pro signo crispellarum vel, ut alii dicunt, frigidularum cum pugno accipe crines, quasi cupias ita eos facere crispas.
- 017.** Pro signo casei utramque manum cumiunge per obliquum, quasi qui caseum premit.
- 018.** Pro signo fladonum premissio generali signo et panis et casei de una manu omnes digitos inflecte et ita manu cava in superficiem alterius manus pone.

- 019.** Pro signo rufeolarum vel, ut theutonici loquuntur, craphoium, premisso generali signo panis simula cum duobus digitis illas minutas involutiones, que in eis sunt facte, ex ea parte, qua sunt complicate et quasi rotunde.
- 020.** Pro signo lactis minimum digitum labiis impinge pro eo, quod ita sugit infans.
- 021.** Pro signo mellis paulisper linguam fac apparere et digitos applica, quasi lambere vellis.
- 022.** Pro signo pomorum, maxime piri vel mali, pollicem cum aliis digitis conclude.
- 023.** Pro signo cerearum hoc adde, ut digitum subtus oculum ponas.
- 024.** Pro signo porri crudi pollicem et digitum ei proximum simul coniunctos extende.
- 025.** Pro signo allii seu rafe extende digitum contra buccam paululum apertum propter id genus odoris, quod sentitur ex allis.
- 026.** Pro signo aque omnes digitos coniunge et per obliquum move.
- 027.** Pro signo vini digitum inflecte et ita labis adiunge.
- 028.** Pro signo potionis pigmentate conclude manum et ita simula molentem.
- 029.** Pro signo potionis, que est melle et absintio temperata, duos digitos, id est indicem et medium, a ceteris disiunge et ipsos quoque ab invicem disiunctos ita move, quia et absinthium in suis ita foliis est divisum.
- 030.** Pro signo sinapis articulo anteriori minimi digiti pollicem subpone.
- 031.** Pro signo aceti frica cum digito guttur, quia et in gutture eius acrimonia sentitur.
- 032.** Pro signo scutelle manum latius extende.
- 033.** Pro signo scyphi, qui capit cotidianam vini mensuram, inclina manum deorsum et ita cavam tene digitis aliquantulum inflexis.
- 034.** Pro signo patere, ex qua bibitur, tres digitos aliquantulum inflecte et sursum tene.

035. Pro signo phiale vitree premissis signo precedente hoc adde, ut duos digitos circa oculum ponas, ut splendore oculi splendor vitri significetur.

De his, que ad vestitum pertinent

036. Pro signo staminie manicam eius tene cum tribus digitis, id est minimo et duobus sequentibus.

037. Pro signo femoralium hoc adde, ut manum in femore de deorsum trahas, quasi qui se femoralibus vestis.

038. Pro signo frocci manicam eius tene eodem modo, quo manica staminæ est tenenda.

039. Pro signo cuculle hoc adde, ut cum duobus digitis retro tangas capellum.

040. Pro signo manicarum tene manicam frocci et signum, quod est pro femoralibus, adde.

041. Pro signo pellicii de una manu omnes digitos expande et ita in pectore positos contrahe, quasi qui lanam constringit.

042. Pro signo calceorum digitum digito circumfer, quasi qui calceos cum corrigia ligat.

043. Pro signo nocturnalium calceorum hoc adde, ut manum in maxilla ponas sicut dormiens solet.

044. Pro signo pedulium fac idem signum, quod est pro calceis, et hoc adde, ut cum digitis teneas manicam frocci.

045. Pro signo coopertorii fac idem signum, quod est pellicii, et hoc adde, ut manum in brachio de deorsum trahas in sursum, quasi qui coopertorium vult mittere super se.

046. Pro signo cotti trahe manum per brachium eodem modo, quo trahitur pro signo coopertorii, et hoc adde, ut cum digitis teneas manicam frocci, quia utrumque et froccus et cottus est de lana.

047. Pro signo strale, que substernitur et lena vocatur a sancto Benedicto, utriusque manus digitos super invicem positos semel et secundo retrahere et ita unam manum a pectore movens expande, quasi qui aliquid involutum expandit.

048. Pro signo capitalis vel, quod vulgariter cussinum appellatur, leva manum et summitates digitorum inflexas quasi ad volandum move; postea pone manum ad maxillam, sicut dormiens solet.

049. Pro signo corrigie ad stamineam digitum digito circumfer et de utroque latere confer digitos manus utriusque, quasi qui se corrigia cingit.

050. Pro signo cinguli femoralium fac idem signum et hoc adde, ut manum in femore de deorsum trahas propter femoralia et caligas, quibus hoc ipsum cingulum est inserendum.

051. Pro signo acus cum pugno percute pugnum, quod metallum significat. Et postea simula, quasi in una manu teneas filum et acum in altera et mittere velis filium per foramen acus.

052. Pro signo fili digitorum digito circumfer et hoc adde, quasi mittere velis filium per foramen acus.

053. Pro signo cultelli trahe manum per medium alterius palme, quasi qui cum cultello aliquid incidit.

054. Pro signo vagine cultelli summitatem unius manus trahe per alterius manus extremitatem, quasi qui cultellum mittit in vaginam.

055. Pro signo pectinis tres digitos trahe per capillos, quasi qui se pexit.

056. Pro signo tabularum manus ambas complica et ita complicatis simul evolve.

057. Pro signo graphii cum pugno percute pugnum et digitum pollice adiuncto extende et postea cum eis simula scribere.

De his, que ad divinum maxime pertinent obsequium.

058. Pro signo lectionis manui vel pectori digitum impinge et paululum attractum ita fac resilire, quasi qui folium codicis vertit.

- 059.** Pro signo responsorii articulo digiti pollicem subpone et ita fac eum quasi desilire.
- 060.** Pro signo antiphone vel versus responsorii articulo minimi digiti pollicem subpone et hoc, quod premissum est de desilire, adde.
- 061.** Pro signo alleluia leva manum et summitates digitorum inflexas quasi ad volandum move propter angelos, ut creditur, ab angelis cantatur in celo.
- 062.** Pro signo prose vel, quod a theutonicis sequentia vocatur, leva manum inclinatum et a pectore amovendo eam invertit ita, ut, quod prius erat sursum, sit deorsum.
- 063.** Pro signo tractus, trahe manum per ventrem de deorsum, quod longum semper significat, et contra os applica manum, quod cantum significat.
- 064.** Pro generali signo libri extende manum et move, sicut folium libri moveri solet.
- 065.** Pro signo libri missalis generali signo premissa adde, ut facias signum crucis.
- 066.** Pro signo textus evangelii adde, ut in fronte facias signum crucis.
- 067.** Pro signo libri epistolaris adde, ut in pectore facias signum crucis.
- 068.** Pro signo libri, quo legendum est ad nocturnos, premissa generali signo et libri et lectionis adde ut manum ponas ad maxillam.
- 069.** Pro signo antiphonarii premissa generali signo libri adde, ut pollicem inflectas propter neumas, que sunt ita inflexe.
- 070.** Pro signo regule adde, ut capillum super aurem pendentem cum duobus digitis apprehendas propter duo nomina, quibus abba appellatur: abba et dominus, quia et sanctus Benedictus auctor regule huius erat officii.
- 071.** Pro signo hymnarii adde, ut pollicem et digitum ei proximum proferas summitatibus eorum coniunctis, quo presens tempus vel, quod primum est, significatur: et hoc signum ad hymnarium inventum est pro occasione huius solius verbi, quo hymnarius ita incipit: primo dierum.

072. Pro signo psalterii adde, summitates digitorum cava manu ponas in caput propter similitudinem corone, quam rex portare solet, quia et auctor psalmodum David rex erat.

073. Pro signo libri secularis, quem aliquis paganus composuit, premissis generali signo libri adde, ut aurem cum digito tangas, sicut canis cum pede pruriens solet, quia non inmerito infidelis tali animanti comparatur.

074. Pro signo angeli fac idipsum, quod facis pro signo alleluia.

075. Pro signo apostoli trahe dexteram deorsum de dextro latere in sinistrum et iterum de sinistro in dextrum propter similitudinem pallii, quo archiepiscopi utuntur. Et episcopi quoque non est aliud signum.

076. Pro signo martyris inpone cervici dexteram, quasi cum cultello aliquid incidit.

077. Pro signo confessoris fac idem signum, quod facias pro apostolo, si tamen est episcopus; si abbas, fac illud, quod facis pro regula sancti Benedicti capillum comprehendo.

078. Pro signo cuiusque sacre virginis trahe digitum in fronte de supercilio ad superciliu, quod et signum est mulieris.

079. Pro signo festivitatis fac primo signum lectionis et profer omnes digitos utriusque manus.

Nunc mixtim de personis et rebus aliis et causis.

080. Pro signo monachi cum manu tene capillum cuculle.

081. Pro signo clerici digitum auri circumfer quasi girando propter similitudinem corone, quam in capite clericus habet.

082. Pro signo laici mentum tene cum dextera propter barbam, quam antiquitus non raserunt id genus hominum.

083. Pro signo monachi, qui nutritus est in monasterio, generali signo premissis adde, ut minimum digitum labris admoveas pro eo, quod ita sugit infans; si bene est literatus, digitum contra pectus submitte, quod est signum sciendi.

- 084.** Pro signo domini abbatis fac idipsum, quod pro signo regule est premissum.
- 085.** Pro signo prioris simula cum duobus digitis scillam tenere et ita eam sonare.
- 086.** Pro signo maioris adde, ut manum extendas, quod semper aliquid magnum significat, sicut e contrario cum minimo digito, quod parvum est, significatur.
- 087.** Pro signo custodis ecclesie cum manu simula campanam sonare.
- 088.** Pro signo camerarii simula denarios numerare.
- 089.** Pro signo cellararii simula in manu clavem tenere et quasi terrae infixam evertere.
- 090.** Pro signo granatarii, qui annonam recipit et servat, simula cum ambabus manibus connexis quasi alicui vasi annonam infunderes ad metiendum.
- 091.** Pro signo ortolani digitum inflecte et adtrahe sicut, qui rastrum de terra trahit.
- 092.** Pro signo custodis hospicii, ubi hospites, qui sunt ditiores, recipiuntur, simula gladium trahere de vagina.
- 093.** Pro signo elemosinarii, qui pauperes recipit, trahe manum de dextro humero in sinistrum latus, sicut corrigia pere solet a pauperibus portari.
- 094.** Pro signo infirmarii, qui obsequitur infirmis, pone manum contra pectus, quod significat infirmitatem, quanvis non semper, quia et confessionem significat.
- 095.** Pro signo refectorarii fac idem signum, quod est refectionis, ut contra os moveas in summitate coniunctos pollicem et digitum sequentem.
- 096.** Pro signo armarii et precentoris interiorem superficiem manus leva et move, sicut qui innuit in choro, ut equaliter ab omnibus cantetur.
- 097.** Pro signo magistri puerorum ori admove minimum digitum et digitum pollicis proximum pone subtus oculum, quod et signum est videndi.

- 098.** Pro signo magistri noviciorum trahe manum obliquam per capillos contra frontem, quod et signum est novicii, et adde predictum signum vivendi.
- 099.** Pro signo senis trahe manum directum per capillos contra aurem.
- 100.** Pro signo marescalchi cum duobus digitis tene capillos anteriores propter iubas, quas habent caballi.
- 101.** Pro signo asinarii prope aurem erige manum et move sicut asinus aurem.
- 102.** Pro signo compatriote vel consanguinei tene manum contra faciem et medium digitum naso inpone propter sanguinem, qui inde nonnumquam fluit.
- 103.** Pro signo hominis, qui est alterius lingue, cum digito labia tange propter loquelam.
- 104.** Pro signo loquendi contra os tene manum et ita eam move.
- 105.** Pro signo audendi tene digitum contra aurem.
- 106.** Pro signo nesciendi cum digito erecto labia terge.
- 107.** Pro signo mentiendi digitum intra labia positum trahe.
- 108.** Pro signo osculandi duos digitos, id est medium et indicem, labiis appone.
- 109.** Pro signo vestiendi, maxime cum alba, per pectus manum trahe deorsum.
- 110.** Pro signo exuendi cum pollice et digito sequente albam a pectore trahe.
- 111.** Pro signo lavandi pedes ambarum manuum interiora ad invicem converte et ita superioris manus summitates paululum move.
- 112.** Pro signo boni, quidquid sit, quod bonum dixeris, pone pollicem in maxillam et alios digitos in aliam et ita fac eos in extremitate menti blande conlabi.
- 113.** Pro signo mali digitis sparsim in faciem positis simula unguem avis aliquid lacerando adtrahentis.

114. Pro signo cuiusque rei, que iam facta sit, tene manum equaliter contra pectus, et interior pars manus sit sursum versa, et ita eam adhuc plus sursum a pectore move.

115. Pro signo affirmationis leva manum moderate et move non inversam, set ut exterior superficies sit etiam sursum versa.

116. Pro signo negacionis summitatem medii digiti pollicis subpone et ita fac resilire.

117. Pro signo celeritatis pone manum super alteram manum in modum serre et ita eam celeriter move, quasi qui serram trahit.

118. Pro signo tarditatis de umbilico trahe manum paulatim per ventrem sursum.

Lisa 2. Fleury leksikoni tõlge ja ladinakeelne tekst

Käesoleva tõlke aluseks on Walter Jarecki 1981. aastal ilmunud raamatus *Signa loquendi: die cluniacensischen Signa-Listen* ilmunud editsioon.¹⁸⁷ Tekstilisi parandusi Jarecki editsioonile pole tehtud ning küsitavusi on vajadusel käsitletud tõlke kommentaarides. Nurksulgudes on esitatud lugemist hõlbustavad lisad, ümarsulgudes võimalikud tõlkevariandid.

Fleury leksikon

Nendest märkidest, mis näiteks seatud ja esmalt [neist], mis toitu puutuvad.

001. Leiva märgi jaoks tee mõlema pöidla ja mõlema nimetissõrmega ring, sest leib on harilikult ümmargune.

002. Leiva, mis vees keedetud ja mis harilikult parem on kui igapäevane, lisa, olles teinud üldise [leiva] märgi, et paned [ühe] käe sisekülje üle teise käe väliskülje ja liigutad pealmist kätt nagu määriks [midagi].

003. *Panis sigalini* märgi jaoks lisa jällegi, olles teinud üldise märgi, et teed peopessa ristimärgi, sest seda laadi leiba jagatakse ruutudeks.¹⁸⁸

004. Väikese pätsi, mida viiel peamisel pühal lisaks tavapärasele määrale antakse, märgi jaoks sea kaks sõrme – see tähendab nimetissõrm ja keskmine sõrm – pisut harali aetult risti üle teise käe samade sõrmede, mis samal viisil eraldatud.¹⁸⁹

005. Linnaseleiva märgi jaoks lisa, olles teinud üldise märgi, et teed käsivartega nõnda, et sead ühe üle teise.

187 Jarecki 1981, lk. 250–275.

188 vt kommentaari CL 003.

189 vt kommentaari CL 004.

- 006.** Ubade märgi jaoks sea nimetissõrme ots pöidla esimesele lülile ja tee nii, et pöial välja ulatuks.
- 007.** Munade märgi jaoks pööra sarnaselt [eelmise märgiga?] nimetissõrmega pöidlaküünel.
- 008.** Õlis või rasvas küpsetatud munade märgi jaoks lisa, olles teinud üldise [munade] märgi, et tõmbad nimetissõrmega huulte (üle huulte?) nagu see, kes midagi head imeb.
- 009.** Herneste märgi jaoks pööra nimetissõrme üle peopesa keskkoha nagu see, kes tahab ringi teha.
- 010.** Hirsi märgi jaoks lisa, olles teinud herneste märgi, et lükkad sõrmega piki kätt nagu see, [kes] tõstab midagi.¹⁹⁰
- 011.** *Navetumi* märgi jaoks suru nimetissõrmega peopesa ja pööra seda [sõrme?], nii nagu tahaksid midagi läbi torgata ja siis vea nimetissõrmega üle [teise] nimetissõrme nagu siis kui kraabid *navetumit*.¹⁹¹
- 012.** Üldise kalade märgi jaoks [tee] kogu käega nagu kala saba teeb ja liiguta [kätt] nagu kala saba vees liigub.
- 013.** Heeringa märgi jaoks lisa, olles teinud üldise kalade märgi, et katad pöidla ja nimetissõrmega silmad, sest on öeldud, et sa ei näe rohkem kui heeringas.
- 014.** Tindikala märgi jaoks aja üksteise järel harali kõik sõrmed ja liiguta neid koos, sest ka tindikala nähakse mitmest osast koosnevat.¹⁹²
- 015.** Angerja märgi jaoks sulge üks käsi nagu hoitakse ja pigistatakse angerjat.
- 016.** Mureeni või silmukala märgi jaoks jäljenda (osuta) nimetissõrmega lõual kolme või nelja punkti nende punktide pärast, mis [silmul] silmade all on.

190 Hirsi kohta vt kommentaari CL 015.

191 Scott G. Bruce'i jätab *navetumi* tõlkimata ning nendib, et loogilist tõlget ei ole võimalik leida. (Bruce 2007, lk. xi).

192 vt kommentaari CL 009.

017. Lõhe märgi jaoks lisa, olles teinud üldise märgi, et sead väljasirutatud pöidlaga rusika lõua alla, mis tähistab uhkust, seepärast et uhked ja rikkad on säärase kaladega harjunud.¹⁹³

018. Haugi märgi jaoks lisa, olles teinud üldise märgi, et paned kokku pöialde ja nimetissõrmede otsad ning asetad need silmadele (silmade juurde, silmade peale), nii nagu vaataksid läbi mingi avause.

019. Forelli märgi jaoks lisa, et vead nimetissõrmega kulmust kulmuni nende paelte pärast, mis sellel kohal on naistel, ja seetõttu, et forellist kõneldakse naissoos.¹⁹⁴

020. Meriärni märgi jaoks lisa, et tõstad sõrme nagu sa teeksid sellega hüpet, sest ta (meriärn) liigub vees kiiresti ja hüppab.¹⁹⁵

021. Pannkookide või *frigidolarumi* märgi jaoks võta rusikaga juustest nagu need, kes tahavad teha lokke.¹⁹⁶

022. Pardkala¹⁹⁷ märgi jaoks lisa sellele, et võtad käega habemest ja siis sead pöidla oma lõuale.

023. Juustu märgi jaoks aseta mõlemad käed kokku nagu see, kes pressib juustu.

024. Juustukookide märgi jaoks lisa, olles teinud üldised leiva ja juustu märgid, et liigutad ühe käe sõrmi kiiresti mööda sama käe pöialt, alustades väikese sõrmega, justkui see, kes teeb raskeks.

025. *Rufeolae*¹⁹⁸ märgi jaoks lisa üldisele leiva märgile, et tõmbad kaks pöialt ja kaks nimetissõrme üksteisest eemale nagu see, kes *aggregat*.

026. Piima märgi jaoks aseta väike sõrm huultele, nõnda nagu imik imeb.

193 Selles viipemärgis sisaldub ka FL 017 – „uhkus”.

194 vt kommentaari CL 014.

195 *Muletus* viitab mitte ainult meriärnile, vaid ka teistele sama suguseltele kaladele. Küsimusi tekitab tõsiasi, et ehkki mõned *mugilidae* seltsi kuuluvaid kalaliike elab ka magevees jõgede deltades, on nad valdavalt merekalad. Arvestades Saint-Benoît-sur-Loire'i, kus Fleury klooster asub, asukohta Kesk-Prantsusmaa piirkonnas, on merekalade esinemine selles nimistus tõeliselt märkimisväärne.

196 vt kommentaari CL 016.

197 Pardkala (*barbus barbus*) oli keskaegsel Prantsusmaal tuntud kala, keda ohtralt toiduks tarvitati. Hiliskeskajal, 1300. aastal ilmunud *Le Viandier* kokaraamatus on näiteks suisa kolm retsepti pardkala valmistamiseks. -- D. Eleanor **Sully** & Terence **Sully**, *Early French Cookery. Sources, History, Original Recipes and Modern Adaptions*. Ann Arbor: University of Michigan Press 2002 [1995]; lk. 209.

198 vt kommentaari CL 019.

- 027.** Leivasupi märgi jaoks tee leiva märk ja piima märk, sest seda tehakse neist mõlemast.
- 028.** Mee märgi jaoks aja keel pisut välja ja puuduta sõrme, nagu kui sa tahaksid lakkuda.
- 029.** Õunte märgi jaoks sulge sõrmed ja siruta see (käsi) pööratult maa poole.
- 030.** Pirnide märgi jaoks tee nagu eelnevalt öeldud, aga siruta [käsi] taeva poole.
- 031.** Pähklite märgi jaoks pane pöialde ja nimetissõrmede otsad suu alla, nagu see, kes purustab pähkleid.
- 032.** Kirsside märgi jaoks lisa sellele [pähklite märgile?], et paned sõrme silmade alla.
- 033.** Laugu või kapsa märgi jaoks eralda nimetissõrm ja keskmine [sõrm] teineteisest ja liiguta neid siis.
- 034.** Toore laugu¹⁹⁹ märgi jaoks siruta välja kokkupandud pöial ja nimetissõrm.
- 035.** Küüslaugu märgi jaoks siruta sõrm vastu pisut avatud lõugu seda tüüpi lõhna pärast, mis küüslaukudest tunda on.
- 036.** Vee märgi jaoks pane kokku kõik sõrmed ja liiguta neid kaldu
- 037.** Veini märgi jaoks kõverda nimetissõrm ja aseta see veidi pead tõstes huultele nagu see, kes joob.
- 038.** Mee ja koirohuga maitsetatud joogi²⁰⁰ märgi jaoks lisa, olles teinud mee märgi, et lahutada nimetissõrme ja keskmise [sõrme] teistest ja liiguta neid eraldatuna kordamööda nagu koirohu lehed on üksteisest lahutatud.
- 039.** Vürtsitatud joogi või nektari märgi jaoks sulge käsi ja jäljenda sellega jahvatamist.
- 040.** Sinapi märgi jaoks võta pöidla ja nimetissõrmega ninast, nagu see (sinep) hakkab ninna.
- 041.** Äädika märgi jaoks hõõru sõrmega kõri, sest seal tuntakse selle (äädika) teravust.

199 vt kommentaari CL 024.

200 vt kommentaari CL 029.

- 042.** Lameda nõu (taldriku) märgi jaoks siruta käsi lapiti välja.
- 043.** Tassi märgi jaoks lahuta teineteisest põial, nimetissõrm ja keskmine [sõrm] ning hoia neid sirgelt.
- 044.** Joogi, mis tehtud valgest veinist ja ühest kindlast taimest, mida prantsuse keeles *aloigne*'iks nimetatakse, märgi jaoks lisa, olles teinud veini märgi, et paned käe vastu suud nagu see, kes tunneb mörudust.²⁰¹
- 045.** Mõõdunõud, millest igapäevast veini jagatakse, märgi jaoks kalluta käsi allapoole nagu tema, kes hoiab pinti ja kel on sõrmed kõverdatud.²⁰²
- 046.** *Verves*²⁰³ märgi jaoks võta üha käe sõrmedega teisest käest kaks või kolm korda tõmmates.
- 047.** Klaasist jooginõu märgi jaoks lisa, olles teinud tassi märgi, et asetad pöidla ja nimetissõrme ringina ümber silma, sest silmade sära tähistab klaasi sära.

Neist [märkidest], mis riietesse puutuvad.

- 048.** Villase rõiva²⁰⁴ märgi jaoks hoia väikese sõrme, neljanda sõrme ja keskmise sõrmega oma varrukast.
- 049.** Pükste märgi jaoks lisa sellele, et tõmbad käega mööda jalga üles nagu siis kui pükse jalga pannakse.
- 050.** Mungarüü märgi jaoks hoia selle varrukast sellisel viisil, nagu hoitakse villast rõivast ja võta see kokku nagu see, kes lahti riietub.
- 051.** Kapuutsi²⁰⁵ märgi jaoks lisa rüü märgile, et tõmbad pöidla ja nimetissõrmega kapuutsi tagasi (tahapoole).

201 *Aloigne* võib olla teine nimetus koirohu kohta (Tony **Hunt**, *Anglo-Norman Medicine. Volume II: Shorter Treatises*. Cambridge: D. S. Brewer 1997; lk. 108), ent sellisel juhul jääb segaseks, miks oleks tarvis seletada seda prantsuse keele kaudu, kui FL 038 koirohtu juba ladina keeles mainib. Seos *absinthium* – *aloigne* – *wermod* esineb mitmel pool anglonormanni allikates, seejuures on *absinthium* ja vngl. *wermod* kindlalt koirohu nimetused.

202 vt kommentaari CL 033.

203 Ka *verves* on üks neist sõnadest, mille Scott G. Bruce tõlkimata jätab. (**Bruce** 2007, lk. xi). Kuna tegemist on ilmselgelt mingisuguse nõuga (selles saab üsna kindel olla viipe paigutuse järgi leksikonis), siis võiks ehk kaaluda ka võimalust, et tegu on moondunud vormiga vanaprantsuse sõnast *voirres*, tänapäeva prantsuse *verres* – „klaasid”.

204 vt kommentaari CL 036.

205 *Cuculla*. vt ka kommentaari CL 039.

052. Varrukate märgi jaoks hoiu rüü varrukast ja lisa märk pükste jaoks.

053. Karusnahkse rõiva märgi jaoks siruta välja ühe käe kõik sõrmed ja siis aseta see [käsi] rinna alla ning tõmba kokku nagu siis kui karvust haaratakse.

054. Kapuutsi²⁰⁶ märgi jaoks tee kahe käega nagu tõmbaks [kapuutsi] pähe ja siis kalluta pea maa poole, seetõttu et kapuutsides mungad [teiste] silme ees on alati pidanud nii tegema.

055. Kingade märgi jaoks tee sõrmega ring ümber [teise] sõrme nagu see, kes kingapaelu seob.

056. Ööjalatsite märgi jaoks lisa sellele, et paned käe lõuale nagu magajad on harjunud [tegema].

057. Jalarättide²⁰⁷ märgi jaoks [...]

058. Teki (katte) märgi jaoks lisa karusnaha märgile, et tõmbad käega mööda käsivart alt üles nagu see, kes tahab endale tekki peale tõmmata.

059. Linase riide, milles me magame, märgi jaoks võta rüüst [kinni] ja aseta käsi põsele nagu see, kes magab, sest mõlemad (magamisriie ja rüü) on villast.²⁰⁸

060. Mantli²⁰⁹ märgi jaoks lisa teki märgile, et hoiad sõrmedega rüü varrukast, sest mõlemad nii rüü kui mantel on villast.

061. Sarnase asja²¹⁰, mida alla laotatakse ja mida püha Benedictus *lenaks* nimetatab, märgi jaoks aseta mõlema käe sõrmed üle üksteise ja siis tõmba nad tagasi üks ja teine kord ja voldi seda kätt rinnalt liigutades lahti nagu keegi, kes midagi kokku volditud laiali laotab.

062. Padja või mida rahvapäraselt ka *cussinumiks* nimetatakse, märgi jaoks tõsta käsi ja kõverda sõrmeotsad nagu liigutaks neid lennates; seejärel pane käsi lõuale nii nagu magajad on harjunud [tegema].

²⁰⁶ *Capuceum*.

²⁰⁷ vt kommentaari CL 044.

²⁰⁸ *Lintheamen* viitab selgelt linasele riidele ning seda tõlget eelistab ka Scott G. Bruce (**Bruce** 2007, lk. 126). Linane riie ei saa aga olla villast nagu tekst väidab olevat. Miks viipemärgi seletuses säärane dissonants esineb, on ebaselge.

²⁰⁹ vt kommentaari CL 046.

²¹⁰ vt kommentaari CL 047. Tõsiasi, et siinkohal on öeldud, et tegu on (eelmisele nimetatule) „sarnase asjaga” sunnib mõnevõrra kahtlema tõlke „mantel” täpsuses. Võimalik, et mantli all on mõeldud midagi keebitaolist, mida saab vajadusel enda katmiseks kasutada.

- 063.** Rõivavöö märgi jaoks tee sõrmega ring [teise] sõrme ümber ja too külgedelt mõlema käe sõrmed kokku nagu see, kes kinnitab oma vööd.
- 064.** Pükstevöö märgi jaoks tee seesama märk ja lisa, et tõmbad käega mööda jalga üles nende saabaste²¹¹ pärast, millesse see vöö pannakse.
- 065.** Nõela märgi jaoks löö rusikaga vastu [teist] rusikat, mis tähistab metali,²¹² ja seejärel tee nagu hoiaksid ühes käes nõela ja teises niiti ja paneksid niiti läbi nõelasilma.
- 066.** Niidi märgi jaoks tee sõrmega ring ümber [teise] sõrme ja lisa, nagu paneksid niiti läbi nõelasilma.
- 067.** Noa märgi jaoks tõmba käega läbi teise [käe] peopesa nagu see, kes midagi noaga lõikab.
- 068.** Noatupe märgi jaoks tõmba ühe käe otsaga mööda teise käe serva nagu see, kes nuga tuppe paneb.
- 069.** Kammi märgi jaoks tõmba kolme sõrmega läbi juuste nagu see, kes neid kammib.
- 070.** Tahvlite märgi jaoks pane mõlemad käed kokku ja kui on kokku pandud, kohe voldi lahti.
- 071.** Stiiluse või krihvli märgi jaoks löö rusikat vastu [teist] rusikat ja pane kokku nimetissõrm ja põial ning seejärel jäljenda kirjutamist.²¹³
- 072.** Lugemise märgi jaoks suru käsi või sõrm vastu rinda ja siis tõmba tagasi nagu kui raamatulehte pööratakse.
- 073.** Responsooriumi märgi jaoks aseta põial nimetissõrme [esimese?] lüli alla ning siis too sealt välja.²¹⁴
- 074.** *Alleluia* märgi jaoks tõsta käsi ja kõverda [sõrmede] otsad nagu kui tahaks [neid] lennates liigutada inglite pärast, kes, ma usun, laulavad taevas [halleluujat].²¹⁵

211 *Caligae* on saapad, ent vöö saabastesse pistmine tundub kummaline.

212 Selles viipemärgis sisaldub ka FL 065b – „metall”.

213 vt kommentaari CL 057.

214 vt kommentaari CL 059.

215 vt kommentaari CL 061.

- 075.** Proosa või selle, mida sakslased sekventsiks nimetavad, märgi jaoks tõsta käsi ja kalluta seda ja pööra seda rinnast eemale nii, et see [pool] mis enne oli ülal, on nüüd all.²¹⁶
- 076.** *Tractuse* märgi jaoks tõmba käega alt üles, mis tähendab alati pikkust, ja aseta käsi vastu suud sellesama käega seda (suud) väristades.²¹⁷
- 077.** Üldise raamatu märgi jaoks siruta käsi välja ja liiguta seda nagu liigub raamatuleht.
- 078.** Missaraamatu märgi jaoks lisa, olles teinud üldise märgi, et teed ristimärgi.
- 079.** Epistlite raamatu märgi jaoks lisa, et teed parema rusikaga peotäie tõmbamise moodi.
- 080.** Raamatu, millest evangeeliumi loetakse, märgi jaoks lisa sellele, et teed otsaesisel ristimärgi ja seejärel tõmbad parema käega ülalt vasakult küljelt alla paremale küljele nagu see, kellel on *colla*²¹⁸.
- 081.** Raamatu, millest nokturnideks loetakse,²¹⁹ märgi jaoks, lisa, olles teinud üldise raamatu ja lugemise märgid, et paned käe lõuale.
- 082.** Antifonaariumi märgi jaoks [lisa], olles teinud üldise raamatu märgi, [et] kõverdad pöialt neumade pärast, mis on samuti niimoodi kõverad.
- 083.** Psaltri märgi jaoks lisa, et jäljendad pöidla, nimetissõrme ja keskmise sõrmega põsel ühe sarnasust.²²⁰
- 084.** Kollektariumi²²¹ märgi jaoks lisa, olles teinud üldise märgi, et paned terve käe rinnale.
- 085.** Graduaali²²² märgi jaoks lisa, olles teinud üldise märgi, et paned nimetissõrme, keskmise [sõrme], neljanda sõrme kokku ja tõstad üles nii, et pöial ja väike sõrm on välja sirutatud.

216 vt kommentaari CL 062.

217 vt kommentaari CL 063. Selles viipemärgis sisaldub ka FL 076b – „pikkus”.

218 *Colla* võib tähendada särpi.

219 vt kommentaari CL 068.

220 *Similitudinem unius*. Mis see *unus* on, mille sarnasust peaks jäljendama, jääb segaseks.

Võimalik, et mõeldud on sõrmede kokku panemist

221 Kollektarium oli raamat, mis sisaldas missapalveid.

222 Graduaal on raamat, mis sisaldab missa käigus retsiteeritavaid tekste ning nende viise.

086. Laulmise märgi jaoks ava pisut suud ja õõtsuta nimetissõrme ja keskmist [sõrme] suu ees kui suu on nõndaviisi avatud.

087. Vaikselt laulmise märgi jaoks lisa sellele, et teed terve avatud käega ühe lahtise ringi või kaks.

088. Reeglite märgi jaoks lisa, et võtad nimetissõrme ja keskmise sõrmega juustest, mis kõrva kohal ripuvad, nende kahe nime pärast, millega abti kutsutakse: *abba* ja *dominus*, sest püha Benedictus oli nii nende reeglite autor kui ka selle ameti alusepanija.

089. Hümnaariumi märgi jaoks lisa, et tood esile pöidla ja nimetissõrme otsad ja paned need kokku, mis tähistab praegust aega või seda, mis on esimene; ja see märk on välja mõeldud ainult selle sõna jaoks, sest see algab nõnda: *primo dierum omnium*.²²³

090. Kombestikuraamatu märgi jaoks lisa, olles teinud üldise raamatu märgi, et teed hetkeks *ficum* nõnda, et esmalt alustad väikesest [sõrmest].

091. Inglise märgi jaoks tee sama, mis teed *alleluia* märgi jaoks.²²⁴

092. Apostli märgi jaoks tõmba parema käega laiuti paremalt küljelt vasakule ja siis jälle vasakult [küljelt] paremale sarnasuse pärast selle mantliga, mida peapiiskopi tarvitavad. Ka piiskopi jaoks ei ole märk teistsugune.²²⁵

093. Märtri märgi jaoks pane parem [käsi] kaelale nagu see, kes lõikab midagi noaga.

094. Pihilevõtja märgi jaoks tee sama märk, mille teed püha apostli jaoks, kui ta on piiskop.

095. Abti märgi jaoks tee sama märk, mille teed juustest kinni võttes püha Benedictuse reeglite jaoks.²²⁶

096. Mingi püha neitsi märgi jaoks tõmba sõrmega mööda otsaesist. Ja see on [ka] naiste märk.²²⁷

097. Kui keegi ülalnimetatuid on pühak, siis kõigi nende märgi jaoks tee esmalt pea taha diadeem ja siis märk, mis neid ennast tähistab.

223 Selles viipemärgis sisaldub ka FL 089b – „aeg” või „esimene”.

224 vt FL 074.

225 Selles viipemärgis sisaldub ka CL 075b – „piiskop”.

226 vt FL 088.

227 Selles viipemärgis sisaldub ka FL 096b – „naine”.

098. Kirikupüha märgi jaoks tee esmalt lugemise märk ja pärast seda liiguta kummagi käe kõiki sõrmi.

099. Munga märgi jaoks võta käega kapuutsist või rüüst.

100. Preestri märgi jaoks tee sõrmega kõrva ümber ring nagu sõõr selle tonsuuri pärast, mida kleerik peas kannab.

101. Ilmiku märgi jaoks võta parema käega lõuast habeme pärast, mida vanasti seda tüüpi mehed nii ära ei ajanud.²²⁸

102. Munga, kes kloostri üles kasvanud, märgi jaoks lisa, olles teinud üldise märgi, et liigutad väikese sõrme huulte juurde; kui ta on aga hästi haritud, siis aseta sõrm vastu rinda, mis on teadmise märk.²²⁹

103. Abti märgi jaoks tee sama märk, mis meie pühade reeglite jaoks, ja lisa, et [...] nimetissõrme pea peale, ühe [sõrme?] eesmisele ja teise tagumisele osale prelaadi märgina.

104. Suurpiori märgi jaoks [lisa] juba tarvitatud munga märgile, [et] tõsta nimetissõrme otse silmade ette.²³⁰

105. Alampriori märgi jaoks [lisa], olles teinud munga märgi, [et] tõstad nimetissõrme ja keskmise [sõrme] otse silmade ette.

106. Kolmanda priora märgi jaoks lisa, et nimetissõrme, keskmise [sõrme] ja neljanda sõrme otse [silmade ette?] tõstad.

107. Neljanda priora märgi jaoks lisa, et neli sõrme otse [silmade ette?] tõstad. Sest vanasti oli neli rauast valatud kella, millega kutsuti eelnimetatud nelja munku; nõnda, millise iganes munga kella prior helistas, selle tundis ta ära; seetõttu ongi nii, et nad soovivad neid kutsuda nende märkide kaudu

108. Kirikuteenri märgi jaoks jäljenda käega kella helistamist.²³¹

109. *Camerariuse* märgi jaoks jäljenda müntide loendamist.²³²

228 vt kommentaari CL 082.

229 Selles viipemärgib sisaldub ka FL 102b – „teadmine”.

230 vt kommentaari CL 086. Siinkohal osutavad järgnevad märgid sellele, et Fleury kloostri oli priorite arv veelgi suurem. Hinnangute järgi võis ka Fleury kloostri elada kolmsada munku. -- Anselme **Davril**, „Le cadre de vie à Fleury au tournant des X^e – XI^e siècles” – *Abbon, un abbé de l’an mil*. Toim. Annie **Dufour** & Gillette **Labory**. Turnhout: Brepols 2008, lk. 15–23; lk. 18.

231 vt kommentaari CL 087.

232 vt kommentaari CL 088.

- 110.** Keldrivahi märgi jaoks lisa, et jäljendad võtmete käes hoidmist.²³³
- 111.** Aidavahi või isanda abti kojaülema märgi jaoks jäljenda kokkupandud kätega nagu valaksid vilja jahvatamiseks mingisse nõusse.
- 112.** Aedniku märgi jaoks kõverda sõrm ja tõmba seda enda poole nagu taime maast tõmbaks.²³⁴
- 113.** Külalistemaja, kus külalisi, kes rikkad on, vastu võetakse, pidaja märgi jaoks lisa munga märgile, et jäljendad tupest mõõga tõmbamist.
- 114.** Vaestemaja pidaja, kes kerjuseid vastu võtab, märgi jaoks tõmba käega vasemalt õlalt paremale küljele nagu selle [koti], mida kerjused kandma harjunud, rihm.
- 115.** Almuste jagaja, kes leiva puudumisel raha peab jagama, märgi jaoks, kui oled teinud nagu eelpool öeldud, siis lisa sellele nagu loeksid raha.
- 116.** Pöetaja, kes haigete eest hoolitseb, märgi jaoks pane käsi vastu rinda, mis tähistab haigust, ent mitte alati, sest tähistab ka pihti [koos] suule tõstetud nimetissõrmega.
- 117.** Refektooriumiülema märgi jaoks tee sama märk, mis söömise jaoks, et liigutad kokkupandud pöidlad ja nimetissõrmed koos vastu suud (suu juurde).²³⁵
- 118.** Kantori märgi jaoks [tee] varem tarvitatud laulmise märk²³⁶ ja siis lisa munga [märk] ja tõsta nimetissõrmed tähistamiseks esimest lauljat (eeslauljat).
- 119.** Poiste õpetaja märgi jaoks lisa, olles teinud munga märgi, et tõstad suule väikese sõrme ja paned nimetissõrme silma alla, mis on ühtlasi nägemise märk.
- 120.** Noviitsideülema märgi jaoks tõmba käega läbi juuste küljele vastu otsaesist, mis on noviitside märk, ja lisa juba öeldud nägemise märk.

233 vt kommentaari CL 089.

234 Vrd. CL 091.

235 Selles viipemärgis sisaldub ka FL 117 – „söömine”.

236 vt FL 086.

- 121.** Kirikuteenri²³⁷ märgi jaoks lisa, olles teinud munga märgi, nagu teed võtmega käärkambri lahti ja suudled kätt nagu see, kes suudleb reliikviad.
- 122.** Töödejuhataja märgi jaoks lisa, olles teinud munga märgi, et teed käega juhatamise (õpetamise) viisil, sest ta õpetab.
- 123.** Varahoidja märgi jaoks lisa, et paned parema käe sisekülje vasaku käe väliskülje peale ja paned sõrme suu juurde ja puhud sellele, sest [...]rium peab lahenema.
- 124.** [Kella]lööja abilise märgi jaoks lisa, olles teinud ilmiku märgi, et jäljendad kahe käega [kella] löömist.
- 125.** Arsti märgi jaoks lisa, olles teinud ilmiku märgi, et pöörad rusikat silmade ees nagu see, kes vaatab haava.²³⁸
- 126.** Habemeajaja märgi jaoks lisa, olles teinud ilmiku märgi, et tõmbad käega üle pea nagu see, kes ajab juukseid.
- 127.** Koka märgi jaoks lisa, olles teinud ilmiku märgi, et hõõrud käega rüüd nagu kui leiba liigutatakse üle *stegmen*.
- 128.** Refektooriumiülema abilise märgi jaoks tee refektooriumiülema märk ja siis ilmiku [märk].
- 129.** Eeslipidaja märgi jaoks pane põial suhu ja hoiä kõiki sõrmi sirgelt.
- 130.** Inimese, kes on teist keelt, märgi jaoks puuduta sõrmega huuli kõnelemise pärast; kui ta on ilmik, tee esmalt ilmiku märk ja kui ta on munk siis tee esmalt munga märk.
- 131.** Kõnelemise märgi jaoks hoiä kätt suu vastas ja liiguta seda.
- 132.** Kuulamise märgi jaoks hoiä nimetissõrme vastu kõrva.
- 133.** Mitteteadmise märgi jaoks puuduta nimetissõrme ja keskmise [sõrmega] huuli.
- 134.** Valetamise märgi jaoks tõmba välja huulte vahele asetatud nimetissõrm ja keskmine [sõrm].

²³⁷ Siinkohal pole mõeldud mitte kirikuteenrit kui diakoni (FL 108), vaid kirikuteenrit, kes hoolitseb kirikutarvete ning reliikviade eest (sakristani).

²³⁸ Siin ning järgnevates (126–128) märkides sisalduv ilmiku märk viitab sellele, et Fleury kloostrimajapidamises täitsid neid kohti kloostrist väljastpoolt tulnud inimesed. Ilmikute kloostri tööamine ei olnud keskajal midagi ebatavalist, ent siinkohal antakse selgelt märku, et ka majapidamises olulisi positsioone, mitte pelgalt lihttöölise kohti, täitsid ilmikud. Viipe tasandil kinnitab säärast eristust ka FL 130.

- 135.** Rahuuudluse märgi jaoks asetage sel viisil kaks põialt huultele.
- 136.** Riietumise märgi jaoks, iseäranis albasse, tõmba käega mööda rinda alla.
- 137.** Lahtiriietumise märgi jaoks tõmba pöidla ja nimetissõrmega rinnalt eemale.²³⁹
- 138.** Jalgade pesemise märgi jaoks pööra mõlema käe siseküljed üksteise vastu ja siis liiguta veidi pealmist kätt.
- 139.** Hea märgi jaoks, mis see ka poleks, mida heaks nimetad, pane põial lõuale ja teised sõrmed teisele [põsele] ja siis tee, et tõmbad need lõua serval õrnalt kokku
- 140.** Halva märgi jaoks sea sõrmed vastu nagu sarnaselt linnuküünistele, mis midagi rebivad ja kisuvad.
- 141.** Mingi asja, mis tehtud on, märgi jaoks hoia kätt ühetasaselt rinna vastas ja käe sisemine osa on üles pööratud ja siis liiguta seda veelgi rinnalt ülespoole.
- 142.** Käsü märgiks jaoks tõsta kätt natuke mittepööratult ja siis, kui väliskülge on ülal, pööra see (käelaba) ülespoole.
- 143.** Keeldumise märgi jaoks pane keskmise sõrme tipp pöidla alla.
- 144.** Kiiruse märgi jaoks [...] nagu kui saagi tõmbad.
- 145.** Aegluse märgi jaoks tõmba kätt veidi üle kõhu ülespoole.
- 146.** Vaha märgi jaoks pane ühe käe sisekülg üle teise käe väliskülje ja hõõru, nagu sel viisil – tähendab hõõrudes – tehakse.
- 147.** Vahaküünla märgi jaoks hõõru samamoodi käte sisekülgi, sest nii seda (küünalt) tehakse.
- 148.** Õli märgi jaoks lisa eelpoolõeldud pähklike märgile, et lööd pealmise rusikaga teist rusikat nagu siis kui pressitakse.
- 149.** Viiruki märgi jaoks pane neli sõrme nina juurde nagu see, kes midagi head nuusutab, seejärel et viiruk õitseb²⁴⁰ hästi.
- 150.** Viirukipanni märgi jaoks siruta käsi välja ja asetage rinnale nagu see, kes annab viirukit.
- 151.** Kusagile mineku loa märgi jaoks siruta käsi üle pea ja pööra sõrm kõrva poole.

²³⁹ vt kommentaari CL 110.

²⁴⁰ Nähtavasti on mõeldud mõnd konkreetset taime.

152. Urineerimisele mineku loa märgi jaoks langeta käsi rinnalt täitsa alla.

153. Soolikate tühjendamise märgi jaoks võta kahe käega rinnalt ja hõõru

154. Märgi jaoks, et öelda: sa oled kapiitlis (sa pead/saad olema kapiitlis), tõmba nimetissõrm ja keskmine [sõrm] üle oma põse.

Fleury leksikoni ladinakeelne tekst

De hiis autem signis ut aliqua ponam, verbi gratia, et primum, que ad victum pertinent

001. Pro signo panis fac unum circulum cum utroque pollice et cum duobus indicibus, eo quod et panis solet esse rotundus.

002. Pro signo panis, qui coquitur in aqua et melior solet esse quam cotidianus, generali signo premissa hoc adde, ut interiora manus ponas super exteriora alterius manus et de superiori manu circumferas quasi unguendo.

003. Pro signo panis sigalini iterum generali signo premissa hoc adde, ut crucer per medium palme facias, eo quod illud genus panis dividi solet per quadram.

004. Pro signo tortule, que preter solidam libram datur in quinque principalibus festis, duos digitos, scilicet indicem et medium, paululum divisos pone oblique super alios duos eorum similes de altera manu eodem modo divisos.

005. Pro signo panis braccellorum generali signo premissa hoc adde, ut de duobus brachiis facias ponendo unum super aliud.

006. Pro signo fabarum primo pollicis articulo indicis summitatem suppone, et ita fac ipsum pollicem eminere.

007. Pro signo ovorum cum indice simila vertere unguem pollicis.

008. Pro ovis in ole vel in pinguendine coctis generali signo premissa hoc adde, ut indicem ad labia trahas, sicut ille qui suggit aliquid boni.

- 009.** Pro signo pisorum verte indicem per medium pale, sicut si vellet facere circulum.
- 010.** Pro signo milieti signo pisorum premissis hoc adde, ut trudas digitum per longum manus, quasi res tollat.
- 011.** Pro signo naveti trude indicem per foramen palme et verte eum, sicut si velles aliquid perforare, et iterum de indice trahe supra indicem, sicut qui radit navetum.
- 012.** Pro generali signo piscium cum tota manu simila caudam piscis facere et move, sicut piscis caudam movet in aqua.
- 013.** Pro signo alecis generali signo hoc adde, ut cum pollice et indice obstruas oculos, sicut dicitur, quod tu nichil vides plus quam alec.
- 014.** Pro signo sepium divide omnes digitos ab invicem et ita eos commove, quia et sepa multiplices esse videntur.
- 015.** Pro signo anguille conclude utramque manum, quasi ita tenet et premit anguillam.
- 016.** Pro signo murene vel lampride in maxilla simila cum indice tres punctos vel quatuor propter illos punctos, quos subtus oculos habet.
- 017.** Pro signo salmonis generali signo premissis hoc adde, ut pugnum excepto pollice supponas mento, qua superbiam significat, eo quod superbi et divites tales pisces solent habere.
- 018.** Pro signo lucii generali signo premissis hoc adde, ut iungas summitates pollicis et indicis et addas oculos, sicut si aspiceres per aliquod foramen.
- 019.** Pro signo truite hoc adde, ut digitum de supercilio ad supercilium trahas propter ligaturas, que hoc in loco habentur in feminis, et quia truita femineo genere pronunciat.
- 020.** Pro signo muleti hoc adde, ut digitum surgas, sicut si faceres modum saltandi, eo quod cito vertitur et saltat in aqua.
- 021.** Pro signo crispellarum vel frigidularum cum pugno accipe crines, quasi cupias ita eos facere crispas.
- 022.** Pro signo barbeli hoc adde, ut cum manu barbam accipias et iterum pollicem mento tuo adiungas.

- 023.** Pro signo casei utramque manum per obliquum coniunge sicut ille, qui premit caseum.
- 024.** Pro signo tocaparum generali signo panis et etiam casei premissio hoc adde, ut digittos unius manus facias currere per pollicem eiusdem manus ita, quod incipies a minimo, sicut ille qui aggravat.
- 025.** Pro signo rufeolarum generali signo panis hoc adde, ut duos pollices et duos indices deducas unum contra alium, sicut ille qui aggregat.
- 026.** Pro signo lactis minimum digittum labiis impinge, eo quod ita suggit infans.
- 027.** Pro signo morteorum facias signum panis, et lactis, quia ex utroque fit.
- 028.** Pro signo mellis modicum linguam fac apparere et digitos applica, quasi si lambere velles.
- 029.** Pro signo pomorum iunge digittos simul et erga terram evertas.
- 030.** Pro signo pirorum modo precedenti iungas, set erga celum evertas.
- 031.** Pro signo nucis pone duas extremitates, pollicem et indicem, simul infra os, sicut ille qui frangit nucas.
- 032.** Pro signo cerasearum hoc adde, ut digitum subtus oculum ponas.
- 033.** Pro signo porete vel caulis indicem et medium disiungas et ita eos move.
- 034.** Pro signo porrei crudi pollicem et indicem coniunctos extende.
- 035.** Pro signo alii extende digitum contra bucam paululum apertam propter illud genus odoris, quod sentitur ex illis.
- 036.** Pro signo aque omnes digitos coniunge et per obliquum move.
- 037.** Pro signo vini indicem flecte et ita labiis adiunge modicum surgendo caput, sicut ille qui potat.
- 038.** Pro signo pocionis melle et absinthio temperate signo mellis premissio hoc adde, ut indicem et medium a ceteris disiunge et ita disiunctos ab invicem move, quia absinthium in suis foliis est divisum.

- 039.** Pro signo pigmenti seu nectaris conclude manum et ita simila molentem.
- 040.** Pro signo sinapii cum pollice et indice accipias nasum, eo quod capit ad nasum.
- 041.** Pro signo aceti frica cum digito guttur, quia in gutture acrimonia eius sentitur.
- 042.** Pro signo scutelle manum laciis extende.
- 043.** Pro signo tacee pollicem, indicem et medium disiunctos teneas recte.
- 044.** Pro signo pocionis, que sit ex vino albo et quadam herba, que galice vocatur aloigne, signo vini premissa hoc adde, ut manum ante os ponas, sicut ille qui sentit amarum.
- 045.** Pro signo mensure, ex que cotidie vinum distribuitur, inclina manum deorsum, sicut ille qui tenet pintam per supra, qui habet digitos inflexos.
- 046.** Pro signo verviti ex una manu accipe digitos alterius manus bis vel ter trahendo.
- 047.** Pro signo fiole vitree signo tacee premissa hoc adde, ut pollicem et indicem circa oculum ponas, quia splendore oculi splendor vitri significatur.

De hiis, que ad vestitum pertinent

- 048.** Pro staminee signo manicam eius tene cum minimo, medico et medio.
- 049.** Pro signo femoralium hoc adde, ut manum in femore de deorsum trahas, quasi qui femoralibus vestit.
- 050.** Pro signo frotei manicam eius tene eo modo, quo stamina est tenenda, et collectum, sicut ille qui devestit.
- 051.** Pro signo cucule hoc adde signo frotei, ut cum pollice et indice capelum tangas retro.
- 052.** Pro signo manicarum manicam frotei tene et signum pro femoralibus adde.

- 053.** Pro signo pellicei de una manu omnes digitos expande et ita in pectore positos inferius contrahe, quasi qui lanam constringit.
- 054.** Pro signo capucei cum duabus manibus facias modum induendi, et iterum capud inclina contra terram, eo quod capucium monachi ante oculos habere semper debent
- 055.** Pro signo calceorum digittum digito circumfer, quasi qui calceos cum corrigia ligat.
- 056.** Pro signo nocturnalium calceorum hoc adde, ut manum in maxilla ponas, sicut dormiens solet.
- 057.** Pro signo pedulium [...]
- 058.** Pro signo coopertorii signo pellicii hoc adde, ut manum in brachio de deorsum trahas in sursum, quasi qui coopertorium vult mittere supra se.
- 059.** Pro signo linteaminum, in quibus cubamus, froteum accipe et manum in gena apponas, sicut ille qui dormit, qua utraque de lana est.
- 060.** Pro signo cotti signo coopertorii hoc adde, ut cum digitis teneas manicam frotei, quia utrumque et froteus et cottus est de lana.
- 061.** Simile, qui substernitur et lena vocatur a sancto Benedicto, utriusque manus digitos super invicem positos semel et secundo retrahe et ita unam manum de pectore movens expande, quasi qui aliquod involutum expandit.
- 062.** Pro signo capitalis vel, quod vulgariter cussinus dicitur, leva manum et summitates digitorum inflexas quasi ad volandum move; postea pone manum ad maxillam, sicut dormiens solet.
- 063.** Pro signo corrigie digitum digito circumfer et de utroque latere confer digitos utriusque manus, quasi qui se corrigia cingit.
- 064.** Pro signo cinguli hoc idem signum fac et hoc adde, ut manum in femore de deorsum trahas propter caligas, quibus hoc ipsum cingulum est inserendum.
- 065.** Pro signo acus cum pugno percute pugnum, quia metallum significat, et postea similar, quasi in una manu teneas filum et acum in altera et mittere velis filum per foramen acus.

- 066.** Pro signo fili digitum digito circumfer et hoc adde, quasi mittere velis filum per foramen acus.
- 067.** Pro signo cultelli trahe manum per medium alterius palme, quasi qui cum cutello aliquid scindit.
- 068.** Pro signo vagine cultelli summitatem unius manus trahe per alterius manus extremitatem, quasi qui cutellum mittit in vaginam.
- 069.** Pro signo pectinis tres digitos trahe per capillos, quasi qui se pectinat.
- 070.** Pro signo tabularum ambas manus complica et, dum sunt complicate, simul evolve.
- 071.** Pro signo stilli sive graphi cum pugno percute pugnum et indicem adiunge pollicis et postea simila scribentem.
- 072.** Pro signo lectionis manum vel digitum pectori impinge et ita fac resilire, quasi qui folium codicis evertit.
- 073.** Pro signo responsorii articulo indicis pollicem suppone ipsum pollicem deudcendo.
- 074.** Pro signo alleluya leva manum et summitates inflexas quasi aliquit ad volandum move propter angelos, quia, ut credo, ab angelis cantatur in celo.
- 075.** Pro signo prose vel, quod a teutonicis sequencia nominatur, leva manum et eam inclina et amovendo eam a pectore verte ita, ut, quod prius erat sursum, sit deorsum.
- 076.** Pro signo tractus trahe manum de deorsum, quod semper longum significat, et contra os applica manum de ipsa manu vaxilando.
- 077.** Pro generali signo libri extende manum et move sicut folium libri moveri solet.
- 078.** Pro signo libri missalis generali signo premissa adde, ut facias signum crucis.
- 079.** Pro signo libri epistolaris adde, ut cum pugno dextro facias modum trahendi manipulum.

- 080.** Pro signo libri, in quo dicitur evangelium, hoc adde, ut curcem in fronte facias, et postea trahe manum dextram a superiori parte lateris sinistri ad partem inferiorem lateris dextri, sicut qui habet collam.
- 081.** Pro signo libri, in quo legendum est ad nocturnas, generali signo libri et lectionis premissa adde, ut manum ad maxillas ponas.
- 082.** Pro signi antiphonarum premissa generali signo libri pollicem inflectas propter neumas, que fieri solent ita inflexe.
- 083.** Pro signo psalterii adde, ut cum pollice, indice et medio facias in gena similitudinem unius.
- 084.** Pro signo collectarii generali signo premissa adde, ut totam manum in pectore ponas.
- 085.** Pro signo gradualis premissa generali signo adde, ut indicem, medium et medicum claudas et pollicem et minimum aperias superius elevando.
- 086.** Pro signo cantandi os modicum aperi et cum indice et medio vacilles ante os sic apertum.
- 087.** Pro signo pacifice cantandi hoc adde, ut cum tota manu aperta facias unum circulum apertum vel duos.
- 088.** Pro signo regule adde, ut capillum super aurem pendentem cum indice et medio apprehendas propter duo nomina, quibus abbas appellatur: abbas et dominus, quia sanctus Benedictus auctor huius et regule erat et eciam officii.
- 089.** Pro signo hymnarii adde, ut pollicem et indicem proferas summitatibus eorum coniunctis, quo presens tempus vel, quod primum est, significatur; et hoc signum est inventum per occasionem huius verbi solius, quo hymnarius ita incipit: primo dierum omnium.
- 090.** Pro signo libri consuetudinum signo generali libri premissa adde, ut in uno instanti facias ficum ita, quod primo incipies a minimo.
- 091.** Pro signo angeli fac idipsum, quod facis pro signo alleluya.
- 092.** Pro signo apostoli trahe manum dextram deorsum de dextro latere in sinistrum et iterum de sinistro in dextrum propter similitudinem palli, quo archiepiscopi utuntur. Episcopi quoque non est aliud signum.

- 093.** Pro signo martiris impone cervici dextram, quasi qui cum cutello aliquid incidit.
- 094.** Pro signo confessoris fac idem signum, quod facis pro apostolo sancto, si sit episcopus.
- 095.** Pro signo abbatis fac idem signum, quod facis pro regula sancti Benedicti capillum comprehendendo.
- 096.** Pro signo cuiuscumque sacre virginis trahe digitum in fronte. Et signum est mulieris.
- 097.** Pro signo omnium sanctorum predictorum primo fac dyadema retro caput et signum, quod cuilibet superius est attributum.
- 098.** Pro signo festivitatis fac primo signum lectionis, ut porfertur, utriusque manus omnes digitos move.
- 099.** Pro signo Monachi cum manu tene capellum cucule vel frotei.
- 100.** Pro signo clerici digitum auri circumfer, quasi giratando propter similitudinem corone, quam clericus habet in capite.
- 101.** Pro signo laici mentum tene cum dextera manu propter barbam, quam antiquitus non scindebant illud genus hominum sicut modo.
- 102.** Pro signo monacho, qui nutritus est in monasterio, generali signo premissio adde, ut minimum digitum labiis admoveas; unde, si bene est litteratus, digitum contra pectus submitte, quod est signum sciendi.
- 103.** Pro signo abbatis fac idipsum signum, quod pro sancte regule nostre, et adde, quod [...] indicem supra caput, unum ab anteriori parte et alium a posteriori parte in signum prelatus.
- 104.** Pro signo grandis prioris signo monachi premissio leva indicem directe ante oculos.
- 105.** Pro signo subprioris monachi signo premissio indicem et medium ante oculos directe surgas.
- 106.** Pro signo tercii prioris adde, ut indicem, medium et medicum directe surgas.

107. Pro signo quarti prioris adde, ut quatuor digitos directe surgas. Unde antiquitus erant quatuor campane in hostio ferreo prompnarum, quibus vocabantur predicti quatuor monacho; qua, quelibet campane uni priori applicabatur, et eciam eam intelligebat; et hoc, quoniam eos volebant vocare per signa predicta.

108. Pro signo custodum ecclesie cum manu simila campanam sonare.

109. Pro signo camerarii simila denarios numerare.

110. Pro signo cellararii adde, ut similes clavem tenere in manu

111. Pro signo granatarii conventus sive magistri aule domni abbatis simila cum ambabus manibus conexas quasi alicui vasi annonam infundere ad molendum.

112. Pro signo ortolarii et digitum inflecte et atrahe, sicut qui insitum de terra trahit.

113. Pro signo custodis hospicii, ubi hospites, qui sunt diciores, recipiuntur, adde signo monacho, ut similes gladium trahere de vagina.

114. Pro signo elemosinarii, qui pauperes recipit, trahe manum de sinistro humero in dextrum latus, sicut corrigia portari solet a pauperibus.

115. Pro signo elemosinarii, qui peccunias debet dare in defectu panis, sicut precedenti premissio hoc adde, ut modum facias numerandi peccunias.

116. Pro signo infirmarii, qui obsequitur infirmis, pone manum contra pectus, quod significat infirmitatem, quamvis non semper, qua et confessionem significat adiungendo indicem ori.

117. Pro signo refectorii fac idem signum, quod et refectionis, ut contra os moveas summitates pollicis et indicis simul coniunctas .

118. Pro signo cantoris signo cantus premissio et eciam monacho adde, ut indicem leves demonstrando primum cantorem.

119. Pro signo magistri puerorum signo monacho premissio hoc adde, ut admoveas ori minimum digitum et indicem ponas subtus oculum, quod est eciam signum videndi.

- 120.** Pro signo magistri noviciorum trahe manum oblicam per capillos contra frontem, quod est signum novicii, et adde predictum signum videndi.
- 121.** Pro signo secretini signo monacho premissis adde, ut modum facias aperiendi hostum cum clave, et manum osculare, sicut qui reliquias osculatur.
- 122.** Pro signo magistri operis generali signo monacho premissis adde, ut cum manu facias modum precipiendo, quia precipit.
- 123.** Pro signo thauserarii adde, ut interiora manus dextre supponas exterioribus manus sinistre et digitum ori apponas perflando, quia rium debet solvere.
- 124.** Pro signo famuli pulsatoris signo laici premissis adde, ut cum duabus manibus similes pulsantem.
- 125.** Pro signo medici signo secularis premissis adde, ut pugnum ante oculos vertas, sicut ille qui aspicit vulnera.
- 126.** Pro signo barbitoris signo secularis premissis hoc adde, ut trahas manus supra caput, sicut ille qui radit capillos.
- 127.** Pro signo coqui signo secularis premissis hoc adde, ut de manu frices froteum, sicut ille qui transit panem per stegmen.
- 128.** Pro famulo refectorii facias signum refectorii et etiam laici.
- 129.** Pro signo asinarii pollicem in os ponas et omnes digitos directe teneas.
- 130.** Pro signo hominis, qui est alterius lingue, cum digito labia tange propter loquelam; si sit laycus, facias primo signum layci, et si sit monachus, etiam primo facias signum monacho.
- 131.** Pro signo loquendi contra os tene manum et eam move.
- 132.** Pro signo audiendi indicem tene contra aurem.
- 133.** Pro signo nesciendi cum indice et medio labia tange.
- 134.** Pro signo mentiendi indicem et medium inter labia positos trahe.
- 135.** Pro signo osculandi pacem duos pollices labiis appone in modum.
- 136.** Pro signo vestiendi maxime cum alba per pectus manum trahe deorsum.
- 137.** Pro signo exuendi cum pollice et indice albam trahe a pectore.

- 138.** Pro signo lavandi pedes ambarum manuum interiora converte ad invicem et ita superioris manus summitates paululum move.
- 139.** Pro signo boni, quidquid sit, quod bonum dixeris, pone pollicem in maxillam et alios digitos in alteram et ita fac eos in extremitate menti blande collabi.
- 140.** Pro signo mali digitis in faciem positis simila unguem avis aliquid lacerando attrahentis.
- 141.** Pro signo cuiuscumque rei, que iam facta sit, tene manum equaliter contra pectus, et interior pars manus sit sursum versa, et ita eam plus a pectore sursum move.
- 142.** Pro signo precepti leva manum moderate non inversam, set ut exterior superficies sit etiam sursum versa.
- 143.** Pro signo negacionis summitatem medii polici subpone.
- 144.** Pro signo celeritatis [...] quasi qui serram trahat.
- 145.** Pro signo tarditatis trahe manum paulatim per ventrem sursum.
- 146.** Pro signo cerei pone interiora unius manus super exteriora alterius manus fricando, qua eodem modo - scilicet fricando - fiunt
- 147.** Pro signo candele ceree interiora manus simul frica, eo quod sic fit.
- 148.** Pro signo olei signo nucis premissa hoc adde, ut de pugno supra alium pugnum digitos percutias, sicut ille qui premit.
- 149.** Pro signo thus quatuor digitos ad nasum ponas, sicut ille qui floret aliquid bonum, eo quod thus bonum floret.
- 150.** Pro signo turribuli extende manum et adiunge pectori, sicut ille qui dat thus.
- 151.** Pro signo tocius licencie eundi alicubi proicias manum per supra caput et digitum vertas erga aurem.
- 152.** Pro signo licencie eunci mictum aquam cola manum de pectore usque inferius.
- 153.** Pro signo purgacionis ventris cum duobus manibus accipe pectus et frica.
- 154.** Pro signo dicendi: tu eris in capitulo, cola indicem et medium per genam tuam.

Lisa 3. Canterbury leksikoni tõlge ja vanaingliskeelne tekst

Käesoleva tõlke aluseks on Friedrich Klüge 1885. aastal ilmunud editsioon.²⁴¹ Editsioonile on tehtud minimaalseid parandusi, asendades pika vokaali markeritena tarvitatud tsirkumfleksid makronitega (nt ê → ē), kuivõrd see on praegusel ajal üldlevinud. Kantsulgudes on esitatud lugemist hõlbustavad lisad, ümarsulgudes võimalikud tõlkevariandid ja seletused. Tõlke esialgne variant on varem sisaldunud autori bakalaureusetöös.²⁴²

Indicia monasterialia

Need on need märgid, mida kloostri pidama ja agaralt Jumala abiga seal järgima peab, kus reeglite käsu järgi tahetakse vaikust pidada.

I

001. Esmalt on abti märk, et seatakse kaks sõrme oma pea juurde ja puudutatakse nendega oma juukseid.

002. Diakoni märk on, et tehakse rippuva käega,²⁴³ nagu tahetaks väikest kella lüüa.

003. Kui midagi kloostriülema²⁴⁴ kohta näidata tahetakse, siis tõstetakse nimetissõrm oma pea kohale, sest see on tema märk.

004. Siis on varahoidja märk, et pööratakse käega, nagu tahetaks lukku avada.

005. Õpetaja, kes lapsi õpetab, märk on nii, et seatakse kaks sõrme oma silmadele ja tõstetakse üles oma väike sõrm.²⁴⁵

241 **Umiker-Sebeok & Sebeok**, lk. 463–474.

242 **Alliksaar** 2014, lk. 42–52.

243 Lõdva käega. Scott G. Bruce tõlgib *diacan* diakoni asemel ingl. *dean* (ld. *decanus*, rühma munkade vanem või ülemvaataja), mis oleks märgi asetust (kõrgemate ametikandjate vahel) arvesse võttes loogiline tõlge. (**Bruce** 2007, lk. 130) Viipe sisu aga viitab pelgalt kella löömisele, mis oli diakoni töö. vt ka IM 124.

244 *Profost* (normaliseeritud kujul *prāfost*) võib iseenesest tähendada lihtsalt ametiisikut, ohvitseri või muud võimukandjat, aga kirikukontekstis on tegemist ilmselt prioriga. Sõna iseenesest tuleneb ladina keelest (*praepositus*).

006. Kirikuteenri märk on, et seatakse kaks sõrme oma silmadele ja tehakse käega nagu tahetaks rippuvat kella tõmmata.²⁴⁶

007. Kui sa tahad midagi kiriku kohta näidata, siis tee kahe käega nagu helistaksid kella ning sea siis nimetissõrm oma suu juurde ja seejärel tõsta see üles.

II

Need on nende raamatute märgid, mida kirikus jumalateenistusel tarvitama peab.

008. Siis kui sa antifonaariumi²⁴⁷ tahad, siis liiguta oma paremat kätt ja kõverda oma põial, sest nii seda näidatakse.

009. Kui sa missaraamatut tahad, siis liiguta oma kätt ja tee nagu õnnistaksid.

010. Epistlite raamatu märk on, et liigutatakse oma kätt ja tehakse pöidlaga ristimärk oma laubale, sest ka sellest (ristimärgist) loetakse Jumala sõna nagu ka Kristuse raamatust²⁴⁸

011. Siis kui sa tropaariumi²⁴⁹ tahad, siis keera oma parema nimetissõrmega üle rinna ettepoole nagu tahaksid [seda] kasutada.

012. Kui sa mingit piklikku raamatut²⁵⁰ tahad, siis siruta oma vasak käsi [välja] ja liiguta seda ning sea oma parem [käsi] üle [vasaku] käsivarre raamatu pikkuselt.

245 David Sherlocki järgi osutab sõrmede silmadele seadmine Canterbury leksikonis isikutele, kes millegi eesti vastutavad on. (**Sherlock** 1989, lk. 13)

246 Ehkki eesti keeles oleks õigem öelda „kella lüüa”, on siinkohal ilmselgelt viidatud kellanööri tõmbamisele – originaaltekstis on sellel kohal sõna *teón*, vngl. sõnast *teóhan* – tõmbama.

247 Antifonaarium sisaldas antifoone, ehk fraase, mida koor või kogudus teisele koorile või missa läbiviijale vastuseks laulab.

248 „Kristuse raamat” viitab siinkohal evangeeliumile.

249 Tropaarium sisaldas troope, ehk muusikalisi lisandusi olemasolevatele lauludele.

250 „Piklik raamat” võib David Sherlocki järgi viidata hoopis ükskõik mille ajalisele kestusele (**Sherlock** 1989, lk. 14). Säärane tõlgendus tundub olevat täiesti meelevaldne, kui võrd märk asub väga selgelt teiste raamatutele viitavate märkide järel, rääkimata siis tõsiasjast, et originaaltekstis on sel kohal *langwyrpe bōc*, mis juba tähenduse poolest selgesõnaliselt raamatule viitab.

III

013. Siis kui sa õlarätti²⁵¹ tahad, siis silita kahe nimetissõrmega pea pealt mööda põski alla kuni oma käteni.

014. Kui sa albat tahad, siis liiguta käega veidi oma rüüd.

015. Kui sa vööd tahad, siis sea käed oma nabast allapoole ja puuduta oma puusi.

016. Siis kui sa stoolat tahad, pane oma käed ringis ümber oma kaela ja silita siis allapoole.

017. Kui sa missarüüd tahad, siis silita väljasirutatud käega alla üle oma rinna.

018. Kui sa maniplit²⁵² tahad, siis silita parema käe servaga üle oma vasaku [käe].

IV

019. Kui sa armulauaande tahad, siis liiguta oma rüüd ja tõsta üles oma käed.

020. Karika ja taldriku märk on, et hoitakse üleval oma käsi ja õnnistatakse.

021. Kui sa oblaate²⁵³ tahad, siis kõverda oma nimetissõrm oma põidla juurde.

022. Siis kui sa veini tahad, siis tee kahe sõrmega, nagu sa tahaksid tunnilt punni [eest] tõmmata.

023. Kui sa veinisarve tahad, siis tee parema nimetissõrmega oma vasakul käel, nagu sa tahaksid punni tõmmata, ja tõsta nimetissõrm oma pea juurde.²⁵⁴

251 Siinkohal on raske öelda, kas tegu on humeraali ehk amiktusega, neljakandilise valge riidetükiga, mida missat läbi viiv preester kandis alba all, või superhumeraaliga ehk ratsionaaliga, kahest kaks korda ristatud riideribast koosneva öla-, rinna- ja seljakaunistusega, mida kandsid eranditult piiskopid ning mille kasutamine on üldplaanis kadunud. Originaalteksti *superumerale* viitab pigem viimasele. David Sherlock eelistab esimest varianti (**Sherlock** 1989, lk. 14), võttes aga arvesse Canterbury kohta Englise kirikuloos, ei tasu kindlasti välistada teist, iseäranis kuivõrd Canteburyst on teada, et peapiiskop täitis Christ Churchi kloostris ka abti rolli. (**Bruce** 2007, lk. 114).

252 Manippel (ld. *manipulus*) on preestri liturgiliste rõivaste osa, kaunistustega riideriba, mida kantakse üle vasaku käe. Alates II Vatikani kirikukogust ei ole see enam kohustuslik.

253 Olgu mainitud, et *oflāte* võib olla ka oblaat tähenduses kloostrisse kasvatada antud laps või ka „and” laiemas tähenduses. Siinkohal tuleks viibet nii tegevuse kui ka tekstilise paigutuse tõttu mõtestada siiski armulaualeiva tähenduses, iseäranis veel viipe sarnasuse tõttu leiva kohta käivale viipele (sõrmedega ringi moodustamine). Aga pole loomulikult võimatu, et viibe on lihtsalt säärane lihtsalt keelelise seose tõttu

024. Siis kui sa viirukihoidjat tahad, siis pööra oma kätt allapoole ja liiguta seda nagu segaksid.

025. Kui sul [lambile] tahti vaja on, siis puhu oma nimetissõrmele ja tõsta üles oma põial.

026. Kui sa küünlajalga tahad, siis puhu oma nimetissõrmele ja hoiä oma kätt poolavatuna nagu sul oleks küünlajalg [käes].

027. Kui sul väikest küünalt vaja on, siis puhu oma nimetissõrmele.

028. Siis kui sa küünlaalust tahad, siruta välja oma vasak käsi ja aseta see risti oma parema käega.

V

Need on nende raamatute märgid, mida matutiinidel tarvitatama peab.

029. Kui sa Piiblit tahad, siis liiguta oma kätt ning tõsta üles oma põial ja sea käsi lapiti oma põsele.

030. Siis kui sul martüroloogiumi vaja on, siis liiguta oma kätt ning aseta parem nimetissõrm üle oma teise käe ja sea käsi lapiti oma põsele.

031. Kui sa mingit teist raamatut, milles on evangeeliumitekst, tahad, siis aseta oma parem käsi oma põse alla ja tee ristimärk oma pea ees.

032. Siis kui sul psaltrit vaja on, siis silita oma parema nimetissõrmega oma vasakul käel nagu sa palju ?²⁵⁵ tahaksid.

033. Lauluraamatu märk on, et liigutatakse oma väljasirutatud kätt ja hoitakse üleval oma väikest sõrme.

VI

034. Siis kui sa lampi tahad, siis tõsta väljasirutatud sõrmedega üles parem käsi ja puhu oma nimetissõrmele.

035. Siis kui sa suurt risti tahad, siis aseta oma [vasak] sõrm üle oma parema sõrme ja tõsta üles oma põial.

254 Ehkki sõnasõnaline tõlge on tõepoolest „veinisarv” (*wīnhorn*), viitab tegevus jällegi mingi nõu avamisele, olgu siis lähker või midagi muud.

255 Originaalteksti *bewytan*, normaliseeritud kujul *bewitan*, tähendab „vastutamist”, „valvamist” või „ülevaatamist”, siinkohal ei sobitu see aga kuidagi konteksti. David Sherlock tõlgib (küsimärgiga) „kirjutada” (**Sherlock** 1989, lk. 7), aga seegi tundub siinkohal liialt meelevaldne.

036. Väikese risti märk on seesama: tõsta üles oma väike sõrm.²⁵⁶

037. Siis kui sa kusagil väikest²⁵⁷ küünlajalga tahad, siis tee nagu me varem ütlesime ja [lisaks] tõsta üles oma väike sõrm.

038. Kui sa mingi vaevuse (haiguse) (häda) tõttu kirikus istuda tahad, siis pööra oma käsi allapoole ning palu langetatud päi luba ja aseta oma käsi oma rinnale.

039. Kui sa tahad, et keegi, kes istub, püsti tõuseks, siis pööra oma kätt ja ava seda veidi ülespoole.

040. Kui sa tahad, et ta istuks, siis pööra [seda] allapoole ja langeta seda veidi allapoole.²⁵⁸

VII

041. Kui mingile (mõnele) vennale pakutakse midagi, mida tal küllalt on, siis pööra tema kätt lapiti allapoole ja liiguta (siruta) seda veidi eemale (väljapoole).²⁵⁹

256 Canterbury viipesüsteemis (ja üldtendentsina ka mujal Cluny traditsioonis) viidatakse suurtele asjadele üldiselt pöidlaga ja väikestele väikese sõrmega (**Conde-Silvestre** 2001, lk. 156), siinset lauset peaks lugema rinnastavana: „Väikese risti märk on seesama, *aga* tõsta üles oma väike sõrm.”

257 *Gewādnē* viitab tüve poolest sõnale *gewādian*, mis tähendab aga riietumist ega sobi seega kuidagi konteksti. *Gewād* võib tähendada ka madalat veekogu, ent sellestki tähendusest pole siinkohal abi. Nõutud väikese sõrme tõstmine võimaldab aga siinkohal eeldada, et juttu on väiksemamõõdulisest (võimalik, et mingist erilist tüüpi) küünlajalast

258 David Sherlock mainib, et *RB* 43. peatükk sätestab, et jumalateenistustele hilinejad peavad seisma, kuniks abt annab neile loa istuda (**Sherlock** 1989, lk. 18). *RB*-s on samas veel nimetatud, et abt peab seda tegema nii hilinejaile endile kui kõigile teistele nähtavalt (*videantur ab ipso vel ab omnibus*). Ehkki abt võinuks seda jumalateenistusel teha ka suuliselt, oleks žestikuleerimine igati kooskõlas tarbetu kõnelemise (kuigi võib vaielda, kuivõrd tarbetu see antud puhul oleks) keeluga. Tõsi, siinkohal antud viipe rangelt vaid abti tegevusega seostamine on mõnevõrra meelevaldne ning seda toetab peaaesjalikult vaid tõsiasi, et see paikneb tekstiliselt üsna varsti pärast IM 038, mis annab istumisele ja tõusmisele rangelt kirikukonteksti. Puudub igasugune alus välistada sama viipe kasutamist ükskõik millises muus olukorras.

259 David Sherlock tõlgib lause lõpupoole siinkohal „...and tap slightly with yours” (**Sherlock** 1989, lk. 8), Friedrich Klüge aga „...und schlage sie etwas mit der deinen”. Need tõlked oleks küll loogilised (kui kellelgi on midagi küllalt, pole talle rohkem vaja, seega on hoop käe pihta igati kohane), aga *astrehre* (norm. kujul ilmselt *astrehte*) viitab välja sirutatusele, *hwōnlīce* tähendab „veidi”, *styrige* on aga vorm verbist *styrian* e. „liigutama”. Seos löömisega tekib ilmselt sõna *astrehre* seostamisel sõnaga *astrīcan*, mis tõesti löömist tähendab. Ei ole aga alust arvata, et tegemist oleks niivõrd tugevalt moondunud vormiga. Rõhutust, et mingit asja pole vaja, võib tähendada ka käe endast (antud juhul küll kellestki teisest) eemale juhtimine.

042. Kui ta pakutut tahab, siis pööraku ta oma kätt serviti allapoole ja liigutagu seda veidi enda poole.²⁶⁰

043. Kui ta seda ei taha, liigutagu [kätt] niimoodi veidi eemale.

044. Kui sa midagi kapiitlihoone kohta näidata tahad, siis sea oma käsi oma otsaesisele ja kummardu veidi nagu paluksid andestust.

045. Siis kui sa väikest martüroloogiumi tahad, siis liiguta oma kätt ja aseta nimetissõrm üle oma kõri ja tõsta üles väike sõrm.

046. Reeglite märk on, et sa liigutad oma kätt ja silitad nimetissõrmega mööda oma vasakut kätt nagu jooniksid.

047. Kui sa ritva tahad, siis liiguta oma rusikat nagu tahaksid lüüa.²⁶¹

048. Siis kui sa piitsa tahad, siis liiguta oma rusikat just nagu me enne ütlesime, ja tõsta üles kaks sõrme.

VIII

049. Kui sa midagi refektooriumi märgiga näidata tahad, siis sea oma kolm sõrme nagu paneksid sööki suhu

050. Siis kui sa toolikatet tahad, siis sikuta (näpista) kahe sõrmega oma rõivaid, siruta välja oma käed ja liiguta neid nagu tahaksid istet kohendada.

051. Kui sa [söögi ajal] ettelugeja või kellegi teise jaoks klapptooli tahad, siis suru oma käed kokku ja liiguta neid sellisel viisil nagu teed siis kui [tooli] kokku panna tahad.

052. Kui sa laudlina (lauakatet) tahad või rätikut, siis sea oma käed üle oma süle ja siruta nad välja nagu siluksid lina.

053. Kui sul [söögi]nõud tarvis on, siis tõsta üles oma teine (vasak) käsi ja aja harali oma sõrmed.

054. Siis kui sa leiba tahad, siis sea oma pöidlad kokku ja [nende] ette oma nimetissõrmed üksteise vastu.

055. Kui sul nuga vaja on, siis vea²⁶² oma sõrmega üle teise [sõrme] nagu tahaksid lõigata.

260 Adrian Papahagi on täheldanud, et originaalis esinev sõna *wyrd* tähendab vanainglise keeles „saatust” ja loogiline lugemisviis oleks hoopis *wið his weard* (nagu seda on varem käsitlenud Klüge 1885, Sherlock 1989 ja Banham 1991) ning *Indicia monasterialia* tekst on sel juhul teadaolevalt ainus puhk vanainglise keelekorpuses, kus *wyrd* on sõna *weard* variant (Papahagi 2015)

261 Ihunuhtlusest *RB*-s vt ptk. 23 ja 28.

262 Sõna-sõnalt *snīð* – „lõika”.

056. Kui sa orki²⁶³ vajad, siis liiguta oma kätt nagu tahaksid orgiga (vardast) (lusikaga) süüa.

IX

057. Keedetud köögiviljade märk on, et sa liigutad oma teist kätt serviti allapoole nagu tahaksid köögivilju hakkida.

058. Siis kui sa rohelisi²⁶⁴ köögivilju tahad, siis sea oma sõrm oma vasakule käele.

059. Kui sa porrulauke soovid, siis tee oma sõrmega nagu puuriksid oma kätte ja pane käsi lapiti nina juurde nagu nuusutaksid midagi.

060. Pajaroa²⁶⁵ märk on, et sa liigutad oma rusikat nagu segaksid pajas.

061. Siis kui sa pipart tahad, siis koputa [ühe] nimetissõrmega teisele [nimetissõrmele].²⁶⁶

062. Kui sa ube tahad, siis sea oma nimetissõrm ettepoole oma põidla esimesele lülile.²⁶⁷

263 Originaalteksti *sticca* esmane tähendus on „ork” või „varras”, aga ka „lusikas”. David Sherlock tõlgib selle kui *fork*, Friedrich Klüge kui *Gabel*, ehk „kahvel”. Sherlock mõnab samas, et tänapäevases mõttes kahvlid olid Inglismaal haruldased (**Sherlock** 1989, lk. 19–20). Siinkohal tundub mõistlikum jätta tõlge pigem ebamäärasemaks, kui riskida ületäpsustamisega.

264 st värsked.

265 *Briw* on keskajal paljudele põhitoiduks olnud roog, mida Inglismaal keedeti tera- ja kaunviljadest ning erinevatest köögiviljadest ja maitsetaimedest -- Debby **Banham**, „Food and Drink” – *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Anglo-Saxon England*. Toim. Michael **Lapidge**, John **Blair**, Simon **Keynes**, Donald **Scragg**. Chichester: John Wiley & Sons Ltd 2014, lk. 195–196.

266 Pipar oli keskaegses Euroopas haruldus, eriti kauges loodenurgas nagu Suurbritannia. Sestap on märkimisväärne, et selle kohta üldse eraldi viibe on. Sama märgib ka Alban Gautier, kes seostab pipra olemasolu majapidamise parema elujärgega ning kõrgema staatusega. Varem oli pipar Inglismaal olnud äärmiselt kõrgelt hinnatud luksускаup, ent 11. sajandiks muutunud pigem kalliks tarbekaubaks. Samuti on märkimisväärne, et ehkki pipar ei olnud Inglismaal sugugi tundmatu, ei oldud Inglismaal uutest maitseainetest niivõrd huvitatud kui nt Mandri-Euroopas, -- Alban **Gautier**, „Cooking and cuisine in late Anglo-Saxon England” – *Anglo-Saxon England*, Vol. 41 (2013), lk. 373–406; lk. 396–397.

267 David Sherlocki andmetel info ubadest anglosaksi-aegsel Inglismaal puudub, seega oleks justkui märkimisväärne, et nende kohta viibe on. (**Sherlock** 1989, lk. 20) Seevastu Debby Banham väidab, et ube toiduks siiski tarvitati. (**Banham** 2014, lk. 195) Võimalik, et uba oli siiski levinuim kaunvili, ent arheoloogilisest ainesest on neid leitud vähem kui nt herneid, sest suured seemned on harva tervena säilinud ning sestap on neid raske tuvastada. (Debby **Banham** & Rosamond **Faith**, *Anglo-Saxon Farms and Farming*. Oxford: Oxford University Press 2014, lk. 34). Kindlalt on aga teada, et 12. sajandil tarvitati Yorkshire'is tsitertslaste kloostris ube igapäevaselt. (**Jotischky** 2011, lk. 72) Võimalik, et see viitab ubade tavapärasusele Inglismaal, ent ei saa välistada, et nende aktiivsemat tarbimist on enne 1066. aastat mõjutanud suhted Mandri-Euroopaga kloostritega ning pärast 1066. aastat juba prantsuspärane normannide kultuur.

063. Herneste²⁶⁸ märk on, et seatakse oma põial väikese sõrme ette.

X

064. Siis kui sa juustu tahad, siis sea oma käed lapiti kokku nagu pressiksid [juustu].

065. Kui sa võid või rasva tahad, siis silita kolme sõrmega oma käe sisekülge.

066. Kui sa piima soovid, siis silita parema käega oma vasakut sõrme (vasaku käe sõrme) sellisel viisil nagu lüpsaksid.

067. Kui sa mune vajad, siis kraabi sõrmega oma vasakut põialt.

068. Siis kui sa soola tahad, siis, kolm sõrme koos, raputa kätt nagu tahaksid millelegi soola raputada.²⁶⁹

069. Mee märk on, et sa sead sõrme keelele.

XI

070. Siis kui sa kala tahad, siis liiguta kätt sel viisil nagu ta oma saba liigutab, kui ta (kala) ujub.

071. Angerja märk on, et liigutatakse oma paremat kätt ja siis seatakse see üle oma vasaku käsivarre, vasak käsi välja sirutatud, ja veetakse oma parema käega üle selle (vasaku käsivarre), nagu lõigataks, just nagu tehakse angerjaga siis, kui teda vardasse ajada tahetakse.

072. Kui sa austrit tahad, siis sule vasak käsi nii nagu sul oleks auster käes ja tee noaga või sõrmedega nagu tahaksid austrit avada.

XII

073. Siis kui sa õuna soovid, siis kõverda oma parem põial oma peopessa ning hoia (võta) sellest sõrmedega ja tõsta rusikas üles.

074. Kui sa pirni tahad, siis tee rusikaga nagu me äsja ütlesime ja pane oma sõrmed pikkupidi kokku.

075. Siis kui sa ploome tahad, siis sule samamoodi vasak käsi ja silita [parema] nimetissõrmega mööda oma rusikat.

268 *Cesena* peaks tõlkima „kress”, David Sherlocki järgi võib see viidata ka muudele rohelistele köögiviljadele või ürtidele. **Banham** 1991 ja **Barley** 1977 annavad lugemisviisiks *pesena* ehk „hersed”, käsikirjas leidub selle koha peal stiliseeritud suurtähga (mis on pigem selgelt C kui P) ...*esena*, viipe sarnasus eelnenud ubade märgile aga laseb pigem nõustuda *pesenaga*.

269 Sõnasõnalt *hwæt seltan wylle*, „midagi soolata tahaksid”.

076. Kirsside märk on, et sa sead vasaku pöidla väikese sõrme lülile ja siis pigistad seda parema käega.

077. Kui sa laukaploome²⁷⁰ ihkad, siis sea oma põial samal viisil ja torka nimetissõrmega vasakusse kätte nagu okka, millel nad kasvavad, märk.

078. Siis kui sa mingi vajaduse tõttu soolaliha²⁷¹ tahad, siis pigista paremaga (parema käega) vasakut [kätt sealt] alt, kus liha kõige paksem on, ja tee kolme sõrmega nagu soolaksid.

XIII

079. Siis kui sa tassi või *institiam*²⁷² tahad, siis langeta käsi ja aja oma sõrmed harali.

080. Siis kui sa kaant²⁷³ tahad, siis tõsta poolavatult vasak käsi ja samamoodi parem ja sea see siis üle vasaku nagu paneksid tassile kaant [peale].

081. Suure²⁷⁴ kausi märk on, et sa tõstad üles parema käe ja ajad harali sõrmed ja asetad siis nimetissõrme huultele ja tõstad üles pöidla.

082. Kui sa väikest jooginõud tahad, siis tõsta üles kolm sõrme ja aseta parem nimetissõrm huultele ja tõsta üles väike sõrm.

083. Siis kui sa juua tahad, siis aseta nimetissõrm piki oma suud.

270 Laukaploomid on okkalise laukapuu (*prunus spinosa*) viljad.

271 Neljajalgsete loomade liha söömine oli munkadele tavatingimustel keelatud (*RB* ptk. 39 – *Carnium vero quadrupedum omnimodo ab omnibus abstineatur comestio, praeter omnino debiles aegrotos.*), erandid tehti haigetele ja nõrkadele (*RB* ptk. 36 – *Sed et carniū esus infirmis omnino debilibus pro reparatione concedatur; at ubi meliorati fuerint, a carnibus more solito omnes abstineant*) David Sherlocki väitel säilitati sestap liha soolatuna (**Sherlock** 1989, lk. 21), ehkki võib kahelda, kas liha kloostrite majapidamises n-ö ennetavalt säilitati. Igal juhul on aga tõenäoline, et nimetatud „mingi vajadus” viitab just haigustele, sest kui seda juba hangiti, siis muud põhjust kloostri liha toiduks tarvitada ei olnud.

272 David Sherlock tõlgib *institia* siinkohal *measure* („mõõt”, „mõõdunõu”), Friedrich Klüge *Schale* („kauss”). Sherlock kommenteerib, et mõeldud on päeva kohta ette nähtud veini kogust mahutavat nõud. (**Sherlock** 1989, lk. 21)

273 David Sherlocki sõnul on tassile mõeldud kaas ebatõenäoline ning mõeldud on pigem keedupoti kaant, ehkki needki on haruldased. (**Sherlock** 1989, lk. 21) Samas ei jäta tekst ruumi mitmetimõistetavusele ning räägib selgelt tassile kaane peale panemisest ning on teada, et keskaegsel Inglismaal kaanega tasse kasutati ning hilisemal ajal oli kaantest saanud isegi kaunistustega iluasjad (vt Marian **Campbell**, „Medieval Founders’ Relics: Royal and Episcopal Patronage at Oxford and Cambridge Colleges” – *Heraldry, Pageantry and Social Display in Medieval England*. Toim Peter **Coss** & Maurice **Keen**. Woodbridge: The Boydell Press 2002, lk. 125–142; lk. 128n)

274 Klüge editsioonis esinev *wicel*- on tõenäoliselt lugemisviga ning selle koha peal peaks paiknema sõna *micel* - „suur“.

084. Kui sa tilgutatud veini²⁷⁵ soovid, siis tee parema nimetissõrmega vasakul käel nagu tahaksid tunnile punni ette panna ja langeta nimetissõrm ja näpista seda kahe sõrmega nagu tahaksid tilka ära pühkida.

085. Õlle märk on, et sa hõõrud [üht] kätt teise vastu.

XIV

086. Siis kui sa *burhrest*²⁷⁶ tahad, siis liiguta rusikat nagu tahaksid taimi purustada ja aseta nimetissõrm oma huultele.

087. Kui sa midagi magamisruumi märgiga näidata tahad, siis aseta parem käsi oma parema põse alla.

088. Siis kui sul lampi vaja on, siis tee maa kohal nimetissõrmega ring - kui sa tead mille peal - ja niisuta oma [teise] nimetissõrmega nagu sa tahaksid tahti seada.

089. Siis kui sa voodikatet tahad, siis liiguta oma rõivast ja aseta käsi oma põse juurde.

090. Padja märk on, et sa teed nimetissõrmega sule märgi²⁷⁷ oma vasaku käe sisse ja asetad selle [siis] kõrva juurde.

XV

091. Kui sa susse tahad, siis sea nimetissõrm oma jalale ja silita jala külgi viisil, nagu nendega tehakse.

092. Sokkide märk on, et sa sead nimetissõrme [nagu öeldud?] ja tõstad üles pöidla.

093. Siis on kingade märk, et sa sead selgesti nimetissõrme oma jalale ilma muu märgita.

275 Jääb selgusetuks, mis jooki on siinkohal mõeldud. Viibe ise näib viitavat lihtsalt tunnist veini valamisele, ent ilmselt on tegemist olnud väga konkreetse ning kõnealuses kloostris hästi tuntud nähtusega, sest vastasel korral on keeruline mõista viipe võrdlemisi üldist ja ähmast sisu

276 Tekstis esineb siinkohal sõna *burhrest*, mille tähenduseks arvatakse „eraldi ruumis paiknev voodi“. Samas viitab kirjeldatud viibe selgelt taimedele ning joomisele (joomine vt IM 083) ning sõna *burhrest* tähendust on ebaselge. Nigel Barley on sellele kohale pakkunud sõna *beordrest*, mis viitaks eelnevale õlle (*beor*) märgile. Debby Banham on pidanud õigemaks käsitleda märki tähenduses *wyrtrenc* - „taimejook“. (**Conde-Silvestre** 2001, lk. 149n) Scott G. Bruce järgib Banhami käsitlust, andes Canterbury viipemärkide nimistus samuti *wyrtrenc*. (**Bruce** 2007, lk. 131) Liigendus XIV jaotusse, ehk märkide hulka, mis puudutavad dormitooriumis toimuvat, pärineb Friedrich Klügelt, kes tähendust aga tõlkida ei püüa. Sisuliselt sobiks IM 086 paremini XII jaotusse, kus on joogid. Võimalik, et tegu on ümberkirjutusveaga, kus kirjutajal on segi läinud kahe järjestikuse lause osad.

277 vt IM 117.

094. Käimla²⁷⁸ märk on, et sa sead parema käe lapiti üle oma kõhu ja selle märgiga pead sa oma vanemalt (ülemalt) paluma, kui sa sinna soovid.

XVI

095. Kui sa midagi vannimaja märgiga näidata tahad, siis silita parema käega lapiti üle oma rinna ja üle oma kõhu nagu tahaksid pesta.

096. Siis kui sa märgiga paluda tahad, et sa pead pesta võiks, siis silita lahtise käega oma juukseid nagu peseksid neid.

097. Kui sul vett vaja on, siis tee nagu tahaksid käsi pesta.

098. Kui sa seepi tahad, siis hõõru käsi kokku

099. Kүүnenoa/raseerimisnoa²⁷⁹ märk on, et sa teed [ühe] nimetissõrmega teisel nagu tahaksid lõigata, ja siis silitad sõrmega oma põske nagu tahaksid raseerida.

100. Siis kui sa kammi tahad, siis silita sõrmedega mööda oma juukseid alla nagu kammiksid neid.

XVII

101. Kui sa särki tahad, siis võta oma varrukas(t) ja liiguta seda.

102. Aluspükste märk on, et sa silitad kätega [mööda] oma reit üles.

103. Siis kui sa sääriseid tahad, siis tee kätega [ring] ümber oma sääre.

104. Kui sa sukki tahad, siis silita kätega mööda oma säärt üles.

105. Keebi²⁸⁰ märk on, sa sirutad ette oma vasaku varruka ja sikutad seda seest (siseküljelt) oma vasaku käega.

106. Siis kui sa mungakuube tahad, siis liiguta oma varrukat ja võta [kinni] oma kapuutsist.

278 Klüge editsioonis seda sõna tõlgitud pole ning *tún* võib tähendada ka lihtsalt aeda. David Sherlock, Scott Bruce, Juan C. Conde-Silvestre eelistavad aga kõik käimla tähendust, mida soosib ka viipemärk ise. (Sherlock 1989, lk. 11; Bruce 2007, lk. 131; Conde-Silvestre 2011, lk. 151).

279 Originaalis on selle koha peal kasutatud sõna *nægelseax*, mis tähendab tegelikult küünte lõikamiseks mõeldud nuga. David Sherlock juhib tähelepanu sellele, et viipemärk ise osutab aga hoopis näo raseerimisele. (Sherlock 1989, lk. 22) *Nægelseax* on siiski üpriski vastuvaidlematu tähendusega ning küünenoa tõlget eelistab ka Scott G. Bruce. Tegemist on samasuguse lahendamatu olukorraga nagu IM 086 puhul.

280 Klüge editsiooni *gylece* on ekslik ja tõlkimatu ning Scott G. Bruce on esitanud paslikuma lugemisviisi *pylece*.

107. Kui sul mingi ülesande jaoks skapulaari tarvis on, siis silita mõlema käeservaga üle mõlema käsivarre, ümber selle koha, kus skapulaari varrukad lõppevad.

108. Siis kui sa kindaid tahad, siis silita ühe käega lapiti [mööda] teist.

XVIII

109. Kääride²⁸¹ märk on, et sa liigutad parema käe nimetissõrme ja keskmist sõrme mingi riide peal nagu tahaksid seda kääridega lõigata, või ümber oma pea (oma pea juures) nagu tahaksid juukseid lõigata.

110. Kui sul nõela vaja on, siis voldi parema käega oma vasaku varruka serv üle oma vasaku nimetissõrme ja tee kolme sõrmega selle kohal nagu tahaksid õmmelda.

111. Pagarikoja märk on, et tehakse mõlema poolavatud käega nagu tahetaks tainast venitada (sõtkuda).

112. Siis kui sa krihvlit tahad, siis sea kolm sõrme kokku nagu sul oleks krihvel ja liiguta sõrmi nagu sa kirjutaks ja osuta siis nimetissõrmega.

113. Kui sa väikest vahatahvlit (kirjutustahvlit) tahad, siis siruta oma käed välja ja sea nad üksteise juurde ja pane nad kokku nagu sa voldiksid tahvlit.²⁸²

114. Siis kui sa suurt vahatahvlit (kirjutustahvlit) tahad, siis silita kahe sõrmega oma rinnaesisel nagu kustutaksid [midagi] ja silita oma käsivart ja sea [parem] käsi vasaku käe küünarnukile.

115. Kui sul joonlauda pole, siis siruta käed üles ja silita nimetissõrmega mööda vasakut kätt nagu jooniksid.²⁸³

116. Siis kui sa tindisarve tahad, siis tõsta kolm sõrme nagu sa tahaksid kasta [sulge tindi sisse] ja langeta käsi ja sulge sõrmed nagu sa tahaksid tindisarve võtta.

117. Sule märk on, et sa paned kolm sõrme kokku nagu sul oleks sulg ja nagu kastaksid teda [tindi sisse] ja liigutad sõrmi nagu tahaksid kirjutada.

281 Tasub meeles pidada, et tõenäoliselt on siinkohal silmas peetud keskajal levinud ja meie ajal pigem lambaraudu meenutavaid vedrukääre (ingl. *shears*), mitte tänapäeval harjumuspäraseid võlliga ühendatud kääre.

282 Vrd. CL 056 ja FL 070.

283 Vrd. IM 046.

XIX

- 118.** Kuninga märk on, et sa langetad oma käe ja hoiad [kätt] oma pea peal [tehes] kõigi sõrmedega krooni märgi.
- 119.** Kuninga naise²⁸⁴ märk on, et sa silitad oma pea ümber [ringi] ja sead siis käe pea peale.
- 120.** Piiskopi märk on, et sa silitad käega üle kummagi õla mööda rinda alla ristimärgis.
- 121.** Kui sa midagi mingi munga kohta näidata tahad, kelle märki sa ei tunne, siis võta [kinni] oma kapuutsist.
- 122.** Nunna märk on, et sa sead nimetissõrmed oma pea ette ja silitad mööda põske alla loori märgis (loori märgiga).
- 123.** Kui sa preestrit tahad, kes munk pole, siis näita nimetissõrmega nagu teeksid ringi ja väljasirutatud käega sel viisil nagu õnnistaksid.
- 124.** Kui sa diakoni²⁸⁵ tahad, siis näita nimetissõrmega samal viisil ja tee püha evangeeliumi märgina ristimärk oma pea ees (otsaesisel).
- 125.** Abielutu preestri²⁸⁶ märk on, et sa silitad nimetissõrmega oma põsel nagu me varem ütlesime.
- 126.** Ilmiku märk on, et sa võtad kogu käega oma lõua[st] nagu tahaksi habemest võtta.²⁸⁷
- 127.** Iga pühitsemata (ilmikust) naise märk on, et sa [liigutad] sõrmeotsaga ühe kõrva juurest teise juurde paela märgis (märgiga).

Kloostrimärgid lõppevad.

284 Ehkki loogiline oleks siinkohal tõlkida „kuninganna”, on originaalis kasutatud *cyninges wif* ähmasema tähendusega ning tõlgitud sõna-sõnalt. „Kuninganna” oleks vanainglise keeles *cuén* või *cwán*.

285 David Sherlock märgib, et ilmselt on mõeldud mittemungast diakoni nagu eelneva mittemungast preestri puhulgi. (Sherlock 1989, lk. 24) See oleks loogiline järelalus, iseäranis, kuivõrd IM 002 kord juba diakonile viitab.

286 Abielus preestrid olid anglosaksi Inglismaal tavapärased ning vaimulike tsölibaati hakati aktiivselt jõustama alles kloostrireformi käigus. Teemast vt nt C.N.L. Brooke, „Gregorian Reform in Action: Clerical Marriage in England, 1050-1200” – *The Cambridge Historical Journal*, Vol. 12, No. 1 (1956), lk. 1-21.

287 Keskajal keelas kanooniline õigus vaimulikel ja munkadel habeme kandmise. -- Herbert Thurston, „Beard” – *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 2. New York: Robert Appleton Company, 1907. <<http://www.newadventorg/cathen/02362a.htm>> (20. 06.2020)

Indicia monasterialia vanaingliskeelne tekst

Dis sindon þā tācna þe mon on mynstre healdan sceal, þær mon æfter regoles bebode swīgan haldan wile, and geornlice mid godes fultume begy̆man sceal.

I

001. Ærest þæs abbudes tācen is þæt mon his twēgen fingras tō his heáfde āsette and his feax mid genime.

002. Ðæs diacanes tācen is þæt mon mid hangiendre hande dō, swilce hē gehwæde bellan cnyllan wille.

003. Gyf mon wæt be þām profoste tæcan wille, þonne rær þū þinne scytefinger ofer þīn heófod; forþī þæt is his tācen.

004. Ðonne is þæs hordēres tācen, þæt mon wrænce mid is hande, swilce hē wille lōc hunlūcan.

005. Ðæs māgistres taccen is þe þā cild bewāt, þæt man set his twēgen fingras on his twā eágan and hebbe ūp his lītlan finger.

006. Ðæs cyricweardes tācen is þæt mon sette his twēgen fingras on his twā eágan and dō mid his handa, swylce hē wille āne hangigende bellan teón.

007. Gyf þū wæt be cyrcean tæcan wille, þonne dō þū mid þīnum twān handum, swylce þū bellan ringe, and sēte þinne scytefinger tō þīnum mūþe and hine sýððan ūp rær.

II

Ðis synd þāra bōca tācn þe mon on cyrican tō godcundun þeówdōme notigan sceal.

008. Ðonne þū antiphonariam habban wille, þonne wege þū þīne swīþran hand and crīp þinne þūman; forþon hē is genotod.

009. Gif þū mæssebōc habban wille, þonne wege þū þīne hand and dō swilce þū blētsige.

010. Ðære pistolbōce tācn ys þæt mon wecge his hand and wyrce crýstelmæl on his heáfde foran mid his þūman, forþonþe mon ræt godspel þæron and ealswā on þære Crīstes bēc.

011. Ðonne þū tropēre habbam wille, þonne wege þū þīne swīran hand and tyrn mid þīnum swīþran scytefingre ofer þīne breóst foreweard swilce þū notian wille.

012. Gyf þū hwilce langwyrpe bōc habban wille, þonne strece þū þīne wynstran hand and wege hī and sete þīne swyþran ofer þīnne wynstran earmbe þære bōce læncge.

III

013. Ðonne þū superumerale habban wille, þonne stryċ þū of ufwerdum heáfde mid þīnum twām scytefingran nyþerweard forð for þīne earmas andlang þīnra hleóra.

014. Gyf þū halban habban wille, þonne wege þū medemlice þīn reáf mid þīnre handa.

015. Ðonne þū gyrder habban wylle, þonne sete þū þīne handa forewearde wiðneoþan þīnne nafolan and strīc tō þīnum twām hypum.

016. Ðonne þū stōlan habbam wille, dō þū mid þīnum twām handum onbūtan þīnne sweóran and strīc siððan ofdūne.

017. Gyf þū mæssenhacelan habban wille, þonne strīc þū mid tōsprædum handum niþer ofer þīne breóst

018. Ðonne þū handlīn habban wille, þonne strīc þū mid þīnre swyðran handa eclinga ofer þīne wynstran.

IV

019. Gyf þū offrunga habban wille, þonne wege þū þīn reáf and hefe ūp þīne twā handa.

020. Ðæes cālices tācn and ðæs disces is þæt man hebbe ūp his twā handa and blētsige.

021. Gyf þū oflætan habban wille, þonne bȳg þū þīnne scytefinger tō þīnum þūman.

022. Ðonne þū wīn habban wille, þonne dō mid þīnum twām fingrum, swilce þū tæppan of tunnan onteón wille.

023. Gyf þū wīnhorn habban wille. þonne dō þū mid þīnum swīðran scytefinger on þīne wynstran hand, swilce þū tæppan teón wille, and ræer ūp þīnne scytefinger be þīnum heófedu.

024. Ðonne þū stōrfæt habban wille, þonne went þū þīne hand ofdūne and weþþge hī swilce þū stȳre.

025. Gyf þū taperas beþurfe, þonne blāw þū on þīnne scytefinger and ræ̅r ūp þīnne þūman.

026. Gyf þū candelsticcan habban wille, þonne blāw þū in þīnum scytefinger and hald þīne hand sāmlocene, swylce þū candelstæf hæbbe.

027. Gyf þē smælre candelle geneódige, þonne blāw þū on þīnum scytefinger.

028. Ðonne þū candelbryd habbam wille, āstrehtre þīnre winstran handa ofsete h̅y eclinga mid þīnre swīran.

V

Ðys syndan þara bōca tācna þe mon æt ūhtsange notian sceal.

029. Gyf þū biblioðecan habban wille, þonne wege þū þīne hand and ræ̅r ūp þīnne þūman and sete þīne hand brādlinga tō þīnum leóre.

030. Ðonne þē martirlogium geneódie, þonne wege þū þīne hand and lege þīnne swīðran scytefinger ofer þīne hand and lege þīne hand brālinga tō þīnum hleóre.

031. Gyf þū hwylce oþre bōc habban wylle þē godspelles traht on s̅y, þonne lege þū þīne swyðran hand under þīn hleór and werc rōdetācn on þīn heófod foran.

032. Ðonne þē saltēres beþurfe, þonne strīc þū mid þīnum swyðran scytefinger on þīne wynstran hand, swilce þū micel bewytan wille.

033. Hymnēres tācen is þæt mon wæcge brādlinga his hand and ræ̅re ūp his litlan finger.

VI

034. Ðonne þū leóhtfæt abban wylle, tōspræddum fingre ræ̅r ūp þīne swīðran hand and pyf on þīnne scytefinger.

035. Ðonne þū micelan rōde abban wylle, þonne lege þū þīnne finger ofer þīnne swyðran and ræ̅r ūp þīnne þūman.

036. Lītelere rōde tācen ealswā: ræ̅r ūp þone litlan finger.

037. Ðonne þū on ænigre stōwe gewædne candelsticcan abban wille, þonne dō þū swā wē ær beforan cwædon and ræ̅r ūp þīnne litlan finger.

038. Gyf þū inne cyricean sittan wille for wylcere untrumnyse, þonne wende hē his hand adūne āhnigenum heáfade him leáfe bidde and his hand on breóst āsette.

039. Gyf þū wylle þæt hwā sittendra manna ūp ārise, þonne went þū þīne hand and hī bedæle ūp ābræd.

040. Gyf þū wille þæt hē sytte, þonne wend þū adūne and hī bedæle adūne læt.

VII

041. Gyf man hwylcum brēþer bȳt hwæt on ufan, þæt hē genōh hæbbe, þonne wend þū his hand brādlinga adūne and āstrehtre hwōnlīce hȳ styrige.

042. Gyf hē þæt gebodene habban wille, þonne wende hē his hand eclinga adūne and wōnlīce wið his wyrd styrige.

043. Gyf hē hyt nelle, hē hwōnlīce eác framweard styrige.

044. Gyf þū hwæt be capitelhūse tæcan wylle, þonne sete þū þīne hand on þīn heáfod foran and hwōn hñīwa swilce þū þē forgyfenesse bidde.

045. Ðonne þū gehwædne martirlogium habban wille, þonne wege þū þīne hand and lege þīnne scytefinger ofer þīne þrotan and rær ūp þīnne litlan finger.

046. Regoles tæcen is þæt þū wegge þīne hand and strȳce mid þīnum scytefynger andland þīnre wynstran handa, swylce þū regolige.

047. Gyf þū gyrde habban wille, þonne wege þīne fȳst swylce þū swingan wille.

048. Ðonne þū swype habban wille, þonne wege þū þīne fyst, swāswā wē beforan cwædon, and rær ūp þīne twæg fingras.

VIII

049. Gyf þū hwæt be beóddernes tæcne tæcan wylle, þonne sete þū þīne þrȳ fingras, swilce ðū mete tō mūðe dō.

050. Ðonne þū setrægel habba wille, þonne plice þū ðīne āgene gewēda mid twām fingrum, tōsprēd þīne twā handa and gewe hī, swylce þū setl gesydian wille.

051. Gyf þū meterædēre fyldstōl habban wille oþþe oþrum men, þonne clæm þū þīne handa tōgædere and gege hī þām gemete þe þū dēst þonne þū hine fyalden wylt.

052. Gyf þū sceát habban wille oððe wāpan, þonne sete þū þīne twā handa ofer þīnum bearme and tōbræd hī swilce sceát āstrecce.

053. Gyf þē disces beþurfe, þonne hefe þū ūp þīne oþre hand and tōspræd þīne fingras.

054. Ðonne þū lāf habban wylle, þonne sete þū þīne twēgen þūman tōgædere and þīne twēgen scytefingras æðerne foran ongeān oþerbe.

055. Gyf þē syxes genyóðige, þonne snīð þū mid þīnum fingre ofer þonne oþerne, swilce þū cyrfan wille.

056. Gyf þū sticcan behōfige, þonne wege þū þīne hand swilce þū mid sticcan etan wille.

IX

057. Gesodenre wyrta tācen is þæt þū dō mid þīnre oðre handa nyþerweard be þære sīdan, swilce u wyrta scearffian wille.

058. Ðonne þū grēne wyrta habban wille, þonne sete þū þīnne finger on þīne wenstran hande.

059. Gyf þē lāces lyste, þonne dō mid þīnum fingre, swilce þū borige inn on þīne hand and dō brālinga þīne hand tō þīnre nāsan, swilce þū hwæt gestince.

060. Brīwes tācan is þæt þū wegge þīne fýst swilce tū brīw hrēre.

061. Ðonne þū pipor habban wille, þonne cwoca þū mid þīnum scytefinger ofer oþerne.

062. Gyf þū beána habban wille, þonne sete þū þīnne scytefinger foreweardne on þīnes þūman forman liðe.

063. Cesena tācen is þæt mon sētte his þūman on his litlan finger foreweardne.

X

064. Ðonne þū cýse habban wille, sete þonne þīne twā hqanda tōgæþere brālinga, swilce þū wringan wille.

065. Gyf þū buteran habban wylle oððe smeoru, þonne strīc þū mid þrim fingrum on þīne innewearde hand.

066. Gyf þē meolce lyste, þonne strocca þū þinne wynstran finger mid þinre swýþra handa þām gelīce swylce þū melce.

067. Gyf þū ægera beþurfe, þonne scrapa þū mid þinum finre ūp on þinne wynstran þūman.

068. Ðonne þū scealt habban wylle, þonne geþeóddum þinum þrim fingrum gryse þine hand, swylce þū hwæt seltan wylle.

069. Huniges tācen is þæt þū sette þinne finger on þine tungan.

XI

070. Ðonne þū fisc habban wylle, þonne wege þū þýne hand þām gemete þe hē dēþ his tægl, þonne hē swymð.

071. Æles tācen is þæt mon wegge his swýþran hand and sette sýþþan ofer his wynstran earm and āstrehtre his wynstran hande strīce þwyr ofer mid þære swýþran, swylce hē hine corflige swāswā mon æl dēð þonne hine mon on spite stagan wyle.

072. Gif þū oþstran habban wylle, þonne clæm þū þine wynstran hand, ðām gemete þe þū oþstran on handa hæbbe, and dō mid sexe oððe mid fingre swylce þū oþstran scēnan wylle.

073. Ðonne þē æpples lyste, þonne crýp þū þinne swiþran þūman tō middewearde þinre handa and befōh hine mid þinum fingre and ræar ūp þine fæste.

074. Gyf þū peran wille, þonne dō þū ymbe þine fýste swā we nū wiðforan cwædon and geþeód siðþan þine fingras tōsomne forð handlenge.

075. Ðonne þū plýman habban wille, þonne clæm þū eal begelīcum þine wynstran hand and strīc mid þinum scytefingre anlang þire fýste.

076. Cyrsenā tāc is þæt þū sette þinne winstran þūman on þines lýtlan fingres lið and twenge hine siððan mid þāra swiðran hande.

077. Gyf þē slāna lyste, þonne sete þū eallswā þinne þūman and pýt mid þinum scytefingre in þine swynstran hand on þornes getacnunge, þe hī on weaxað.

078. Ðonne þū for hwylcere neóde sealtflæsc wille, þonne twenge þū mid þinre swiðran neoþewearde þine wynstran, þær se lýra þiccost sī, and dō mid þinum þrim fingrum, swilce þū sealte.

XII

079. Ðonne þū cuppan oððe institiam wylle, þonne dō þū þīne hand nyþerweard and tōbræd þīne fingras.

080. Ðonne þū hlid habban wylle, þonne hafa þū þīne wynstran hand sāmlōcene and eác swā þā swýþran and hwylf hý sýþþan ofer þā wynstran eal swylce þū cuppan hlīde.

081. Wicelre blēde tācen is þæt þū ārære ūp þīne swýþran hand and tōspræd þīne fingras and lege sýþþan þīnne scytefinger tō þīnum wælerum and rær ūp þīnne þūman.

082. Gyf þū lýtel drencefæt habban wylle, þonne rær þū ūp þīne þrý fingras and lege þīnne swýþran scytefinger to þīnum wælerum and rær ūp þīnne lýtlan finger.

083. Ðonne þū drincan wylle, þonne lege þū þīnne scetefinger andlang þīnes mūþes.

084. Gyf þē gedryptes wīnes lyste, þonne dō þū mid þīnum swýþran scytefingre on þīne wynstran hand, swylce þū tæppian wille, and wænd þīnne scytefinger adūne and twængc hine mid þīnum twām fingrum, swylce þū of sumne dropan strīcan wylle.

085. Beóres tācen is þæt þū gnīde þīne hand on þā oþre.

XIV

086. Ðonne þū burhreste habban wille, þonne wege þū þīne fýst, swilce þū wyrta cnocian wille and lege þīnne scytefinger tō þīnum welerum.

087. Gyf þu hwæt be slæþernes tācne tæccean wylle, þonne lyge þū þīnne swýþran hand under þīn swýþre hleór.

088. Ðonne þū blacernes behōfige, þonne tern þū mid þīnum scetefingre on earþan būtan þū elles wite on hwæt and wæt mid þīnum scytefingre on mydden, swylce þū weocan settan wylle.

089. Ðonne þū bedreáf habban wylle, þonne wege þū þīn reáf and lege þīn hand tō þīnum hleóre.

090. Pyles tācen is þæt þū mid þīnum scytefingre sume feþer tācnum gestrīce on þýne wynstran hand innewearde and lecge tō þīnum eáron.

XV

091. Gyf þu swyftlêras habban wylle, þonne sete þê þinne scytefinger ūppon þinne fôt and strīc on twā healfa þīnes fēt, þām gemete þe hī gesceapene beóð.

092. Socca tācen is þæt þū sette þinne scytefinger and rǣr ūp þinne þūman.

093. Ðonne is þāra sceōna tācen þæt þū sette forðrihte þinne scetefinger ūppon þinne fôt būtan oðre bēcnunge

094. *** tacen is þæt þū sete þinne swýþran hand brādlinga ofer þinne innoð and þū be þām tācne þê leáfe scealt æt þīnum ealdre ābyddan, gyf þê þyder lyst.

XVI

095. Gyf þū hwæt be bæðernes tācne tæcan wille, þonne strīc þū mid þīnre swiðran hande brālinga ofer þīne breóst and ofer þinne innoð swilce þū þê þweán wille.

096. Ðonne þū tē be tācnunga biddan wille, þæt þū þīn heáfod þweán mōte, þonne strīc þū mid brādre hande on þīn feax, swilce þū hit þweá.

097. Gyf þê wæteres geneódie, þonne dō þū swylce þū þīne handa þweán wille.

098. Ðonne þū sāpan abban wille, þonne gnīd þū þīne handa tōgædere.

099. Nægelsexes tānc his þæt þū mid þīnum scitefingre dō ofer þinne oþerne, swilce þū ceorfan wille, and strāca sýþþan on þīn leór mid þīnum fingre, swilce þū sceāran wille.

100. Ðonne þū camb habban wylle, þonne strīc þū mid þīnum fingrum on þīn feax nyþerweard, swilce þū cembe þê.

XVII

101. Gyf þū hemeþe habban wille, þonne nim þū slýfan þê on hand and wege hī.

102. Brēcena tāncen is þæt þū mid þīnum twām handum ūp on þīn þeáh.

103. Ðonne þu wynngas habban wille, þonne dō þū mid þīnum twām handum onbūtan þīne sceancan.

104. Gyf þū hosa habban wille, þonne strīc þū ūpperweard on þīnum sceancum mid þīnum twām handum.

105. Gylecan tācen his þæt þū strece forð þīn wenstre handstoc and plyce innan mid þīnre wynstran hande.

106. Ðonne þū cuglan habban wylle, þonne wege þū þīnne earmellan and fōh tō þīnum hōde.

107. Gyf þū tō hwilcere gehīrsumnesse scapulares beþurfe, þonne strīc þū eclinga mid ægðere hande ofer æðerne earm ymbe þæt ūtan, þe þæs scapularæs handstoca āteoriað.

108. Ðonne þū glōfan abban wille, þonne strīc þū þā ōpre hand mid þære ōpre brālinga.

XVIII

109. Sceāra tāncen is þæt þū wecge þīnne scytefinger and þone midemistan on þīnre swīðran hande tō somum clāðe, swilce þū hine mid sceāran ceorfan willen, oððe ymb þīn heáfod, swilce þū efysian wille.

110. Gyf þē nædle beþurfe, þonne feald þū mid þīnre swīðran hande þane hem þīnes wynstran earmstoces ofer þīnne wynstran scytefinger and dō þær ofer mid þrim fingrum swilce þū seówian wille.

111. Ðæs bæcernes tācne is þæt mon mid bām sāmlocone handum tōgædere swilce þū dāh brædan wille.

112. Ðonne þū græf habban wille, þonne sete þū þīne þrī fingras tōsomne, swilce þū wrīte and bȳcna sȳþþan mid þīnum scytefingre.

113. Gyf þū gehwæde wæxbreda habban wille, þonne strece þū þīne twā handa and sete hȳ neoþan and feald tōgædere swilce þū waxbreda fealde.

114. Ðonne þū micel weaxbred habban wille, þonne strīc þū mid þīnum twām fingrum on þīne breóst forewearde, swilce þū dylige, and strȳce þīnne earm and sete þīne hand on þīnes wynstran earmes byge.

115. Gyf þū reogolsticcan næbbe, þonne strece þū þīne hand ūpward and strīc mid þīnum scytefingre andland þīnre wynstran handa swilce þū regolige.

116. Ðonne þū blechorn habban wille, þonne hafa þū þīne þī fingras, swilce þū dȳpan wille, and āwend þīne hand adūne and clyuce þīne fingras swilce þū blæchorn nimal wille.

117. Fiþere tācen is, þæt þū geþeóde þīne þrī fingras tōsomne swilce þū feþere hæbe and hi dýpe, and styre þīne fingras, swilce þū wriþan wille.

XIX

118. Ðoes cyninges tācen is, þæt þū wende þīne hand adūne, and befōh þīn heófod ufeweard eallum fingrum on cynehelmes tācne.

119. Cyninges wifes tācen is þæt þū strece onbūtan heófod, and sete sýððan þīne hand bufon þīn heófod.

120. Bisceopes tācen is þæt þū strīc mid þīnre hande ofer æðere eaxle niþerweard ofer þīne breóst on rōdetācne.

121. Gyf þū hwæt be wylcum munece tæcan wille, þe þū his tācen necunne, þonne nim þū þē be þīnum hōde.

122. Mynecena tācen is þæt þū sette þīne twēgen scytefingras on þīn heófod fora and strīce sīþþan adūne andland þīnra hleóra on þæs hāligryftes tācnunge.

123. Gyf þū mæssepreóst habban wille, þe munuc nesý, þonne strīc þū mid þīnum scytefingre, swilce þū trændel wyrce, and āstrehre þīnre hande on þām gemete swilce þū blētsige.

124. Ðonne þū diacon abban wille, þonne stric þū eal gelīce mid þīnum scytefingre and wyrce Crīstes mæġ on þīn heófod foran on þæs hālgan godspelles getācnunge.

125. Be mæddenneshādes prestes tācen is þæt þū strīce swā wē wiðforan cwædon on þīn hleór mid þīne scytefingre.

126. Lædes mannes tācen is þæt þū ðē mid ealre hande be þīnum cynne nime, swilce þū þē be bearde niman wille.

127. Gewylces ungehādodes wifes tācen is þæt þū mid foreweardum fingrum þīn forewearde heáfod fram þām ānum eáran tō þon oðrum on bindan tācne.

Expliciunt monasteriales indicia.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Rauno Alliksaar,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „*De signis loquendi*: benediktlaste kloostri viipekeelest kolme leksikoni põhjal“, mille juhendaja on Meelis Friedenthal, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Rauno Alliksaar

01.08.2020